

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ХАРЧЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК 340.1:316.752 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЦІННІСНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

081 Право

Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник Зварич Роман Васильович, доктор юридичних наук,
професор

Івано-Франківськ – 2024

АНОТАЦІЯ

Харченко Н.П. Ціннісні засади сучасної правової політики в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила», Івано-Франківськ, 2024.

У дисертації здійснено комплексну теоретико-правову характеристику ціннісних засад, що лежать в основі сучасної правової політики України з метою визначення їхнього впливу на формування та розвиток правової системи держави.

У дослідженні визначено, що правова політика, виражаючись у специфічно орієнтованій діяльності її суб'єктів, спирається на можливість державно-владного примусу, містить нормативно-організаційні засади, здійснюється правовими методами. Таким чином, виділяється основна ознака правової політики – її об'єктивна спрямованість. Як специфічно орієнтована діяльність, вона пов'язана з формуванням механізму правового регулювання та створенням умов для реалізації норм права, розвитку інститутів та галузей права, зміцненням режиму законності та суспільної безпеки, для організації попередження та боротьби з правопорушеннями, формування у громадян високої правової культури, здатності використовувати правові засоби задоволення своїх і громадських інтересів.

У дисертації розроблено основні напрями розвитку сучасної правової політики України: розвиток законодавчої системи у відповідних сферах; забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина; контроль правозастосування, виконання нормативно-правових актів; концептуалізація правової політики, перегляд змісту правової системи, аналіз її відповідності принципам правової політики; адаптація норм законодавства України до вимог законодавства ЄС; розвиток правової культури та правової свідомості громадян, подолання проявів правового нігілізму.

Дисертанткою встановлено, що сфера права, включаючи ціннісні засади правової політики, є однією з найбільш чутливих до нових викликів глобалізації. Вона не може успішно розвиватися без трансформації основ правового світогляду відповідно до названого постіндустріального вектора розвитку глобалізації – поваги до людської гідності, прав і свобод людини, демократії, верховенства права та інших цінностей. Міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики, як і саме право, є багатограним, багаторівневим і багатовимірним явищем. Онтологічний підхід до їх аналізу дає змогу розкрити зв'язки між принципами права та людського буття, краще зрозуміти їх сутність та екзистенційну структуру.

У роботі обґрунтовано, що у сучасному українському правознавстві спостерігається підвищений інтерес до ціннісно-орієнтаційного підходу у вивченні інституційних та спеціальних засад правової політики України. Це пояснюється тим, що тривалий час вітчизняні правознавці загалом і теоретики права зокрема трактували правову політику як ціннісно-орієнтаційне нейтральне явище, байдуже навіть до моральних цінностей. Причиною такого підходу було домінування протягом тривалого часу в українській правовій науці легалістично-позитивістського правового мислення, пройнятого ідеєю тотожності права і норми та принципу морального мінімуму в праві, що виникають з волі державної влади, законодавця.

У дослідженні проаналізовано основні напрями та методологічні засади дослідження правової політики в Україні та світі в контексті її основних ціннісних засад. Також досліджено нормативно-правові засади формування, розвитку та реалізації правової політики України.

Визначено поняття, ознаки та загальну характеристику правової політики України. Поява концепції політики права ознаменувала відновлення наукового інтересу до проблем правової аксіології та телеології, тобто тих питань, які загалом перебували поза рамками методології юридичного позитивізму. У сучасній вітчизняній юридичній літературі досі немає єдиного сформованого підходу до розуміння поняття «правова політика», хоча цей термін уже

достатньо досліджено. Розглядаючи сутність правової політики з точки зору державної політики, можна виділити її як засіб правової легітимації та реалізації політичного курсу країни, політичної волі її керівників та інститутів влади. Така політика втілюється в нормативно-правових актах, зокрема в конституції, законах, кодексах та інших актах, спрямованих на забезпечення охорони суспільного і конституційного ладу, розвиток відносин у суспільстві у правильному напрямі. Водночас методами реалізації правової політики є примус і переконання в їх різноманітних формах і проявах.

У роботі розглянуто загальноправові аксіологічні засади правової політики в Україні. Основними джерелами цінностей правової політики є політика і право. Формування цінностей правової політики також відбувається під впливом панівних в економіці законів, ідеології та моралі. Отже, зміст правових і політичних основ відображає потреби та інтереси суспільства, опосередковано відображає конкретно-історичний розвиток суспільства і держави. Передбачається, що суспільні інтереси та потреби, на яких ґрунтується цінність, формуються та змінюються незалежно від волі законодавчої влади. Цінності правової політики випливають з об'єктивних закономірностей розвитку права і покликані уніфікувати характер цілеспрямованого впливу правових засобів на суспільні умови, а також служать орієнтиром для оцінки правильності ухвалених законів і нормативних актів.

Авторкою встановлено, що міжгалузеві та галузеві ціннісні основи правової політики не можна зводити до зовнішньо виражених символічних форм, що існують незалежно від людини-суб'єкта, як і саме право не можна зводити до замкнутої, логічно послідовної системи норм, сформульованих у законах та інших державних нормативних актах. Генезис міжгалузевих і галузевих ціннісних засад правової політики не пов'язаний із нормативною державною волею. Вони, як і право, є продуктом людської діяльності, їх формування відбувалося в процесі взаємодії, спілкування людей, взаємної координації їх поведінки та взаємної відповідальності за це, поряд із формуванням самого права, в рамках єдиного цілісного процесу, а також не

шляхом узагальнення державою раніше існуючих загальноновизнаних міжгалузевих і галузевих ціннісних принципів правової політики.

У дисертації розглянуто інституційні та спеціальні ціннісно-орієнтаційні засади у правовій політиці України. Сучасна правова інституціональна ціннісно-орієнтаційна методологія розглядає юриспруденцію як знання про людину. Відповідно, завдання сучасного правознавця – осмислити право як сферу людської творчості, духовно-культурний феномен, частину культури, яка є полем людських смислів і значень, має ціннісний зріз. У сучасній західній філософії права дуже актуальною є проблема співвідношення права і цінностей, права і моралі, загальнолюдських цінностей і принципів, що складають її ядро. Це зумовлено поточним становищем людини у світі, змінами в соціокультурній сфері особистісного «Я», до якого закон не може і не повинен бути байдужим. Передусім сама особистість на сучасному рівні розвитку потребує поваги до її моральної автономії. У вітчизняній правовій науці також існує досить усталений погляд на право лише як на соціальне явище, тобто створене в результаті соціальної взаємодії в суспільстві з метою підтримання правопорядку. Однак такого погляду на право недостатньо для його адекватного вивчення. Українські філософи права пропонують розглядати інституційні ціннісно-орієнтаційні засади правової політики як невід’ємний елемент культури духовного феномену, сферу людської творчості та її результат. Виходячи з такого погляду на право, можна констатувати, що воно таке ж складне, багатогранне, різноманітне, як і людина, яка творить у певній культурі та часі.

Дисертанткою проведено аналіз специфіки втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України. Як і в будь-якому правопорядку, роль правових цінностей у правопорядку Європейського Союзу характеризується наступним чином: правові цінності – це, по-перше, основа, структура правопорядку; по-друге, правові цінності є орієнтиром правового становлення та правового розвитку; вони є орієнтирами для законодавця, визначають шляхи вдосконалення правових норм; по-третє,

суттєво впливають на формування правосвідомості людей, оскільки в повсякденному житті люди, як правило, керуються не конкретними правовими нормами, а правовими цінностями; по-четверте, у рідкісних випадках вони можуть бути безпосередньою основою індивідуальних правових рішень; по-п'яте, юридичні значення у варіантах правової лазівки можуть бути використані як правова основа при оцінці судового процесу та бути правовим джерелом; по-шосте, цінності права сприяють правильному тлумаченню правових норм. Цінності права виконують деякі функції в правовій системі Європейського Союзу. Функції верховенства права Європейського Союзу – це основні правові сфери верховенства права Європейського Союзу, визначені природою та метою цього права. Серед основних функцій цінності права Європейського Союзу можна виділити регулятивну, стабілізуючу, трансформаційну, охоронну, інтегративну, комунікативну та інтерпретаційну. Однією з найвищих демократичних цінностей, на яких ґрунтується соціальна структура європейської цивілізації, є верховенство права. Як свідчить історичний досвід, найбільш послідовне і неухильне виконання вимог цього принципу було запорукою успішного розвитку західних суспільств. Україна робить лише перші надто складні та суперечливі кроки в цьому напрямі. В Україні ухвалено низку законів, які запроваджують верховенство права – одну з найважливіших європейських цінностей.

У роботі доведено, що процес реформування правової системи та правової політики України враховує як внутрішні, так і європейські та міжнародні чинники, оскільки Україна є повноправним суб'єктом міжнародного права та міжнародних відносин. Результатом цього процесу є гармонізація законодавства та уніфікація правових норм відповідно до норм міжнародного та європейського права з урахуванням традицій розвитку права та сучасного стану правової системи України.

Обґрунтовані та сформульовані в дисертації висновки та рекомендації можуть бути використані як методологічна основа для проведення подальших наукових досліджень ціннісних засад сучасної правової політики в Україні.

Ключові слова: правова політика, цінності правової політики, українська правова політика, правова держава, демократія, міжнародні стандарти, європейські стандарти.

Список публікацій здобувача

1. Харченко Н.П. Правова політика держави: до визначення поняття і змісту. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. № 10 (22), 2020. С. 110-117.

2. Харченко Н.П. Концептуальні засади правової політики сучасної української держави. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава: ПЕП, 2022. С. 133-136.

3. Харченко Н. Ціннісно-нормативні основи правової політики України. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. С. 435-439.

4. Харченко Н. Динаміка правової політики України в контексті національних та міжнародних правових цінностей. KELM. 2022. № 3. С. 149-143.

5. Харченко Н.П. Вплив змін у державній системі та правових принципах на розвиток цінностей у сучасній правовій політиці України. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 585-587.

6. Харченко Н.П. Ключові аспекти втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України: сучасний стан та перспективи розвитку. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки». 2023. Том 34 (73). № 6. С. 235-239.

ANNOTATION

Kharchenko N.P. Value principles of modern legal policy in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – Higher Education Institution "King Danylo University", Ivano-Frankivsk, 2024.

In the dissertation a comprehensive theoretical and legal characteristics of the value principles underlying the modern legal policy of Ukraine are carried out in order to determine their influence on the formation and development of the legal system of the state.

The study determined that legal policy, expressed in the specifically oriented activities of its subjects, relies on the possibility of state coercion, contains regulatory and organizational principles, and is carried out by legal methods. Thus, the main feature of legal policy is highlighted - its objective orientation. As a specifically oriented activity, it is related to the formation of the mechanism of legal regulation and the creation of conditions for the implementation of legal norms, the development of institutions and branches of law, the strengthening of the regime of legality and public safety, for the organization of prevention and combating of offenses, the formation of a high legal culture among citizens, the ability to use legal means to satisfy their own and public interests.

The main directions of the development of modern legal policy of Ukraine are developed in the dissertation: the development of the legislative system in the relevant spheres; ensuring the protection of human and citizen rights and freedoms; control of law enforcement, implementation of normative legal acts; conceptualization of legal policy, review of the content of the legal system, analysis of its compliance with the principles of legal policy; adaptation of Ukrainian legislation to the requirements of EU legislation; development of legal culture and legal awareness of citizens, overcoming manifestations of legal nihilism.

The doctoral student established that the field of law, including the value principles of legal policy, is one of the most sensitive to the new challenges of

globalization. It cannot develop successfully without the transformation of the foundations of the legal worldview in accordance with the named post-industrial vector of the development of globalization - respect for human dignity, human rights and freedoms, democracy, the rule of law and other values. Interdisciplinary and sectoral value foundations of legal policy, like law itself, is a multifaceted, multilevel and multidimensional phenomenon. The ontological approach to their analysis makes it possible to reveal the connections between the principles of law and human existence, to better understand their essence and existential structure.

The thesis substantiates that in modern Ukrainian jurisprudence there is an increased interest in the value-oriented approach in the study of the institutional and special foundations of the legal policy of Ukraine. This is explained by the fact that for a long time domestic jurists in general and legal theorists in particular interpreted legal policy as a value-oriented neutral phenomenon, indifferent even to moral values. The reason for this approach was the dominance for a long time in Ukrainian legal science of legalistic-positivist legal thinking, imbued with the idea of the identity of law and norms and the principle of the moral minimum in law, arising from the will of the state power, the legislator.

The study analyzed the main directions and methodological foundations of legal policy research in Ukraine and the world in the context of its main value principles. Normative and legal foundations of the formation, development and implementation of the legal policy of Ukraine were also investigated.

Concepts, signs and general characteristics of the legal policy of Ukraine are defined. The appearance of the concept of the politics of law marked the renewal of scientific interest in the problems of legal axiology and teleology, that is, those issues that were generally outside the framework of the methodology of legal positivism. In modern domestic legal literature, there is still no unified approach to understanding the concept of "legal policy", although this term has already been sufficiently researched. Considering the essence of legal policy from the point of view of state policy, it can be singled out as a means of legal legitimation and implementation of the country's political course, the political will of its leaders and institutions of power.

Such a policy is embodied in normative legal acts, in particular in the constitution, laws, codes and other acts aimed at ensuring the protection of the social and constitutional order, the development of relations in society in the right direction. At the same time, the methods of implementing legal policy are coercion and persuasion in their various forms and manifestations.

The paper examines the common law axiological principles of legal policy in Ukraine. The main sources of values of legal policy are politics and law. The formation of legal policy values also takes place under the influence of laws, ideology and morality prevailing in the economy.

Therefore, the content of legal and political foundations reflects the needs and interests of society, indirectly reflects the specific historical development of society and the state. It is assumed that public interests and needs, on which value is based, are formed and change independently of the will of the legislature. The values of legal policy derive from the objective regularities of the development of law and are intended to unify the nature of the purposeful impact of legal means on social conditions, and also serve as a reference point for assessing the correctness of adopted laws and regulations.

The author established that the inter-branch and sectoral value bases of legal policy cannot be reduced to externally expressed symbolic forms that exist independently of the human subject, just as law itself cannot be reduced to a closed, logically consistent system of norms formulated in laws and other state regulations. The genesis of interdisciplinary and sectoral value bases of legal policy is not related to normative state will. They, like law, are a product of human activity, their formation took place in the process of interaction, communication of people, mutual coordination of their behavior and mutual responsibility for it, along with the formation of law itself, within the framework of a single integral process, and also not through generalization by the state earlier existing generally recognized interdisciplinary and sectoral value principles of legal policy.

The dissertation examines institutional and special value-orientation principles in the legal policy of Ukraine. Modern legal institutional value-oriented methodology

considers jurisprudence as knowledge about a person. Accordingly, the task of a modern jurist is to understand law as a sphere of human creativity, a spiritual and cultural phenomenon, a part of culture that is a field of human meanings and meanings, has a valuable dimension.

In modern Western philosophy of law, the problem of the relationship between law and values, law and morality, universal human values and principles that make up its core is very relevant. This is due to the current position of a person in the world, changes in the socio-cultural sphere of the personal "I", to which the law cannot and should not be indifferent. Above all, the personality itself at the current level of development needs respect for its moral autonomy. In domestic jurisprudence, there is also a fairly established view of law only as a social phenomenon, that is, created as a result of social interaction in society with the aim of maintaining law and order. However, such a view of law is not enough for its adequate study. Ukrainian legal philosophers propose to consider the institutional value-orientation principles of legal policy as an integral element of the culture of a spiritual phenomenon, the sphere of human creativity and its result. Based on this view of law, it can be stated that it is as complex, multifaceted, and diverse as a person who creates in a certain culture and time.

The doctoral student analyzed the specifics of the implementation of the values of European and international law in the legal policy of Ukraine. As in any legal order, the role of legal values in the legal order of the European Union is characterized as follows: legal values are, first of all, the basis, structure of the legal order; secondly, legal values are a reference point for legal formation and legal development; they are guidelines for the legislator, determine ways to improve legal norms; thirdly, they significantly affect the formation of people's legal awareness, since in everyday life, people are usually guided not by specific legal norms, but by legal values; The values of law perform some functions in the legal system of the European Union. The functions of the rule of law of the European Union are the main legal areas of the rule of law of the European Union, determined by the nature and purpose of this law. Among the main functions of the value of the law of the

European Union can be distinguished regulatory, stabilizing, transformational, protective, integrative, communicative and interpretive. One of the highest democratic values on which the social structure of European civilization is based is the rule of law. As historical experience shows, the most consistent and consistent fulfillment of the requirements of this principle was the key to the successful development of Western societies. Ukraine is taking only the first extremely difficult and controversial steps in this direction. Ukraine has adopted a number of laws that introduce the rule of law, one of the most important European values.

The work proves that the process of reforming the legal system and legal policy of Ukraine takes into account both internal and European and international factors, since Ukraine is a full subject of international law and international relations. The result of this process is the harmonization of legislation and the unification of legal norms in accordance with the norms of international and European law, taking into account the traditions of the development of law and the current state of the legal system of Ukraine.

The conclusions and recommendations substantiated and formulated in the dissertation can be used as a methodological basis for further scientific research into the value bases of modern legal policy in Ukraine.

Key words: legal policy, values of legal policy, Ukrainian legal policy, rule of law, democracy, international standards, European standards.

List of the publications of doctoral candidate

1. Kharchenko N.P. (2020). Legal policy of the state: to define the concept and content. Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Journal. Law series. No. 10 (22). P. 110-117 [in Ukrainian].

2. Kharchenko N.P. (2022). Conceptual foundations of the legal policy of the modern Ukrainian state. Legal, economic and socio-cultural principles of regulation of social relations: modern realities and challenges of the time: collection of materials

III All-Ukrainian. science and practice Conf., December 7-8, 2021 / Polt. University of Economics and Law of the Open International University of Human Development "Ukraine"; resp. ed. R. Basenko. Poltava: PIEP, P. 133-136 [in Ukrainian].

3. Kharchenko N. (2022). Value-normative foundations of the legal policy of Ukraine. Conceptual problems of the development of modern humanitarian and applied science: materials of the VI International Scientific and Practical Symposium (Ivano-Frankivsk, May 20, 2022). Ivano-Frankivsk: Editorial and Publishing Department of King Danylo University, P. 435-439 [in Ukrainian].

4. Kharchenko N. (2022). Dynamics of legal policy of Ukraine in the context of national and international legal values. KELM. No. 3. P. 149-143 [in Ukrainian].

5. Kharchenko N.P. (2023). The influence of changes in the state system and legal principles on the development of values in the modern legal policy of Ukraine. Legal scientific electronic journal. No. 7. P. 585-587 [in Ukrainian].

6. Kharchenko N.P. (2023). Key aspects of the implementation of the values of European and international law in the legal policy of Ukraine: the current state and prospects for development. Scholarly notes of V.I.Vernadsky Tavri National University. Series: Legal Sciences". Volume 34 (73). No. 6. P. 235-239 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	23
1.1 Основні напрями та методологічні засади дослідження правової політики в Україні та світі.....	23
1.2 Нормативно-правові засади формування, розвитку та реалізації правової політики України.....	43
1.3 Поняття, ознаки та загальна характеристика правової політики України....	59
Висновки до розділу 1	76
РОЗДІЛ 2 ЦІННІСНІ (АКСІОЛОГІЧНІ) ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	78
2.1 Загальноправові аксіологічні засади правової політики в Україні.....	78
2.2 Особливості втілення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад у правову політику України.....	96
2.3 Інституційні та спеціальні ціннісно-орієнтаційні засади у правовій політиці України	110
Висновки до розділу 2	122
РОЗДІЛ 3 ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНИХ ЦІННІСНИХ (АКСІОЛОГІЧНИХ) ЗАСАД ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	124
3.1 Вплив державно-правових реформ на динаміку ціннісних засад сучасної правової політики України.....	124
3.2 Специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України	137
3.3 Перспективи та напрями перетворення сучасної правової політики України під впливом національних та міжнародних правових цінностей	149
Висновки до розділу 3	159
ВИСНОВКИ	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	166
ДОДАТКИ.....	185

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасному світі, де правова держава є основною формою організації суспільства, розуміння цінностей, на яких ґрунтується правова система, має вирішальне значення для стабільності, справедливості та розвитку суспільства. Україна, як і багато інших країн, постійно змінює та модернізує свою правову політику під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Вивчення ціннісних засад є ключовим для аналізу цих змін та їхнього впливу на суспільство. На даний час в світі спостерігаються виклики та проблеми, які потребують глибокого аналізу з точки зору ціннісних підґрунть. Такі питання, як права людини, роль держави, екологічна безпека, корупція та інші, потребують дослідження їхнього відображення у правовій політиці з точки зору цінностей.

Саме тому, аналіз ціннісних засад сучасної правової політики України може принести нові знання та розуміння щодо специфіки впровадження ціннісних принципів у правову систему країни, що сприятиме подальшому розвитку юридичної науки та практики та правозастосування в Україні.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що правова політика спрямована на впорядкування правової сфери, вона здатна своїм правовим інструментарієм оптимізувати економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші відносини. Формування правової політики є об'єктивною необхідністю в демократичній правовій державі. Постійно зростає і зміцнюється управлінська функція права, роль і значення правосвідомості, розширюється договірна основа правового регулювання, що також свідчить про актуалізацію ціннісних засад правової політики України.

Також, зростає актуальність наукового дослідження ціннісних проблем правової політики України з подальшою практичною реалізацією в умовах глобалізаційних процесів. Правова політика держави в контексті глобалізації має будуватися насамперед шляхом визначення пріоритетних напрямів правового забезпечення національних інтересів країни.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові праці таких провідних фахівців, як О. О. Бандура, В. М. Вовк, А. І. Гелеш, С. Д. Гусарєв, К. А. Жебровська, Н. А. Железняк, В. В. Завальнюк, О. В. Зайчук, Л. І. Заморська, Є. В. Івашев, А. Г. Карась, Ю. М. Козлов, М. Козюбра, А. М. Колодій, М. В. Костицький, П. Кравченко, М. Кравчук, І. С. Кривцова, А. Крижанівський, О. В. Куціпак, А. Кучук, О. М. Лисенко, Ю. П. Лобода, А. Лопушанський, Д. Лук'янов, Л. А. Луць, В. М. Ляшенко, О. М. Макеєва, Б. В. Малишев, О. В. Маркевич, О. В. Минькович-Слободяник, Л. А. Музика, М. Ю. Наум, С. Науменко, М. Недюха, С. В. Несинова, Ю. Н. Оборотов, М. Панов, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, М. М. Почтовий, П. М. Рабінович, О. М. Руднева, А. Селіванов, С. Р. Станік, Л. І. Сумарокова, Т. І. Тарахонич, С. Теленик, В. М. Тернавська, Т. І. Фулей, Т. Хаммаберг, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, О. В. Шмоткін, П. Ясен та інші.

Нормативну основу дисертації становлять нормативно-правові акти України, міжнародно-правові акти обов'язкового та рекомендаційного характеру.

Емпірична основа дослідження включає в себе збір, аналіз та інтерпретацію конкретних даних, фактів, інформації із реальної практики, пов'язаної з правовою політикою України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри права та публічного управління Закладу вищої освіти “Університет Короля Данила” за напрямками “Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)” (державний реєстраційний номер 0116U002342) та “Закономірності розвитку і функціонування правової держави” (державний реєстраційний номер 0111U006673).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексна теоретико-правова характеристика ціннісних засад, що лежать в

основі сучасної правової політики України з метою визначення їхнього впливу на формування та розвиток правової системи країни.

Зазначена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити основні напрями та методологічні засади дослідження правової політики в Україні та світі;
- охарактеризувати нормативно-правові засади формування, розвитку та реалізації правової політики України;
- визначити поняття, ознаки та загальну характеристику правової політики України;
- розглянути загальноправові аксіологічні засади правової політики в Україні;
- встановити особливості втілення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад у правову політику України;
- розглянути інституційні та спеціальні ціннісно-орієнтаційні засади у правовій політиці України;
- обґрунтувати вплив державно-правових реформ на динаміку ціннісних засад сучасної правової політики України;
- провести аналіз специфіки втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України;
- визначити перспективи та напрями перетворення сучасної правової політики України під впливом національних та міжнародних правових цінностей.

Об'єктом дослідження є права політика України.

Предметом дослідження є ціннісні засади, які лежать в основі сучасної правової політики в Україні.

Методи дослідження. Методи дослідження були вибрані виходячи з цілей і завдань дослідження, його об'єкта і предмета. Методологічною основою дослідження є система взаємопов'язаних концептуальних засад (історизм, істинність та об'єктивність наукового знання, єдність теорії і практики, детермінованість), методологічних підходів (напрямів) і методів

(загальнонаукових, спеціальнонаукових), які роблять дають можливість визначити, що наукове явище є основою наукового дослідження, дозволяють дослідити ціннісні засади сучасної правової політики в Україні. Філософсько-світоглядною основою дисертаційного дослідження є діалектика, яка дозволяє розглядати ціннісні засади сучасної правової політики в Україні в динаміці. Зокрема, застосовано такі методи: методи юридичної лінгвістики, юридичної герменевтики та логіко-семантичного аналізу дозволили дослідити проблеми визначення та характеристики співвідношення основних понять і категорій спадщини ціннісних засад правової політики; формально-юридичний метод дав змогу дослідити законодавство; застосовано логічний метод (його основні прийоми: аналіз, синтез, індукція, дедукція) для з'ясування підстав для класифікації міжнародних ціннісних засад та сутнісних характеристик джерел європейської спадщини; історико-правовим методом проаналізовано становлення та розвиток ціннісних засад правової політики; застосовано аксіологічний метод у дослідженні європейських цінностей, які є основою європейської спадщини; антропологічний метод використовується для характеристики виміру ціннісних засад правової політики; системний метод дав змогу проаналізувати систему ціннісних засад сучасної правової політики України та її джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дане дисертаційне дослідження є однією з перших комплексною теоретико-правовою характеристикою ціннісних засад, що лежать в основі сучасної правової політики України, спрямованою на визначення їхнього впливу на формування та розвиток правової системи держави. Основні наукові результати дослідження, які характеризуються новизною та виносяться на захист, полягають у тому, що:

вперше:

- обґрунтовано, що у сучасному українському правознавстві спостерігається підвищений інтерес до ціннісно-орієнтаційного підходу у вивченні інституційних та спеціальних засад правової політики України. Це

пояснюється тим, що тривалий час вітчизняні правознавці загалом і теоретики права зокрема трактували правову політику як ціннісно-орієнтаційне нейтральне явище, байдуже навіть до моральних цінностей. Причиною такого підходу було домінування протягом тривалого часу в українській правовій науці легалістично-позитивістського правового мислення, пройнятого ідеєю тотожності права і норми та принципу морального мінімуму в праві, що виникають з волі державної влади, законодавця;

- визначено, що правова політика, виражаючись у специфічно орієнтованій діяльності її суб'єктів, спирається на можливість державно-владного примусу, містить нормативно-організаційні засади, здійснюється правовими методами. Таким чином виділяється основна ціннісна ознака правової політики – її об'єктивна спрямованість. Як специфічно орієнтована діяльність вона пов'язана з формуванням механізму правового регулювання та створенням умов для реалізації норм права, розвитку інститутів та галузей права, зміцненням режиму законності та суспільної безпеки, для організації попередження та боротьби з правопорушеннями, формування у громадян високої правової культури, здатності використовувати правові засоби задоволення своїх і громадських інтересів;

- встановлено, що сфера права, включаючи ціннісні засади правової політики, є однією з найбільш чутливих до нових викликів глобалізації. Вона не може успішно розвиватися без трансформації основ правового світогляду відповідно до названого постіндустріального вектору розвитку глобалізації – поваги до людської гідності, прав і свобод людини, демократії, верховенства права та інших цінностей;

удосконалено:

- основні ціннісні напрямки розвитку сучасної правової політики України, зокрема: розвиток законодавчої системи у відповідних сферах; забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина; контроль правозастосування, виконання нормативно-правових актів; концептуалізація правової політики, перегляд змісту правової системи, аналіз її відповідності принципам правової

політики; адаптація норм законодавства України до вимог законодавства ЄС; розвиток правової культури та правової свідомості громадян, подолання проявів правового нігілізму;

- загальноправові аксіологічні засади правової політики в Україні, які охоплюють низку ціннісних принципів, на яких ґрунтується правова система держави та цінності суспільства. До найважливіших з них можна віднести: демократія та права людини; рівність перед законом; справедливість; інтеграція та міжнародна співпраця; соціальна відповідальність;

- особливості втілення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад у правову політику України, які мають свої особливості, що визначаються конкретними потребами суспільства, станом правової системи та особливостями політичного, економічного та соціокультурного контексту;

набули подальшого розвитку:

- інституційні та спеціальні ціннісно-орієнтаційні засади у правовій політиці України, які є основою для формулювання та реалізації правової політики України, спрямованої на забезпечення демократії, прав людини, соціальної справедливості та сталого розвитку суспільства;

- механізми впливу державно-правових реформ на динаміку ціннісних засад сучасної правової політики України в контексті еволюції ціннісних засад сучасної правової політики України, відображаючи суспільні потреби, політичні орієнтації та стратегічні цілі розвитку держави;

- перспективи та напрями перетворення сучасної правової політики України під впливом національних та міжнародних правових цінностей, які є ключовими для подальшого розвитку правової системи України та відповідності її стандартам та цінностям як національного, так і міжнародного рівня. Процес їхньої реалізації може мати деякий часовий та інституційний характер, але сприятиме стабільності, розвитку та підвищенню довіри до правової системи держави.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійно виконаним, цілісним і завершеним науковим дослідженням. Сформульовані в роботі

положення та наукові висновки є результатом особистого дослідження та обґрунтування авторки на основі критичного аналізу наукових джерел та нормативно-правових актів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в роботі положення, висновки та пропозиції можуть бути використані як методологічна основа для проведення подальших наукових досліджень ціннісних засад сучасної правової політики в Україні. Матеріали дисертації використовуються: в навчальному процесі Закладу вищої освіти “Університет Короля Данила” при викладанні курсів “Теорія держави і права”, “Актуальні проблеми теорії держави і права”, “Конституційне право” (акт впровадження від 04.09.2023); науково-дослідній та експертно-аналітичній роботі Науково-дослідного інституту імені академіка УАН І.М. Луцького при виконанні наукових програм розвитку Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, при підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів в зазначеній сфері (довідка про впровадження від 08.09.2023).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри права та публічного управління Університету Короля Данила, де було виконано дисертацію, а також оприлюднені на двох конференціях і наукових семінарах, а саме: III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу» (м. Полтава, 7-8 грудня 2021 р.); Міжнародному науково-практичному симпозиуму «Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки» (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації повно висвітлені в 6 наукових публікаціях, з яких 3 статті опубліковані в наукових фахових виданнях України, 1 у науковому періодичному виданні країни Європейського

Союзу (Республіки Польща), та 2 тези доповідей, оприлюднених у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 188 сторінок, із них основного тексту 150 сторінок, список використаних джерел налічує 204 найменувань і розміщений на 19 сторінках. Три додатки займають 4 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

1.1 Основні напрями та методологічні засади дослідження правової політики в Україні та світі

Початок перших досліджень в сфері правової політики можна віднести до XIX століття. Саме тоді почав закладатися політичний напрямок у правознавстві, який отримав назву «політика права» та дослідження в рамках якого були спрямовані на оптимізацію існуючого правового регулювання.

Однією з перших робіт у цьому напрямі можна вважати «Курс конституційної політики» Б. Констана, в якій дослідник, використовуючи термін «конституційна політика», обґрунтував необхідність деконцентрації влади держави через її поділ, що могло виступати як гарантія проти свавілля політиків [169, р. 675]

Науковець Г. Радбрух відзначав, що предметом політики права виступає ідеальне право, тобто таке право, яким воно має бути, а також цілі права та засоби досягнення цих цілей [191]. Започаткувавшись у Німеччині, вчення про політику права звернуло на себе загальну увагу у західній юриспруденції.

Обґрунтував необхідність створення науки «політика права» вперше Л.І. Петражицький. Відповідно до концепції Л.І. Петражицького зміст політики права розбивався на три взаємопов'язані складові: 1) дослідження ідеалу, який має бути відображений у праві; 2) дослідження психологічних аспектів впливу права на індивіда та соціум; 3) дослідження правової методології.

Ці три частини мають бути присутні у будь-якій політиці, вважав дослідник. Для того, наприклад, щоб вибудувати кримінальну політику, потрібно, по-перше, визначити ідеал, якого вона має прагнути, по-друге, визначити оптимальні засоби, що ведуть до ідеалу, і, по-третє, розвинути вчення про метод кримінальної політики як прийоми мислення, шляхом яких

можна пізнати засоби, що ведуть до ідеалу. Сутність проблем політики права, на думку Р. Дворкіна, полягає в науково обґрунтованому передбаченні наслідків, які слід очікувати у разі запровадження певних правових розпоряджень, а також у розробці таких положень, запровадження яких у систему чинного права шляхом законодавчої діяльності було б причиною певних бажаних результатів [165].

На думку Дж. Фейнберга політика права є системою заходів, спрямованих на зміну законодавчим шляхом сутнісного порядку відповідно до ідеальних уявлень, що розробляються філософією права. Суть політики права він зводив до таких послідовних моментів: створення незадоволеності чинним правопорядком загалом чи його частинами; постановка ідеалу як мети, у напрямі якого має здійснюватися перетворення права; пошук заходів для переходу від існуючого до бажаного. Фактично він розкриває стадії формування та реалізації політики права: від незадоволеності чинним правопорядком до визначення цілей майбутнього перетворення права і від нього – до їхньої практичної реалізації [168].

Є необхідність, з погляду правової політики, перш за все, знаходити і встановлювати норми для задоволення нових потреб або здійснення нових уявлень про право [134, с. 233-237]. Політика права є не що інше, як внесення свідомої людської творчості до стихійного закономірного процесу розвитку права [166].

Відповідно до М. Табіта політика права – це такий науковий напрям, який «має встановити і довести єдину, вищу мету, здійснювану правом і правовими спільнотами людей, і потім підшукати вірні засоби, які ведуть до реалізації цієї мети; кожне правове явище та кожна правова норма мають бути розглянуті з точки зору їх практичної придатності та непридатності» [199].

Г.Д. Гурвіч також доводить існування «політики права» як сукупності правових цінностей, ідеалів, прийомів юридичної техніки, найбільш вдалих для конкретної системи права, в конкретну історичну епоху і які є еталоном розвитку такої системи. Політика права, на його думку, виступає технікою

вдосконалення правової дійсності та покликана забезпечити найповнішу реалізацію у правовому житті тих об'єктивних цінностей, які присутні у чинних правових нормах. Такої мети правова політика може досягти шляхом порівняння відповідних ціннісних установок із правовою дійсністю [44, с. 12-16.].

Навіть розходячись у думках щодо суті елементного складу правової політики, дореволюційні правознавці наголошували, що правова політика має бути інструментом раціонального конструювання правової реальності. Вже тоді вона не розглядалася лише як науково-дослідна діяльність (отримання систематизованого знання про правову реальність), навпаки, у підходах до її розуміння проглядається практично-перетворювальний аспект, пов'язаний із впровадженням теоретико-правових розробок у реальне життя.

Однак у політики права як самостійної науки були і опоненти, які вважали, що такої науки не існує. Насправді, є вивчення запитів, що стосуються створення права, яке здійснюється шляхом теоретичного дослідження та з'ясування цілей права [185]. Таке вивчення не є якоюсь окремою наукою, а є пристосуванням даних вже існуючих наук (теорії та деонтології) до якогось спеціального питання. Політика права, так само відноситься до теоретичної науки права, як технологія відноситься до фізики, а терапія до фізіології. Отже, вчені зазначали, що коректніше все ж таки вести мову не про самостійну науку, а про складові відповідних наук, про окремі напрямки в їх рамках.

Політика права була науковою дисципліною, предметом якої можна визначити розробку проблем, пов'язаних з критикою та вдосконаленням чинного права. Наукова та практична значимість зазначеної концепції полягала в тому, що вперше політичний підхід отримав системне наукове обґрунтування як самостійний метод вивчення державно-правових явищ поряд з формально-юридичним та історичним тощо.

Концепція політики права наголошувала на проблемах взаємозв'язку юридичної науки з практикою державно-правового будівництва. Одна з її центральних ідей полягала в тому, що юридична наука має не тільки вивчати,

систематизувати чинне (позитивне) право, а й служити джерелом його прогресивного оновлення та розвитку. Тим самим політична (практична) функція юридичної науки визнавалася настільки ж важливою, як і теоретична.

Поява концепції політики права знаменувала собою відновлення наукового інтересу до проблем правової аксіології та телеології, тобто тих питань, які, загалом, перебували поза рамками методології юридичного позитивізму. Вона сприяла подоланню негативного ставлення до філософії природного права, звертала увагу на необхідність сприйняття та розвитку її позитивних сторін, насамперед закладеного в ідеї природного права критико-конструктивного потенціалу, що забезпечує прогрес існуючих правових інститутів.

Можна сказати, що політика права являла собою першу системну спробу створення на основі відповідних теоретико-методологічних передумов своєрідного загального вчення про основні цілі, принципи тощо перетворення права. У цьому сенсі вона послужила своєрідним імпульсом реалізації подальших пошуків у цій галузі, здійснила і продовжує мати помітний вплив в розвитку політичного напрямку в юридичній науці.

До ХХ століття правова політика трансформується на поняття, що охоплює не тільки теоретичний, а й практичний зріз удосконалення чинного права, таку діяльність держави в юридичній сфері, яка орієнтована на підвищення ефективності правового регулювання.

Разом з тим, слід зазначити, що наприклад, І.В. Федоров підкреслює, що російські дореволюційні юристи (Б.О. Кістяківський, С.А. Муромцев, Л.І. Петражицький, Г.Ф. Шершеневич, П.І. Новгородцев, М.П. Чубинський тощо), розглядаючи політику права як суто прикладну науку, покликану оцінювати чинне законодавство та сприяти виробленню більш досконалого права, розуміли її надмірно вузько та утилітарно, сучасний зміст цієї категорії набагато складніше і ширше. Серед недоліків розробок згаданих учених варто назвати їхню відірваність від практичного застосування, неможливість реалізації у суспільно-політичних умовах розвитку держави, та не

відповідальність реаліям держави-агресора російської федерації, у якій так і залишилося використання правових норм тільки у теорії, далеко від практики [132, с. 127].

Важливо зазначити, що саме в названий період, по-перше, було закладено основи політичного підходу у правознавстві, що відбилося в понятті «політика права», відповідно до якого право аналізувалося переважно з точки зору того, яким воно має бути; по-друге, представники цього напрямку активно виступали за «розширення методології» у дослідженні правових явищ, що дозволило б більш повноцінно пізнавати такі найважливіші складові правового регулювання, як цілі права та засоби їх досягнення, а також результати впливу права на соціальні зв'язки; по-третє, для законодавця «політика права» виступила свого роду науковим та ідеологічним орієнтиром того, яким шляхом має здійснюватися правовий розвиток суспільства.

Надалі від наукового напрямку «політика права» вчені вже переходять до аналізу юридичної політики як специфічної соціальної практики. Зокрема, ще Г. Кельзен визнавав, що «аналіз «юридичної політики» був би корисним для визначення того, «яким право має бути або як має бути реалізовано» [155].

Професор Зальцбурзького університету В. Вольфганг у роботі «Ідея права – правова наука – правова політика» визначає останню як політику, спрямовану на зміну або збереження існуючої правової системи. Результатом правової політики, зазначає він, служить як певна спрямованість законодавства, так і певна ідеологія. Тим не менш, порівняльно-історичний аналіз правових систем показує, що будь-який правопорядок є не що інше, як конкретизація системи цінностей певного суспільства у сфері права, і за бажання цю систему цінностей можна розглядати як ідеологію [202, р. 325-329].

На думку німецького дослідника В. Кубеш, правова політика створює нові правові норми, «шукає» правильні серед тих, які вже діють. Існуючий правопорядок, державний та міжнародний, є важливим фактором, від якого відштовхується правова політика [180, р. 55]. Правова політика, зазначає Р. Ціппеліус, не є суто правовим феноменом. За соціальною інженерією, в якій

праву відводиться важлива роль, стоїть, по суті, держава. Саме тому, що політика держави спирається на догматику права, вона мимоволі стає на рейки жорсткого планування та прогнозування [204, р. 80].

Таким чином, у західній юриспруденції правову політику все більше ставлять на службу оптимізації правового регулювання. До того ж, відповідність правовій політиці стає найважливішим критерієм використання права. Практичне значення правової політики помітно зростає.

У радянській науці дослідження правової політики також проводились. Вони, природно, були дуже нечисленими і до того ж надмірно політизованими, що значною мірою загальмувало процес повноцінного аналізу феномену правової політики.

Правова політика – це узагальнююче поняття, що показує ідейно-теоретичні основи та головні напрями діяльності партії та держави у сфері правового будівництва. Основне її призначення – це вироблення єдиної наукової стратегії та практичної політичної лінії правового будівництва на базі освоєння загальних законів та тенденцій, що зумовлюють правовий розвиток суспільства». Звідси він робить висновок, відповідно до якого цілісна розробка проблеми правової політики є актуальним колективним завданням учених.

Поряд з економічною та соціальною політикою, з політикою в галузі культури та освіти, охорони здоров'я та охорони довкілля, адміністративного управління виділяється область, що охоплює всю нормотворчу та правозастосовну діяльність державних органів, яку можна назвати правовою політикою держави. На його думку, під правовою (юридичною) політикою треба розуміти принципи та найважливіші завдання, які держава проводить у життя при виданні та застосуванні нормативно-правових актів, у діяльності установ юстиції, в ідеологічному впливі на правосвідомість та правову культуру населення [176].

Слід відзначити, що у сучасній вітчизняній правовій літературі досі немає єдиного сформованого підходу до розуміння поняття «правова політика», хоча цей термін є вже доволі досліджуваним.

Фокусуючи увагу на вираженні правової політики як діяльності, С.І. Закхарцев визначає правову політику як діяльність державних, муніципальних органів та громадських об'єднань, а також самої особистості, що забезпечує створення, підтримання, розвиток та реалізацію умов для захисту її права і свободи [203]. Правова політика – науково обґрунтована, послідовна та системна діяльність державних органів та інститутів громадянського суспільства щодо створення ефективного механізму правового регулювання, щодо цивілізованого використання юридичних засобів у досягненні таких цілей, як найбільш повне забезпечення прав та свобод людини та громадянина, формування правової державності та високого рівня правової культури та правового життя суспільства та особи [30, с. 226-232].

Правова політика - комплекс ідей, заходів, завдань, цілей, програм, принципів, установок, реалізованих у сфері діяльності права та у вигляді права [17, с. 264]. Даний підхід відображає важливість закладених у ядро правової політики моральних, етичних основ та організуючих засад, без яких правова політика є просто сукупністю різноспрямованих правових процесів, проте водночас упускається з виду форма існування даного явища у правовій дійсності у вигляді діяльності суб'єктів правової політики.

Перш за все необхідно наголосити на тому, що правову політику можна визначити як таку, що базується на нормативному змісті права, а також на його нормах і принципах. Серед ознак правової політики – те, що вона реалізується виключно за допомогою правових методів, реалізується лише в межах закону і має офіційний, публічний характер.

Ю. Ващук зазначає, що формування правової політики здійснюється владними інститутами за опосередкованим впливом народу. Дослідниця відзначає, що правова політика являє собою офіційний цілеспрямований курс держави, який припускає обов'язковість його втілення у правовому житті суспільства.

Як і право, для правової політики характерна системність, за якої всі елементи правової політики є взаємоузгодженими та взаємопов'язаними. Отже,

як конкретизує Ю. Ващук, правова політика є системною, публічною, владноімперативною діяльністю держави в сфері правового регулювання суспільних відносин, що відповідає принципам права, спирається на державний примус і закріплюється в формах позитивного права [15, с. 67].

О. Минькович-Слободяник характеризує правову політику як комплекс ідей, програм, завдань, принципів, цілей, установок, що реалізуються у сфері дії права, базуючись на наукових засадах і потребуючи впорядкування з боку публічної влади [75, с. 90].

Розглядаючи сутність правової політики з точки зору державної політики, можна визначити її як особливу форму вираження останньої. Зокрема про це відзначала Н. Железняк, на думку якої правова політика є засобом юридичної легітимації та здійснення політичного курсу держави, політичної волі її лідерів і владних інституцій. Втілюється така політика в нормативно-правових актах, зокрема, конституції, законах, кодексах, інших актах, які спрямовані на забезпечення захисту суспільного та конституційного ладу, розвитку відносин у суспільстві в потрібному напрямку. При цьому методами реалізації правової політики є примус і переконання у різних їх формах і проявах.

Н. Железняк підкреслює, що правова політика є засобом акумуляції різних поглядів, потреб та інтересів та інтересів суспільства, отже містить їх відбиток. Іншими словами правова політика є своєрідною концентрацією різноманітних сфер діяльності людини, синтезуючи їх у нормах та інститутах, та чинячи на них певний стабілізуючий вплив [31, с. 10].

О. Бідей у своєму дослідженні приділив увагу аналізу ефективності правової політики. Зокрема він відзначив, що правова політика є засадою реалізації різних типів політичної та юридичної діяльності, а її ефективність у свою чергу визначає рівень правомірності діяльності у правовій сфері та рівень професійності юридичної діяльності відповідних суб'єктів із реалізації наданих ним у правовій сфері повноважень. Так, дослідник зазначає, що ефективність правової політики забезпечується такими факторами: ефективністю впровадження правової політики, ефективністю розпорядчо-виконавчої

діяльності, яка забезпечує конкретизацію правової політики; ефективністю діяльності суб'єктів із реалізації правової політики. Тобто, ефективність правової політики проявляється як у ефективності правотворчості, так і ефективності правозастосування. У цілому ефективність правової політики є результативною характеристикою дії правової політики, що свідчить про здатність права до вирішення соціально-правових проблем [10, с. 123].

С. Гусарєв пропонує під правовою політикою розуміти сферу державної діяльності, що реалізується з використанням правових засобів з метою забезпечення ефективної дії права як засобу регулювання суспільних відносин, реалізації прав і обов'язків суб'єктів для ствердження ідеалів справедливості та свободи суспільства [26].

М. Клат, характеризуючи правову політику, відзначав, що під нею можна розуміти науково обґрунтовану, послідовну та системну діяльність державних органів та інститутів громадянського суспільства щодо створення ефективного механізму правового регулювання, з цивілізованого використання юридичних засобів у досягненні таких цілей, як найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, формування правової державності та високого рівня правової культури та правового життя суспільства та особистості [179, р. 26].

О. Макеєва характеризує правову політику як діяльність суб'єктів політичної системи, яка направлена на вдосконалення правової системи, побудову правової держави та підвищення ефективності механізму правового регулювання. Дослідниця виділяє такі форми правової політики як правотворчу, правозастосовчу, правоінтерпретаційну, доктринальну, правонавчачу тощо [67, с. 47].

В. Селіванов характеризує правову політику як науково обґрунтовану системну та послідовну діяльність органів державної влади, яка на засаді та в межах права направлена на визначення мети і способів розвитку шляхом досягнення правового, соціального, демократичного прогресу. Базисом реалізації правової політики науковець бачить саме демократичний шлях перетворень та розвитку [115, с. 7].

Л. Музика визначає правову політику як політико-правовий феномен, який виникає у сфері права, є різновидом державної політики та потребує впорядкування публічною владою [80, с. 202]. В. Тернавська зазначає, що правова політика є сукупністю ідей стратегічного характеру, які продуковані органами державної влади та органами місцевого самоврядування у процесі їх діяльності за безпосередньої участі інститутів громадянського суспільства та які втілені у визначені програми розвитку правового життя держави та суспільства [126, с. 51].

З точки зору політико-правого явища розглядають сутність правової політики О. Руднева та О. Ярмиш, зазначаючи, що вона формується внаслідок системної діяльності держави і громадських об'єднань, спрямоване на вироблення стратегії і тактики правового розвитку суспільства, вдосконалення механізму правового регулювання, побудову правової держави, забезпечення прав і свобод людини [111, с. 6].

Р. Алексі розглядає правову політику у вузькому та широкому значенні. З точки зору дослідника у вузькому розумінні правова політика являє собою вироблення та реалізацію стратегії і тактики у сфері як створення, так і застосування права. У широкому розумінні правова політика є діяльністю державних, муніципальних органів влади, громадських об'єднань, і систему цілей, ідей, заходів та засобів, які забезпечують функціонування правового механізму; така система правової політики спрямована на реалізацію інтересів, прав і свобод людини у взаємодії із її обов'язками [150, с. 156-167].

На необхідності дотримання соціальних пріоритетів при реалізації правової політики наголошує Н. Железняк. Зокрема, цілями правової політики має бути підвищення ролі права у суспільному житті, стимулювання суб'єктів права на вдосконалення нормативних актів, підвищення рівня правової свідомості та правової освіти громадськості тощо. Подібним чином В. Селіванов зазначав, що головною засадою правової політики має бути людський вимір, а не її формально-юридичний характер [150, с. 156-167]. З такою думкою не можна не погодитися, дійсно, базисом формування будь-якої,

в тому числі правової політики має бути саме врахування інтересів і потреб людини.

Розмірковуючи щодо засад правової політики, О. Минькович-Слободяник зазначає, що правова політика походить від політики, але засадою її існування є лише право. Право впливає на її формування, визначає те, якою вона буде, які цінності покликана нести і захищати. Науковець наголошує, що політика являє собою владу в динаміці, а право та законодавство виступає в якості її статички [77, с. 180].

М. Наум відзначає важливість змісту правової політики, наголошуючи на тому, що вибір її пріоритетів, а отже визначення шляхів подальшого правового розвитку держави і суспільства має найвищу актуальність. Адже процес формування правової держави та громадянського суспільства має бути заснований на праві і здійснюватися на засаді дотримання принципів і ідеалів права [81, с. 77].

Отже, правова політика є складним явищем, що має значну кількість ознак, які пов'язують її з безліччю явищ як у правовій сфері життя суспільства, так і за її межами, і розкривають її і як ціннісно-ідеологічну систему. Серед основних ознак правової політики можна виокремити такі:

- засадою правової політики є право (нормативно-правове регулювання, правові методи тощо);
- правова система і право є водночас і об'єктом, і засобом реалізації правової політики;
- здійснюється правовими методами;
- охоплює правову сферу діяльності;
- у випадку необхідності підкріплюється силовими методами;
- має офіційний, публічний характер, що зумовлює наявність зв'язку між правовою політикою та державною політикою;
- регулює відносини між окремими індивідами, групами, владними інститутами;
- виражається у вигляді організаційно-правових форм.

Аналізуючи правову політику, О. Руднева та О. Ярмиш виокремлюють такі її характеристики: системність (здатність створювати та змінювати системоутворюючі зв'язки); концентрованість (відображення стану та рівня правового розвитку суспільства); реалістичність (реальне втілення стратегії правового розвитку і основа для її вдосконалення); доктринальність (найбільш ефективно функціонує в сфері доктринального документа, який відіграє роль орієнтира для держави та структур громадянського суспільства, що беруть участь у реалізації та формуванні правової політики); граничність у часі (тимчасовий характер, після досягнення поставлених стратегічних цілей правова політика сама стає засобом досягнення нових цілей); практична спрямованість (практичний механізм формування і реалізації правової політики, координації ресурсів суспільства та держави для удосконалення життя суспільства) [111, с. 6].

Головною метою правової політики має бути спрямованість на розбудову правової демократичної держави, реалізація ефективних правових реформ, урахування інтересів громадськості, підвищення загальної ефективності правового регулювання сфер суспільного життя. Розвиток правової політики має бути спрямований на забезпечення вирішення загальносуспільних проблем, створення задля цього ефективного законодавства, яке б було засновано на демократичних засадах. Н. Железняк визначає в якості головного завдання правової політики нормативно-правове забезпечення реформ, які реалізуються в державі [31, с. 8-14].

Можна сказати, що головним завданням правової політики є визначення правового устрою держави, формування концептуальних правових ідей організації правового суспільного життя. В. Шиянов з цього приводу зазначав, що правова політика виступає засобом організації правового життя, поліпшення його стану, виступає формою реалізації державної політики та способом легітимації політичного курсу держави.

Важливою для ефективності правової політики є не тільки чітко визначена її мета, але й засоби, за допомогою яких вона може бути досягнута.

Правова політика має реалізовуватися у тісній взаємодії з правом. Звісно, правом обумовлені всі види політики, проте саме правова політика має свої особливості, свій зміст, адже вона визначає правове життя суспільства.

Правову політику можна охарактеризувати як процес створення і відтворення політико-правових відносин, які виникають між особистостями з приводу задоволення їх інтересів. Ефективність правової політики впливає з рівня демократизації держави і суспільства, і ґрунтується на дотриманні норм нормативно-правових актів.

Розмірковуючи щодо ефективності правової політики, О. Куціпак зазначає, що вона може бути ефективною у випадку, якщо спирається на відповідне сприятливе зовнішнє середовище, що уособлюється в легітимній і ефективній державній владі, розвиненій ринковій економіці, стабільній демократичній політичній системі тощо. Реалізація ефективної правової політики є чинником успішності та ефективності демократичного реформування [58, с. 106]. Дослідник визначає правову політику як цілеспрямовану планомірну діяльність органів влади, окремих суб'єктів у сфері правового регулювання та соціальних відносин; при цьому головним завданням правової політики має бути впорядкування правових актів, які виступають систематизуючими елементами правових явищ і відіграють головну роль у правовій політиці.

О. Руднева та О. Ярмиш зазначають, що ефективність правової політики, зокрема, в Україні, залежить від низки факторів і чинників, серед яких політичний, економічний, організаційний, культурний, технічний, інформаційний тощо [111, с. 8]. Також вони відзначають, що найбільший вплив на правову політику України має політичний чинник, що проявляється у впливі політичних інтересів на процес прийняття політичних і правотворчих, правозастосовчих рішень.

Дослідники відзначають, що політичне середовище має вплив на правову політику, адже воно забезпечує консолідацію політичних сил щодо розуміння засад правової політики держави. Правовий прогрес суспільства неможливий

без спільної політичної волі суспільства й ефективно діючого державного апарату. Зокрема, О. Руднева та О. Ярмиш зазначають: «суттєвий вплив на ефективність правової політики справляють процеси самоорганізації та самоуправління, які здійснюються через діяльність органів місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій, рухів, засобів масової інформації, інших соціальних структур, громадян».

Також науковці звертають увагу на вплив економічного чинника, підкреслюючи, що він зокрема зумовлює залежність рівня ефективності правової політики від ступеня економічного розвитку суспільства, рівня розвитку виробництва, загальної стабільності економіки, матеріального становища населення тощо [111, с. 9].

Так само на думку дослідників на ефективність правової політики чинить вплив культурно-моральне середовище суспільства, тобто, притаманні як пересічним громадянам, так і посадовим особам принципи, моральні якості, менталітет, психологія, традиції тощо. Окремо О. Руднева та О. Ярмиш виділяють інформаційний чинник, адже правова політика потребує наявності відповідного ступеня розповсюдження правової інформації через ЗМІ, правову освіту. Так, вони зазначають, що «результативність правової політики багато в чому залежить від якості вирішення різноманітних організаційних і технічних питань, що виникають у процесі правотворчої та правореалізаційної діяльності» [111, с. 9].

Характеризуючи принципи правової політики, можна відзначити їх як систему визначальних ідей, які зумовлюють загальні підходи державної влади та громадянського суспільства до стратегічної діяльності в сфері правового регулювання соціальних відносин [31, с. 8-14]. За аналогією з принципами права принципи правової політики є невіддільними від практичного буття, вони реалізуються у конкретних діях суб'єктів правової політики, які є водночас і її творцями, і реалізаторами. В. Тернавська зазначає, що принципи правової політики є своєрідними динамічними правовими явищами, які відображають

стан політико-правової системи держави і суспільства, зумовлюючи основні тенденції їх подальшого розвитку [126, с. 54].

Н. Железняк виокремлює такі принципи правової політики: легітимність, наукова обґрунтованість, обумовленість, стійкість, передбачуваність, демократичний характер, гуманність, справедливість, відкритість, поєднання інтересів держави та особистості, пріоритет прав людини як найвищої соціальної цінності тощо [31, с. 8-14].

Загальні принципи правової політики тотожні принципам права, до них можна віднести справедливість, демократичність, законність, соціальну обумовленість, моральність, гласність, пріоритет прав людини, поєднання інтересів особи і держави тощо [17, с. 264]. Серед спеціальних принципів правової політики дослідники розрізняють наукову обґрунтованість, реалістичність, прогнозування, системність, послідовність, відповідність міжнародним стандартам права [167].

В. Тернавська зазначає, що принципи правової політики є своєрідними динамічними правовими явищами, які відображають стан політико-правової системи держави і суспільства, зумовлюючи основні тенденції їх подальшого розвитку [126, с. 55].

Розглянемо коротко кожен з них. Сутність принципу наукової обґрунтованості полягає у необхідності врахування під час формування засад правової політики актуальних досягнень правової науки задля усунення будь-яких прогалин у праві та визначення більш оптимальних шляхів визначених проблем. До того ж, нормативно-правові акти мають обов'язково проходити етап наукової експертизи і враховувати відповідні рекомендації та пропозиції науковців. Принцип реалістичності являє вимагає врахування співрозмірності поставлених цілей правової політики та наявних для досягнення таких цілей засобів в існуючих умовах соціально-економічного та політико-культурного розвитку суспільства.

Принцип прогнозування являє собою необхідність передбачення можливих варіантів розвитку тих чи інших юридичних ситуацій, адже

концепції правової політики мають враховувати як поточний стан правової дійсності, так і його тенденції та динаміку розвитку з метою ефективного реагування на можливі зміни. Недотримання принципу прогнозування може значно знизити ефективність правової політики та якість застосування її інструментарію.

Сутність принципу системності полягає в тому, що різноманітні форми впровадження правової політики мають знаходитися у взаємозв'язку та бути узгодженими. Відповідно до принципу послідовності правова політика має реалізовуватися на засаді слідування довготривалим стратегічним програмам розвитку держави.

Значна кількість науковців приділяють увагу принципу відповідності правової політики нормам міжнародної правової політики. Цей принцип є важливим з огляду на важливість врахування позитивного правового досвіду розвитку зарубіжного законодавства при розробці нормативно-правових актів.

Аналізуючи принципи правової політики, В. Тернавська наголошує на некоректності їх ототожнення з цілями та задачами правової політики. Дослідниця зазначає, що принцип правової політики встановлює важливі ціннісно-нормативні засади політико-правової реальності, у той час як задачі та цілі правової політики являють собою напрями бажаного подальшого розвитку суспільного правового життя.

Правова політика має значний вплив на функціонування всіх сфер життєдіяльності суспільства та відіграє велику роль у формуванні нормативно-правової бази та правотворчої діяльності правової держави [53, с. 30]. Ю. Ващук зазначає, що правова політика є різновидом державної політики, проникаючи до всіх сфер діяльності держави і відіграючи значну роль у формуванні політики держави в цілому [15, с. 67].

Разом з тим, правова політика виступає не лише інструментом «будівництва» правової держави. Аналізувати правову політику слід з точки зору багатьох аспектів, і відповідно може змінюватися її сутність. Правова

політика може бути як інструментом розбудови правової демократичної держави, і видом державної політики, а також самостійним видом політики.

Отже, правова політика може бути визначена багатозначно з огляду на контекст, в якому розглядається це поняття. Поняття правової політики має аналізуватися у взаємозв'язку з іншими видами політики. Правова політика виступає багатоплановою, багаторівневою категорією, яка має такі універсальні якості: цілеспрямованість, що виражається в тому, що в основі правової політики завжди лежить певна система цілей і концептуальних ідей, відображають важливі моменти організації правового життя; раціональність, що виявляється в тому, що зазначена я політика, спираючись на загальновизнаний правовий порядок, відображає існуючий політичний порядок у країні; загальнозначимість, тобто, правова політика, яка виражає соціальні потреби, забезпечує соціальну стабільність і створює умови, що визначають гідне життя і вільний розвиток людини, що веде до необхідності формування в країні громадянського суспільства [188].

Можна сказати, що правова політика організовує засади правового життя, виробляє стратегію і тактику правового розвитку суспільства, виступає однією з форм проведення державної політики, засобом юридичної легітимації офіційного політичного курсу країни. Правова політика тактично спрямована на вдосконалення всього комплексу правових засобів, а стратегічно – використання даних ресурсів для оптимального розвитку всіх сфер соціального життя.

У цілому аналіз підходів низки науковців до визначення поняття правової політики дозволяє виокремити три основні напрямки її інтерпретації: діяльнісну, за якої правова політика визначається як науково обґрунтована та послідовна діяльність органів влади із створення механізму правового регулювання); ідеологічну (правова політика як певний комплекс ідей, завдань, програм, заходів, принципів, цілей тощо); правова політика як частина та втілення державної політики.

Зокрема, О. Руднева зазначає, що правова політика є різновидом державної політики, отже найбільш «активним» суб'єктом правової політики є саме держава, проте вона потребує ефективної взаємодії всіх суб'єктів правової політики, до яких відносяться як органи державної влади, так і представники громадянського суспільства [99, с. 133].

Узагальнюючи, можна сказати, що правова політика є способом управління процесами в державі та суспільстві, які реалізуються через нормативно-правове регулювання різних суспільних відносин, іншими словами, через встановлення норм права правова політика здійснює регулювання соціальних процесів. Узагальнюючи особливості реалізації політики в тих чи інших галузях суспільної діяльності, правова політика синтезує їх в юридичних нормах, таким чином визначаючи правовий розвиток держави.

Для досліджень правових категорій вибір відповідного методу наукового пізнання є умовою обґрунтованості, достовірності, наукової коректності одержаних результатів. Одним з важливих методологічних підходів до аналізу правової політики є історичний метод, використання якого дозволяє розкрити конкретні умови та форми розвитку тих чи інших явищ, послідовність їх переходів від одних необхідних історичних стадій до інших, їхній сучасний стан.

Розуміння сутності, змісту, ролі, можливостей сучасної правової політики неможливе без усвідомлення ідеї, що правова політика проходить стадії виникнення, розвитку, тобто переходу з одного якісного стану до іншого, і нинішні властивості, ознаки та особливості правової політики є спадщиною попередніх епох. У науці теорії держави та права застосування загальнонаукового історичного методу пояснює специфіку державно-правових явищ особливостями історичних традицій, культури, етапів у суспільному розвитку.

Процес утворення та становлення явища, що розвивається, зокрема, правової політики, встановлення основних причинно-наслідкових зв'язків досягається за допомогою історико-генетичного методу [83, с. 38-45]. Для вивчення правової політики певний інтерес представляє проблемно-хронологічний метод, що дозволяє розділити широку тему на низку вузьких

проблем, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. Це можна показати на прикладі реалізації правотворчої правової політики.

Метод компаративістики, що дозволяє проводити необхідні порівняння різних історичних концепцій з метою виявлення їх спільних рис, особливостей, самобутності та ступеня запозичення, також є доречним при дослідженні правової політики. У правознавстві порівняльно-історичний метод дозволяє використати будь-якій державі світовий досвід правового регулювання суспільних відносин, проаналізувати можливі наслідки прийняття певних юридично та політично значущих рішень.

До спеціально-історичних методів дослідження відноситься метод ретроспективного (поворотного) аналізу та метод перспективного аналізу. Перший дає змогу вивчити процес руху думки від сучасності до минулого з метою виявлення елементів знання, перевірити висновки колишніх дослідників даними сьогодення. Метод перспективного аналізу визначає перспективні напрямки, теми майбутніх досліджень на основі аналізу досягнутого сучасною наукою рівня і при використанні існуючих знань про досліджуване явище.

У роботах, присвячених дослідженню правової політики, відзначається особливе значення та необхідність таких стадій (принципів) її формування, як прогнозування, планування, моделювання. Дійсно, розуміючи правову політику як послідовну, системну, орієнтовану на певний результат діяльність, суб'єкти правової політики мають вибудовувати поетапні дії, припускати настання можливих наслідків (як позитивних, і негативних). Тільки в такому контексті вивчення предмету можна ефективно визначати проблеми його ефективності, вдосконалення, нових можливостей.

Означені прийоми для припущення майбутнього стану будь-якого явища мають свої специфічні особливості та призначення, але не можна не помітити, що загалом вони служать визначенню перспективних напрямів розвитку, розкриттю нових можливостей феноменів, що вивчаються. Таким чином, історичні та спеціально-історичні методи застосовуються не тільки для

вивчення явищ минулого в їх самоцінній значущості, а для пізнання сучасного стану суспільних відносин.

З огляду на різноманітність, багатоплановість суспільних відносин знайти єдиний метод, який був би застосовним і достатнім для формування ефективної та науково обґрунтованої правової політики, неможливо, кожен предмет і кожна проблема вимагають власного методу, їхньої сукупності. Тому завданням дослідника є правильне визначення, ретельний відбір методів задля досягнення наукових цілей.

Наукову основу правової політики становить уся система наукових юридичних знань. Значення юридичної науки для вибудовування та реалізації правової політики проявляється також у тому, що вона визначає тенденції та перспективи розвитку державно-правової системи, дає наукові прогнози щодо майбутнього розвитку держави і права, які мають важливе значення при визначенні стратегії правового розвитку в цілому. Як наголошує з цього приводу М.І. Максимов, юридична доктрина містить «погляди та положення, у яких можна знайти стратегічні орієнтири для правового розвитку» [68, с. 97-101].

На формування наукових засад правової політики впливають також наукові знання про політику, політичну систему, політичні процеси, політичне життя в цілому. Правова політика визначає стратегію правового регулювання суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства (економіка, соціальна сфера тощо).

Потреба науково обґрунтованої правової політики викликана також тим, що вона пов'язана з реалізацією політики держави, з владарюванням, державним управлінням різними сферами життєдіяльності суспільства. Правова політика – є особливою формою вираження державної політики, засобом юридичної легітимації, закріплення та здійснення політичного курсу держави, волі її офіційних лідерів та органів влади.

Науково обґрунтована правова політика, пронизуючи всі види та напрями політики держави, націлена на вираження та захист загальнодержавних

інтересів. Правова політика націлена на формування механізму правового регулювання на основі стратегії правового розвитку, цілей, пріоритетів та інтересів політики держави. Правова політика консолідує та спрямовує діяльність її суб'єктів (держави, суспільства, особистості) та має ознаки фундаментальності, наукової обґрунтованості, концептуальності, офіційного характеру, реалістичності, а також світоглядну та ідеологічну складову. Правова політика легалізує панівні у суспільстві ідеї, що стосуються права, включаючи в систему діючих нормативних актів та інших джерел права, породжуючи офіційну державну ідеологію.

У сучасній юридичній науці немає чіткого розуміння меж змісту правової політики. Для дослідження правової політики як реальної частини правової дійсності потрібна розробка більш повного і ємного поняття, яке дозволить визначити його межі. Універсальне поняття, прийнятне для досліджень правової політики, має, на наш погляд, включати основні суттєві ознаки, що розкривають найбільшу кількість аспектів правової політики: правова політика є заснованою на правовій ідеології, сформованою з урахуванням та під впливом інтересів політичних сил суспільства, стратегією діяльності держави у важливих питаннях правового регулювання, що консолідується встановленням конкретних цілей та засобів їх досягнення, за допомогою органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

1.2 Нормативно-правові засади формування, розвитку та реалізації правової політики України

Наявність стратегії розвитку правової системи та пріоритетів формування національного законодавства визначають стабільність функціонування демократичної правової держави та становлення громадянського суспільства. Це є можливим саме завдяки реалізації ефективної правової політики, яка втілюється в тому числі у впровадженні законотворчої політики.

Реалізація ефективної правової політики є визначальною умовою демократичного реформування суспільства, зміцнення правової держави, сталого забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина, дотримання принципу верховенства права тощо.

Правова політика будь-якої держави поєднує в собі доктринальні, правотворчі та правозастосовчі складові. Можна сказати, що правова політика направлена на цілісне реформування правової системи і є своєрідним інструментом правового прогресу.

Основним завданням правової політики є формулювання та постановка цілей правового розвитку суспільства та визначення його пріоритетів. Саме правильне визначення пріоритетів дає можливість обрати необхідні засоби досягнення цілей, розподілити належним чином ресурси для цього, поєднати зусилля суб'єктів з реалізації тих чи інших правових рішень та ідей. Функціями правової політики є оптимізація правової системи, стратегічне планування правотворчості, правовий розвиток суспільства, розробка концептуальних засад правового регулювання різних сфер життєдіяльності, формулювання пріоритетів розвитку суспільства та держави тощо.

Серед основних цілей правової політики можна визначити в тому числі формування засад управління законотворчим процесом, визначення відповідних суб'єктів законотворчості та організацію ефективної законотворчості, створення належних умов для підтримки правопорядку в державі та суспільстві, дотримання принципу законності.

Правова політика втілюється у законотворчій діяльності, яка має відображати та відповідати тенденціям розвитку правової політики, а саме принципам системності, прогресивності, наукового підґрунтя, відповідності соціальним очікуванням. Законотворчість та законодавча діяльність при цьому виступає механізмом правової політики та інструментом її реалізації. Через ефективність законотворчості ефективності набуває власне правова політика.

Нормативно-правові засади правової політики мають відображати та відповідати розвитку суспільства та відносин у суспільстві, сприяти

позитивним змінам правової системи. Основною метою законотворчості як механізму правової політики є вирішення політико-соціальних, економічних завдань розвитку суспільства та держави. Реалізація цього відбувається шляхом створення відповідних законодавчих актів, законодавчого регулювання, яке б регламентувало ті чи інші сфери суспільних відносин.

Головним суб'єктом правової політики є держава, яка має необхідний управлінський апарат та владні прерогативи для забезпечення реалізації правової політики. Державою не тільки здійснюється законотворча діяльність, але й визначаються засади такої діяльності, від дотримання та ефективної реалізації яких залежить якість нормативно-правових актів та створення цілісної узгодженої системи законодавства.

Реалізація правової політики здійснюється шляхом правотворчості. У Словнику термінів і понять із законотворчості зазначено, що правотворчість є формою владної діяльності держави, яка спрямована на створення нормативно-правових актів, за допомогою яких в юридичній системі запроваджуються, скасовуються та змінюються правові норми [36, с. 103]. Саме за допомогою правотворчості відбувається процес формування правового поля держави. У цілому правову політику будь-якої держави можна визначити як засіб легітимізації політики, внутрішньої та зовнішньої.

Тенденціями розвитку української правової політики можна визначити вдосконалення системи законодавства, яке б було спрямоване на подальше становлення України як демократичної, правової, соціальної держави. Реалізацію правової політики зумовлює потреба організаційного забезпечення сфер життя суспільства, визначення напрямків державного та суспільного розвитку, формулювання стратегічного напрямку розвитку держави, правової культури суспільства [124, с. 242].

Початком формування правової політики України можна назвати прийняття Декларації про державний суверенітет України та проголошення Акту незалежності. Саме з цього часу починається становлення української правової політики, надважливим етапом чого стало прийняття Конституції

України, в якій були закріплені її концептуальні засади. З часу набуття незалежності в Україні почався стрімкий розвиток правової політики, який був націлений на формування цілісної системи нормативно-правового забезпечення, яка б гарантувала захист прав і свобод людини та громадянина, захист національної безпеки, формулювання засад зовнішньої та внутрішньої політики.

За часи незалежності України було сформовано вагомі нормативно-правові засади правової системи. Зокрема, кодифіковано цивільне, кримінальне, сімейне, виборче законодавство тощо, відбудовано систему запобігання корупції (прийнято ЗУ «Про запобігання корупції»), модернізовано систему місцевого самоврядування, продовжується внесення змін до низки законів у рамках приведення їхніх положень до стандартів ЄС. Європейський та євроатлантичний курс України було визначено пріоритетними шляхом внесення відповідних змін до Конституції України, що зумовило якісно новий етап розвитку правової політики.

Правова політика виступає як засіб акумуляції різноманітних соціальних інтересів, потреб, прагнень (економічних, політичних, культурних, етнічних тощо), отже вона несе на собі їх відбиток та характерні ознаки. Концептуально державну правову політику України можна розглядати як засіб легітимації внутрішньої та зовнішньої політики, особливу форму досягнення органами влади офіційно проголошених політичних цілей. Така політика має ґрунтуватися на положеннях та нормах Конституції України, а також загальновизнаних принципах міжнародного права, передбачати дотримання державою основних прав і свобод людини та громадянина.

У Конституції України відсутнє системне регламентування питання законотворчості, адже окремі норми містяться в різних розділах і мають різний ступінь деталізації. У Конституції України було закріплено європейську модель державності та відповідно європейську, континентальну, модель правової політики та концепції державного розвитку.

Правова політика України ґрунтується перш за все на положеннях Конституції України, дотриманні основоположних прав і свобод людини, які зокрема нею гарантовані.

Питання законотворчості регулюються також Регламентом ВРУ (Законом України «Про Регламент Верховної Ради України»). Разом з тим у ньому також визначено не всі принципи законотворчого процесу. Зокрема, не закріплені норми щодо планування законодавчого процесу, проведення консультацій та обговорень з громадськістю щодо законопроектів, не визначено чітко строки опрацювання законопроектів тощо.

Регламент ВРУ визначає принципи діяльності парламенту України, його посадових осіб та органів. Можна сказати, що у Регламенті розкриваються та деталізуються положення Конституції України, якими визначаються особливості функціонування Верховної Ради України. Так, Регламентом визначається порядок підготовки та проведення пленарних сесій, засідань, принципи законодавчої процедури, формування органів ВРУ тощо [96].

На нашу думку, є недоречним спиратися на те, що засади нормопроєктування визначені Регламентом ВРУ. Насамперед Регламент регулює порядок здійснення повноважень ВРУ, особливості взаємозв'язку парламенту з іншими органами влади. Іншими словами, Регламент є внутрішнім документом, який регулює діяльність парламенту. При цьому суб'єктами законодавчої ініціативи є не тільки парламент, але й народні депутати, КМУ, Президент України. Отже, питання проєктування законів має бути визначено в окремому законі, але не в Регламенті, який тільки регулює процеси проходження законопроекту у ВРУ.

Разом з тим, засади законотворчого процесу в Україні встановлюються також іншими нормативно-правовими актами, серед яких Закон України «Про статус народного депутата України», Закон України «Про комітети Верховної Ради України», Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», Закон України «Про Конституційний Суд України», Закон України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до

законодавства Європейського Союзу», Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» тощо.

Основним інструментом правової політики є доктринальні правові акти (концептуальні, програмні, стратегічні). Усі ці документи мають низку загальних характеристик: абстрактність, програмність, цілеспрямований характер, наукову обґрунтованість, відсутність вираженого регулятивного характеру (певних правил поведінки, відповідальності за невиконання, вказівного характеру тощо).

Серед нормативно-правових актів, які визначають засади правової політики, окрему роль відіграють стратегічні нормативні акти. Пріоритети політичного курсу держави закріплюються в тих чи інших стратегіях, програмах, доктринальних документах інших форм. М. Кравчук наголошує на тому, що важливість чіткого визначення та доктринального закріплення конкретних напрямків роботи уряду зумовлюється в тому числі тим, що з ними має бути ознайомлена громадськість [53, с. 56].

Разом з тим, на нашу думку, до нормативно-правових засад формування правової політики слід відносити не лише закони, але й підзаконні нормативно-правові акти. Тобто до їх переліку належить не тільки Конституція України та закони України, але й нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти, якими зокрема встановлюються правила розробки законопроектів, процедури реєстрації, опрацювання законопроектів, проведення правових експертиз тощо.

Відповідно до ст. 20 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України» саме КМУ є уповноваженим на проведення державної правової політики, і це власне є практикою більшості розвинених демократичних країн. Адже уряд, реалізуючи державну політику, може здійснити моніторинг її практичних результатів, отже, сформулювати висновки щодо необхідності розробки нових законопроектів у разі потреби.

Повертаючись до аналізу сутності стратегічних правових актів як таких, які містять засади нормативно-правового регулювання правової політики, варто відзначити, що їхньою особливістю є те, що вони містять як правило спеціалізовані правові норми, якими визначаються вихідні засади державного та суспільного розвитку. Стратегічні правові акти діють у конкретно визначений період і потребують схвалення органами державної влади.

До числа стратегічних правових актів можна віднести усі нормативні документи, якими визначаються принципи державного і суспільного розвитку, зокрема, Стратегії, Доктрини, Концепції, Програми, Засади державної політики тощо. Деякі дослідники дотримуються думки, що стратегічними правовими актами є лише ті, в назві яких міститься слово «стратегія», проте на нашу думку таке визначення слід вживати більш широко.

Характеризуючи ці стратегічні акти, Н. Харченко підкреслює, що вони характеризувалися недостатньою науковою розробленістю, неузгодженістю принципів застосування відповідними суб'єктами правотворчості, часто мали різні найменування, суб'єктів прийняття, що в свою чергу призводило до порушення ієрархії таких нормативних актів [137, с. 243].

На сьогодні в Україні більшість напрямків державної політики реалізуються у відповідності до тієї чи іншої стратегії. Так, у липні 2021 року Радою національної безпеки і оборони було схвалено Стратегію зовнішньополітичної діяльності України. Першим стратегічним документом, який визначив засади зовнішньої політики України, стала Постанова ВРУ «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 02.07.1993. У 2010 році було прийнято Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Вагомим кроком у визначенні правової політики в сфері зовнішньополітичної діяльності України стало внесення змін до Конституції України в 2019 році, якими були визначені євроатлантичний та євроінтеграційний вектори курсу України.

Стратегія зовнішньополітичної діяльності України поєднала певний масив нормативних актів, що регулюють питання зовнішньої політики, і

визначила нові підходи та інструменти зовнішньополітичної діяльності відповідно до сучасних реалій міжнародної політики. Стратегія містить аналіз особливостей зовнішньополітичного середовища, викликів і загроз, які впливають на зовнішню та внутрішню політику України.

Серед основних напрямків реалізації зовнішньої політики України – забезпечення соціально-економічного розвитку держави, відновлення територіальної цілісності, набуття членства в ЄС та НАТО тощо.

Ще одним важливим стратегічним документом, який формує засади правової політики України, є Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки, затверджена розпорядженням КМУ в липні 2021 року. Серед завдань Стратегії – розвиток цифрової та сервісної держави, забезпечення захисту інтересів громадян на засаді дотримання європейських стандартів та залучення міжнародного досвіду публічного управління.

Очікуваними результатами реформи мають стати підвищення якості надання послуг державою для бізнесу та громадян, формування професійної публічної служби, яка буде політично нейтральною, забезпечення роботи ефективних державних інститутів, які будуть підзвітні громадськості та забезпечуватимуть сталий розвиток держави [120].

В умовах гібридної агресії російської федерації надзвичайно важливим є затвердження засад правової політики в сфері національної безпеки України. Так, одним із останніх стратегічних нормативно-правових актів у цій сфері став Указ Президента України щодо затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України» [130].

Стратегія воєнної безпеки України була розроблена на засадах іншого стратегічного документу довгострокового планування – Стратегії національної безпеки України (затверджена Указом Президента України №392/2020 від 14.09.2020).

Ще одним видом стратегічних нормативних актів, які формують засади правової політики, є щорічні звернення Президента України. Не зважаючи на те, що послання Президента України не відповідають за формою та змістом

класичному виду нормативно-правового акту, вони здійснюють значний вплив на правову політику, адже визначають основні напрямки суспільного та державного розвитку. Щорічні послання Президента України не мають нормативних розпоряджень, отже, не мають санкцій за їх невиконання, а носять лише рекомендаційний характер для діяльності ВРУ та КМУ. Так, С. Теленик відзначає, що особливий статус Президента України зумовлює особливий статус його щорічних послань, які виступають елементами цілісної системи стратегічних нормативно-правових актів [125, с. 58].

Вплив на формування правової політики України здійснюють також міжнародні договори, відповідно до яких Україна має зобов'язання. Особливо слід відзначити значення Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, на виконання якої затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС.

Відповідно до Стратегії були визначені основні пріоритети державної політики з метою створення умов для вступу України до Євроспільноти. Надважливішим напрямком реалізації Стратегії визначено адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС. На практиці це означає реформування правової політики України з метою приведення правових актів до європейських стандартів.

Серед стратегічних документів України, в яких визначені нормативно-правові засади правової політики – стратегічні документи в сфері зовнішньої політики, зокрема, європейської інтеграції. Так, до їх числа можна віднести Стратегію інтеграції до Європейського союзу, Програм інтеграції України до Європейського Союзу, Стратегію економічного та соціального розвитку «Шляхом європейської інтеграції» та багато інших.

Важливість адаптації правової політики до правових норм ЄС зумовлена не тільки тим, що відбудовується базис правового, економічного співробітництва України за ЄС, а формуються орієнтири та цілі політики-правової модернізації України шляхом проведення відповідних реформ у різних сферах та напрямках [21, с. 102].

М. Недюха, аналізуючи питання суб'єктів правової політики, наголошує на особливій ролі в її формуванні політичних партій, до функцій яких належить агрегація інтересів різних соціальних груп. Тому до числа нормативних актів, які впливають на формування правової політики, можна віднести також політичні заяви, програми, декларації політичних партій тощо.

Свою роль у формуванні засад правової політики відіграють органи судової, прокурорської, слідчої та іншої юрисдикції, здійснюючи правовиконавчу та правоохоронну практичну діяльність. З одного боку вони висвітлюють слабкі та міцні сторони, вади та переваги правової політики, а з іншого – вносять необхідні пропозиції та рекомендації щодо її вдосконалення.

Особливе місце у цьому процесі відіграє Конституційний Суд України, який своїми функціональними діями сприяє не лише справедливому порядку прямої дії норм Конституції України, належним чином тлумачить їхню сутність та зміст, а й підтримує відповідність правової політики держави конституційному ладу.

До числа правових форм реалізації правової політики можна віднести стратегічні концептуальні нормативні акти, затверджені Верховною Радою України, зокрема, національні програми або концепції. Також до низки таких актів належать нормативні акти, що приймаються іншими органами державної влади, у разі, якщо такі акти впливають на формування правової політики, наприклад, визначають стратегію або тактику розвитку будь-якого напрямку державної політики [27, с. 221].

Разом з тим, дослідники якості та ефективності правової політики України наголошують на існуючих недоліках законотворчої діяльності українського парламенту, до яких відноситься відсутність стратегічної державної політики в сфері законотворчості, переважання тимчасових політичних інтересів над інтересами суспільного розвитку, що в свою чергу призводить до непослідовного розвитку правової системи України. Негативний вплив на якість нормативних актів має недостатня взаємодія гілок влади –

Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Президентом України.

Не можна не відзначити наявність значної кількості юридичних помилок, які зустрічаються в законодавчих актах, що є наслідком відсутності не тільки спеціалізованої, а іноді взагалі базової юридичної освіти у авторів законопроектів. Якість законопроектів залишається низькою, іноді нові закони не корелюються із вже існуючими, чим порушується системний зв'язок між нормативними актами.

За результатами аналізу експертів, на кожний з прийнятих законів у середньому припадає вісім законопроектів, які були прийняті на додаток у порядок внесення змін до нього. Можна відзначити, що в Україні не забезпечується стабільність законодавства, що може бути вирішено запровадженням принципу правової визначеності, який передбачає неприпустимість внесення змін до закону протягом певного періоду після його прийняття.

Наприклад, у 2020 році рухом «Чесно» було підраховано кількість законів, які отримали позитивний юридичний висновок: за проаналізований період у Головного юридичного управління апарату ВРУ не було зауважень лише до 10 законодавчих актів (9 % позитивних висновків), загалом було подано 130 зауважень до 107 законодавчих актів [13].

Незадовільним залишається стан систематизації та кодифікації законодавства України. Вирішити питання системного та послідовного прийняття законодавчих актів може наявність програми планування законотворчості, яка б містила довгостроковий та короткострокові плани робіт із законотворчої діяльності.

Аналіз свідчить, що до парламенту вноситься багато законопроектів, проте лише незначна частка з них стають законами. За результатами дослідження впродовж 2019-2020 років на розгляд до Верховної Ради України було подано більше шести тисяч законопроектів, з яких лише біля 500 (12,5 %) стали законами [28].

Станом на 2021 рік в Україні було прийнято більше одного мільйона законів. Разом з тим, абсолютна більшість з законопроектів, які надходять для розгляду до ВРУ, є проектами щодо внесення змін до законів. Така ситуація є наслідком недостатньо якісної підготовки законопроектів, що зумовлює подальшу необхідність внесення змін до вже прийнятих нормативно-правових актів.

Частим випадком є недотримання існуючих процедур проходження законопроектів та порушення Регламенту ВРУ. У разі «гострої політичної необхідності» законопроекти можуть прийматися без необхідного тривалого розгляду, належного опрацювання в комітетах ВРУ, які власне і мають визначати черговість проходження законопроектів з огляду на їх значення, невідкладність та наявність підтримки в парламенті.

Як зазначає Н. Железняк, через недосконалість чинного в Україні механізму організації законодавчого процесу та відсутність державної стратегії законотворчості досить часто парламент, зосереджуючись на вирішенні поточних проблем, втрачає перспективу, неадекватно реагуючи на виклики сьогодення. Як наслідок, державна правова політика формується стихійно. Остання дозволяє у разі «політичної доцільності» ігнорувати право та виходити за межі, визначені конституційним законодавством [30, с. 96].

Мають місце порушення процедури внесення та розгляду законопроектів, які можуть вноситися до парламенту за день до проведення голосування по них, і приймаються без попереднього обговорення в цілому. Отже народні депутати не мають достатньо часу для їх вивчення і підготовки пропозицій щодо внесення до них змін. Як наслідок, знижується якість ухвалених законів, що зумовлює необхідність подальшого внесення до них змін і доповнень з метою виправлення помилок і неточностей.

До загальних недоліків нормотворчості Н. Беседіна відносить вихід за межі правового регулювання, отже, появу актів, що не мають правового змісту; невідповідність законодавства міжнародним нормам і зобов'язанням держави; недостатньо чітке розмежування повноважень органів влади; пробіли правового

регулювання; дублювання правових норм; недотримання техніки нормотворчості.

Низка науковців наголошує на тому, що вирішенням нагальних проблем нормативно-правового забезпечення формування правової політики є вироблення концепції правової політики, яка б являла собою систему теоретичних положень, які фіксують досягнутий рівень правового розвитку, визначають цілі, перспективи, принципи та напрями удосконалення механізмів правового регулювання та правозастосовної практики та мають форму доктринального документу [90, с. 31].

Значна кількість вітчизняних науковців наголошує на необхідності створення Концепції правової політики України. Концепцію правової політики можна охарактеризувати як певну систему теоретичних положень, які визначають основні засади, принципи та напрями розвитку правової політики, правової системи та правозастосування. Метою концептуалізації правової політики є визначення стратегічних напрямів її подальшого становлення, що б забезпечило сталість розвитку української правової системи.

Дійсно, пріоритети правової політики вимагають відповідного концептуального закріплення. Це порядок денний, основні проблеми, завдання, питання, які потребують вирішення в перспективі, визначення першочерговості їх вирішення.

Отже, інструментом реалізації правової політики є правотворчість або нормотворчість. Правова політика держави втілюється в конкретних правових актах – конституції, законах, доктринальних та інших нормативно-правових актах. Недостатнє нормативне врегулювання тої чи іншої сфери або дефекти законотворчості позначаються на якості правової політики держави.

Н. Беседіна відзначає тісний зв'язок категорії «правотворча політика» та «правова політика», називаючи першу провідною формою останньої. Дійсно, нормотворчість є формою реалізації правової політики, яка забезпечує втілення на практиці стратегічних засад правової політики держави.

Категорія правової політики є ширшою за нормотворчість, адже правова політика є не тільки процесом створення правових норм, але й є діяльністю із правового управління процесами нормотворчості, вироблення концепції правового розвитку держави, пріоритетів, цілей правової політики.

Говорячи про специфіку правової політики в контексті її реалізації в правотворчості, Н. Беседіна зазначає, що правова політика має раціонально-вольовий характер і спрямована на формування ефективної системи нормативно-правових актів та вдосконалення системи правових засобів. Ефективна правотворчість є показником дотримання державною принципів права та демократичності [7, с. 106].

Можна констатувати, що формування державної правової політики стосується всіх без винятку сфер чинного законодавства, хоча форми та обсяги «втручання» у різні сфери суспільного життя суттєво залежать від особливостей суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації у державі.

На сьогодні актуальним є питання створення системи з підготовки законопроектів, яка має базуватися на визначенні проблеми, яка потребує правового регулювання, її аналізу, в тому числі із залученням зарубіжного досвіду вирішення подібних проблем, проведення необхідних консультацій з експертами та громадськістю, визначення варіанту вирішення проблеми, який є найбільш ефективним, розробка відповідного законопроекту.

Не можна не відзначити позитивні тенденції в напрямку оптимізації нормативних засад правової політики. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який здійснює формування державної правової політики, є Міністерство юстиції України [94]. На разі в Україні Мінюстом щорічно здійснюється моніторинг впровадження та аналіз ефективності прийнятих нормативно-правових актів.

Наказом Мінюсту України від 24.02.2020 № 666/5 затверджено Порядок моніторингу впровадження та аналізу ефективності прийнятих нормативно-правових актів у сферах правового регулювання банкрутства, виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), судово-експертної

діяльності, судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, адвокатури та адвокатської діяльності, безоплатної правової допомоги [95].

Моніторинг дозволяє визначити ефективність впровадження законодавства в різних сферах та особливості його практичного застосування, результатом чого є визначення необхідності внесення відповідних змін до правового регулювання тої чи іншої сфери.

Вагомим кроком стало прийняття розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції запровадження посад фахівців з питань реформ» [110], відповідно до якого в міністерствах, до повноважень яких було віднесено впровадження ключових реформ, створювалися відповідні структурні підрозділи та запроваджувалися посади фахівців з питань реформ. Зокрема, в Мінюсті було створено відповідні директорати, до функцій яких було віднесено моніторинг ефективності нормативно-правових актів у сферах правового регулювання, які віднесені до повноважень Мінюсту.

Моніторинг передбачає декілька етапів, серед яких збір інформації щодо стану правового регулювання з того чи іншого питання, виокремлення важливих проблем, їх обговорення із залученням експертів, узагальнення зібраної інформації та її аналіз із урахуванням практики застосування нормативно-правових актів, наукових матеріалів, міжнародного досвіду, підготовка за результатами аналізу пропозицій щодо прийняття нормативно-правових актів.

На нашу думку, на порядку денному знаходиться питання необхідності удосконалення нормативно-правових засад правової політики України: зокрема, мають бути затверджені єдині стандарти законопроектного нормопроекування. Забезпечення збалансованості та структурної досконалості правової політики, формування стратегії правової розвитку держави і суспільства є надважливим.

В Україні вже неодноразово намагалися прийняти Закон «Про закони та законодавчу діяльність». Уперше це відбулося в 2001 році, проте Президент наклав на закон вето. У 2008 та 2012 роках також розроблялися проекти закону

«Про нормативно-правові акти» (законопроект № 1343-1 від 21.01.2008 та законопроект № 5199-VI від 06.09.2012), однак розгляд питання припинився [35, с. 105].

У листопаді 2019 року було утворено робочу групу щодо доопрацювання законопроекту «Про нормативно-правові акти». На початку 2021 року було підготовлено остаточний текст законопроекту, проте він не набув подальшого узгодження. Натомість у червні 2021 року було зареєстровано законопроект «Про правотворчу діяльність», автори якого жодним чином не консультувалися із розробниками законопроекту «Про нормативно-правові акти».

І. Коліушко, голова правління Центру політико-правових реформ, здійснив аналіз законопроекту на предмет його відповідності сучасним потребам правової політики, і виявив низку недоліків. Зокрема, він відзначає, що у законопроекті закріплюються суперечливі принципи правотворчої діяльності, не повністю визначається перелік учасників правотворчої діяльності. Так, автори законопроекту фактично ототожнюють суб'єктів правотворчої діяльності із суб'єктами права нормотворчої ініціативи, що є помилковим, адже суб'єктом правотворчої діяльності є ВРУ, а право законодавчої ініціативи мають і Президент, і КМУ, і народні депутати. Серед недоліків законопроекту дослідник відзначає також те, що він передбачає включення до системи нормативних актів України нормативно-правових актів СРСР.

Також однією з проблем є поверхневе регулювання підзаконних нормативних актів. У законопроекті немає їхньої класифікації за завданнями чи змістом. Суперечить одне одному визначення основних і похідних нормативно-правових актів, які пропонує законопроект. Як відзначає І. Коліушко, відповідно до проекту закону положення про той чи інший орган є похідним нормативно-правовим актом, а постанова Кабінету Міністрів України про затвердження положення цього ж органу буде вважатися основним нормативно-правовим актом. Загалом практика затвердження одних нормативно-правових актів іншими не може вважатися правильною, тому новий закон, який регулює питання правотворчості, має змогу врегулювати

нарешті й це питання. Також дослідник наголошує на некоректності визначення поняття дії нормативно-правового акту в часі, просторі та за колом суб'єктів.

Питання, яке потребує обов'язкового врахування при прийнятті закону, який би визначав нормативно-правові засади правотворчості та правової політики, - це планування правотворчої діяльності. Адже планомірний розвиток правової політики є надзвичайно важливим.

Призначенням закону має бути врегулювання структурної ієрархії нормативно-правових актів та власне структури нормативно-правового акту (його елементів – розділів, підрозділів, глав, параграфів тощо).

Задля формування належних нормативно-правових засад правової політики систематично має проводитися аналіз законодавства і правозастосування, зокрема, комітетами парламенту в рамках процедур парламентського контролю; міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади в процесі формування політики; судами; науковими установами, аналітичними центрами тощо. Формування нормативно-правових засад правової політики має особливе значення з огляду на необхідність пошуку конструктивних засобів подальшого розвитку та становлення української державності.

1.3 Поняття, ознаки та загальна характеристика правової політики України

Актуальність дослідження процесів формування та реалізації правової політики в Україні визначається складною суспільно-політичною ситуацією в українській державі, наявністю значних зовнішніх і внутрішніх викликів, які стоять перед нею. На сьогодні від ефективної реалізації інструментарію правової політики багато в чому залежить успішність подальшого розвитку української державності.

Правову політику України можна визначити як діяльність державних та недержавних структур зі створення механізму правового регулювання, використання юридичних засобів у досягненні таких цілей, як забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зміцнення законності та правопорядку, формування правової державності, правової культури громадськості тощо.

Серед характерних ознак правової політики – той факт, що вона являє собою певну діяльність, цілеспрямовану практичну активність тих чи інших суб'єктів. Будь-яка політика, в тому числі правова, відноситься до практичної сфери суспільного буття, виступає її динамічним, функціональним елементом.

Правова політика пов'язана з правом та опосередкована правовою формою, її призначенням є керування процесами правового розвитку держави, підвищення рівня упорядкованості та організації правової системи та вдосконалення системи правових засобів і механізмів. Правова політика формує орієнтири державної політики, які полягають у захисті прав та свобод людини і громадянина, вдосконаленні правової системи держави, розвитку правосвідомості тощо.

Ще однією ознакою є те, що правова політика відображає систему пріоритетів правової діяльності, ґрунтується на принципах Конституції, національних законів і нормах міжнародного права, закріплюється переважно у правових актах держави.

Узагальнення окремих рис правової політики дозволяє виокремити такі її ознаки: владно-імперативний характер, системність, офіційність, публічність, концептуальність, реалістичність, динамічність, стабільність тощо.

Разом з тим у науковій літературі виокремлюють також спеціальні ознаки правової політики. Перш за все правова політика спрямована на вдосконалення права, прогресивну зміну правової системи, на відповідний правовий розвиток суспільства, підвищення правової культури громадян та посадових осіб.

Також правова політика як діяльність спрямована на підвищення якості державного управління у всіх сферах суспільного життя. Правова політика виражає ставлення суб'єктів правової політики до найважливіших проблем

розвитку всіх сторін життя суспільства, зміни та оновлення її найбільш значущих сегментів [200].

На формування та розвиток правової політики впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. До об'єктивних чинників можна віднести міжнародний вплив, стан соціально-економічного розвитку держави тощо, до суб'єктивних – діяльність окремих осіб задля реалізації своїх інтересів і потреб.

Л. Герасіна та М. Попов, аналізуючи специфіку правової політики, відзначають такі її риси: вона заснована на праві, здійснюється за допомогою юридичних методів і засобів, охоплює правову сферу діяльності, спирається на узаконений примус апарату держави, є публічною, має нормативно-організаційні засади, які поєднуються із політичними рішеннями [88, с. 39].

Велике значення для ефективності правової політики має її реалізація, тобто досягнення цілей правової політики. Правова політика реалізується за допомогою правових засобів, які втілюють у собі регулятивну функцію права. Правові засоби складаються з безлічі правових інструментів, до яких можна віднести норми права, права та обов'язки, правовідносини та юридичні факти, правозастосовні акти та договори, а також інші інститути, які є регуляторами суспільних відносин. Правові засоби спрямовані на досягнення конкретних соціально значущих для суспільства цілей, вони забезпечуються державою та призводять до певних юридичних результатів. Основним засобом реалізації правової політики є нормативно-правові акти, саме за їх допомогою держава встановлює та застосовує стимули, обмеження, покарання та інші інструменти правової політики.

Інструментами правової політики є методи та способи її впровадження, тобто механізми, за допомогою яких може бути забезпечена реалізація правових ідей держави та суспільства. Правом на використання такого інструментарію володіє держава, яка реалізовує його шляхом застосування методів примусу та переконання. Використання тих чи інших інструментів правової політики залежить від того, в якій ситуації вони використовуються,

хто є суб'єктом правової політики, та на яких об'єктів дія такого інструментарію спрямована.

Засобами реалізації правової політики є методи примусу та переконання, які можуть здійснюватися в різних формах. Метод переконання реалізується шляхом використання способів, що спрямовують поведінку об'єктів управління на добровільне підпорядкування правовим і організаційним вимогам суб'єктів державного управління. А. Козлов відзначає, що переконання є головним методом діяльності, і проявляється воно у використанні засобів виховання, роз'яснення, пропаганди кращих прикладів, заохочення за сумлінну працю, матеріальне стимулювання [43, с. 82]. Переконання являє собою такий вплив на поведінку людей, при якому ті чи інші дії здійснюються ними в згоді з їх внутрішніми переконаннями, добровільно і свідомо.

Метод примусу, як очевидно з його назви, являє собою використання способів впливу за допомогою забезпечення дисципліни, правопорядку шляхом підкорення вольових прагнень об'єкту управління певним правовим встановленням суб'єкта управління. Метод примусу використовується у разі якщо вольові прагнення окремих індивідів, керованих незаконними інтересами, вступають у суперечність з державною волею суб'єктів управління, яка акумульована в нормативно-правових приписах. У цьому випадку, для того щоб забезпечити належний громадський порядок і службову дисципліну, необхідно вдатися до заходів примусу.

Сутність правової політики України дозволяє краще проаналізувати визначення кола її суб'єктів. Серед дослідників на разі не має спільної думки щодо конкретного переліку суб'єктів правової політики: чи до них варто відносити лише суб'єктів законодавчої ініціативи, чи робити більш ширшим. На нашу думку, доречним буде розглядати коло суб'єктів правової політики більш розширено, відносячи до нього також суб'єктів, які мають загальний вплив на формування правової політики. Отже, до них мають відноситися не лише органи державної влади, органи місцевого самоврядування, але й інститути громадянського суспільства.

Таким чином, до числа суб'єктів правової політики на нашу думку слід відносити Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Президента України, Міністерство юстиції України в якості головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, до повноважень якого віднесено забезпечення формування та реалізації правової політики, центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, органи місцевого самоврядування, політичні партії, інститути громадянського суспільства, окремих громадян тощо.

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні відіграє особливу важливу роль у формуванні правової політики, адже тільки до її повноважень відноситься прийняття законів, а також внесення змін до Конституції України.

Президентом України визначаються напрямки державної правової політики через видання нормативно-правових актів, звернення із посланнями до Верховної Ради України, а також шляхом реалізації права законодавчої ініціативи.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади також здійснює вплив на формування правової політики шляхом видання нормативно-правових актів у різних сферах державної політики. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади відповідно до своїх повноважень у тому числі здійснюють нормативно-правове регулювання та видання наказів організаційного характеру у визначених сферах [104]. Приймаючи рішення відповідно до меж своєї компетенції, мають вплив на формування правової політики й органи місцевого самоврядування.

Міністерство юстиції України відіграє особливу роль у формуванні та реалізації державної правової політики. Так, відповідно до пункту 3 Положення про Міністерство юстиції України до його завдань віднесено формування і забезпечення реалізації державної правової політики, політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [102].

Як уже зазначалося раніше, Мін'юстом проводиться щорічний моніторинг ефективності правової політики в низці сфер. Моніторинг складається з етапів, серед яких збір інформації щодо стану правового регулювання, виділення найважливіших проблем правової політики, аналіз проблем і шляхів їх вирішення, узагальнення інформації.

Так, у 2021 році Мін'юстом було направлено більше 400 запитів до центральних органів виконавчої влади, Верховної Ради України, Верховного Суду України, органів судової влади, науково-дослідних установ, міжнародних організацій з метою збору інформації щодо недоліків правового регулювання. Надалі, після визначення кола більш значущих проблем, було проведено низку обговорень з представниками органів державної влади, народними депутатами, суддями, експертами, вченими, міжнародними спеціалістами та представниками громадських організацій.

За результатами узагальнення інформації було підготовлено звіт, в якому описано виявлені проблеми правового регулювання, наведено судову практику, додано відповідні науково-дослідні матеріали, наведено міжнародний досвід і запропоновано конкретні шляхи вирішення проблеми.

У висновку були сформульовані пропозиції щодо вирішення виявлених під час моніторингу проблем, які були враховані при формуванні плану роботи Мін'юсту на наступний, 2022, рік. Визначені пропозиції мають бути використані при розробці нормативних актів.

Конституційний Суд України чинить вплив на формування правової політики шляхом здійснення конституційного контролю та тлумачення Конституції України і законів України. А. Лопушанський зауважує, що Конституційний Суд України своїми рішеннями чинить вплив на розвиток конституційно-правової доктрини, як правотворчої, так і правозастосовної діяльності, що зумовлює особливе значення конституційної юстиції у правовій системі [62, с. 114].

Дійсно, хоча Конституційний Суд України не встановлює нових правових норм, проте шляхом тлумачення змісту вже існуючих він впливає на розвиток

правової системи. Так само вплив на формування правової системи мають судові органи, реалізуючи функцію правозастосування.

Право громадян на участь у формуванні правової політики безпосередньо впливає із визначеного у статті 5 Конституції України принципу народовладдя та у статті 38 права брати участь в управлінні державними справами [49].

Щодо можливості впливу громадян на формування правової політики зазначає зокрема О. Минькович-Слободяник, підкреслюючи, що громадяни можуть формувати правову політику через реалізацію своїх прав і інтересів, участь в політичних та суспільних організаціях, шляхом вираження громадянської позиції. Також громадяни можуть здійснювати контроль за формуванням та реалізацією правової політики шляхом реалізації права оскарження незаконних дій або актів суб'єктів державного управління [76, с. 48].

Громадськість впливає на формування правової політики шляхом вираження своєї думки та відстоювання своїх інтересів щодо певних правових питань та проблем. Громадяни мають змогу впливати на формування правової політики через участь у діяльності громадських організацій і політичних партій. Так, відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян» громадські об'єднання мають право брати участь у політичній діяльності, вносити пропозиції до органів влади і управління тощо [74].

Громадянське суспільство виступає своєрідним «замовником» правової політики, а остання, з усіма її інститутами, покликана обслуговувати громадянське суспільство; такий баланс є потужним фактором стабільності [14, с. 215-220].

Не можна відкидати значну роль політичних партій у формуванні правової політики, адже вони виконують важливі функції агрегації інтересів громадськості, здійснюючи акумуляцію, узгодження та представлення інтересів і пропозицій громадян і трансформуючи їх в політичну позицію, заяву, програму [84, с. 110].

М. Недюха зазначає, що важливість суб'єктів, які не мають законодавчої ініціативи, проявляється в тому, що вони прийняттям інших нормативних актів сприяють формуванню правового звичаю, який формується з політичної практики. Дослідник називає їх не суб'єктами формування правової політики, а «учасниками процесу формування державної правової політики», і відносить до числа цих учасників місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації, наукові установи, окремих громадян тощо.

Таким чином, аналізуючи перелік суб'єктів правової політики в Україні, до них слід відносити як правотворчі, так і правозастосовчі органи, а також інститути громадянського суспільства, які також мають право впливати на формування правової політики.

О. Минькович-Слободяник вирізняє правотворчу, правозастосовну, правовиховну, доктринальну, інтерпретаційну форми правової політики [74, с. 12]. Правотворча форма правової політики – це, власне, створення норм права, коригування, конкретизація, доповнення правової політики. Правозастосовна форма правової політики втілюється у практиці застосування правової політики, реалізуючись у діяльності державних органів, судових, правоохоронних органів тощо. Доктринальна форма правової політики являє собою стратегію правового розвитку держави, концептуальним вираженням основних напрямків розвитку правової системи. Правоінтерпретаційна форма правової політики являє собою наукове тлумачення правових норм. На практиці вона застосовується у діяльності Конституційного Суду України.

Зупинимось коротко на специфіці класифікації видів правової політики. О. Шмоткін узагальнив підходи до класифікації правової політики, виділяючи окремі її види за такими критеріями:

- за галуззю права (кримінально-правова; цивільно-правова; адміністративно-правова тощо);
- за структурою права (у приватній, публічній, матеріальній, процесуальній, регуляторній, охоронній сферах);

- за сферами суспільства: економічна, політична, культурна;
- за територіальною ознакою: загальнодержавна; локальна;
- за елементами правової системи: правотворча; правореалізаційна; правовиховна [146, с. 200].

Становлення правової політики України відбувається (принаймні, має відбуватися) із врахуванням низки принципів правової політики. Необхідність їх дотримання полягає в тому, що ними встановлюються важливі нормативні та ціннісні засади правової дійсності і визначаються цілі правового розвитку держави та суспільства.

К. Грей визначає принципи правової політики як систему основних ідей, які зумовлюють підходи державної влади та громадянського суспільства до стратегічної діяльності в сфері правового регулювання соціальних відносин [175]. О. Минькович-Слободяник наголошує на тому, що принципи правової політики є тісно взаємопов'язаними і являють собою цілісну систему, отже при порушенні одного з принципів порушуються й інші [76, с. 123].

Варто відзначити, що принципи правової політики можуть змінюватися з огляду на конкретні інтереси та потреби суспільства, на які чинить вплив той чи інший етап його розвитку. Про це зокрема зазначає О. Зайчук, підкреслюючи, що суспільні інтереси, які зумовлюють зміст принципів правової політики, змінюються та формуються незалежно від волі законодавців [34, с. 26].

Важливість принципів правової політики підкреслює також А. Колодій, на думку якого вони мають являти собою вектори стратегічного розвитку правової політики та виступати орієнтирами реалізації правових реформ [48, с. 45].

О. Минькович-Слободяник виокремлює такі риси принципів правової політики: вони мають вищу імперативність, універсальність, загальнозначущість; характеризуються стабільністю; визначають формування правової політики; зумовлюють основні напрямки правотворчої, правозастосовчої, іншої юридичної діяльності; виступають найважливішим

критерієм законності реалізації правової політики; уніфікують характер впливу на соціальні відносини шляхом використання правових засобів [75, с. 188].

До принципів правової політики О. Минькович-Слободяник відносить законність, легітимність, наукову обґрунтованість, соціальну обумовленість, демократичність, рівність прав громадян, соціальну справедливість, пріоритет прав і свобод людини і громадянина, поєднання інтересів особистості й держави, відповідність міжнародним стандартам [76, с. 188].

М. Панов і Л. Герасіна серед принципів правової політики виокремлюють легальність, легітимність, демократизм, соціальну обумовленість, стійкість, передбачуваність, пріоритет прав людини, гласність, справедливість, відповідність міжнародно-правовим стандартам і вимогам. Подібні принципи визначає й Ю. Шемшученко: соціальна обумовленість, наукова обґрунтованість, стабільність, демократичність, справедливість, узгодженість інтересів особи і держави, пріоритет прав людини, відповідність міжнародним стандартам, прозорість, гласність [147, с. 270].

А. Лопушанський виокремлює такі принципи правової політики: верховенства права; законності; правової визначеності; рівності громадян перед законом; демократизму; справедливості; гуманізму; гласності; науковості; відповідності міжнародним стандартам [62, с. 87].

На нашу думку, серед найбільш значущих принципів варто виокремити: верховенства права, законності, демократизму, гуманізму, відкритості, наукової обґрунтованості.

Принцип верховенства права є найважливішою засадою правової політики, верховенство права означає панування права у функціонуванні держави та суспільства. Варто зазначити, що принцип верховенства права є ширшим поняттям, ніж принцип законності, який являє собою обмеження дій органів влади законом. Цей принцип зокрема визначений у Конституції України, в статті 6 якої зазначено, що «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України», а в статті 19 - «органи

державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [49].

Дотримання принципу демократизму дозволяє громадськості здійснювати вплив на формування правової політики шляхом участі в прийнятті правових рішень і забезпечення врахування суспільної думки під час їх розробки.

У Конституції України визначено також принцип гуманізму, а саме в статті 3 зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина визначено найголовнішим обов'язком держави, а правова політика будь-якої демократичної соціальної держави має формуватися із дотриманням гуманістичних цінностей.

Принцип відкритості являє собою забезпечення можливості для громадян мати доступ до інформації щодо діяльності органів влади та органів місцевого самоврядування. Дотримання принципу наукової обґрунтованості полягає в тому, що правова політика має розроблятися на засадах досягнень правової науки та сучасного стану розвитку держави та суспільства. На практиці це означає необхідність проведення наукової експертизи перед прийняттям нормативно-правового акту.

Відповідність правової політики міжнародним стандартам має дотримуватися шляхом врахування передових демократичних традицій розвитку правової політики в зарубіжних країнах, при цьому такі норми звісно не мають суперечити власним національним інтересам.

Низка науковців підкреслюють різницю між принципами права та принципами правової політики, зазначаючи, що до специфічних принципів правової політики відносяться наукова обґрунтованість, реалістичність, послідовність, прогнозування, відповідність міжнародним стандартам, системність тощо [161]. Розглянемо їх коротко.

Принцип наукової обґрунтованості полягає в тому, що суб'єкти правотворчості мають під час формування засад правової політики враховувати

досягнення правової науки задля створення більш ефективної системи правового регулювання та усунення існуючих прогалин у правовій системі. На практиці це означає що нормативно-правові акти мають проходити необхідну наукову експертизу, із подальшим врахуванням зауважень науковців. Принцип реалістичності означає необхідність врахування при правотворчості співрозмірності поставлених цілей та наявних засобів для їх досягнення.

Надзвичайно важливим є дотримання принципу послідовності правової політики, який передбачає наявність довгострокових програм розвитку правової політики, які послідовно виконуватимуться політичними силами навіть різних політичних таборів.

Дотримання принципу прогнозування передбачає врахування можливих варіантів подальшого розвитку юридичної ситуації, адже той чи інший напрямок правової політики має враховувати динаміку та тенденції подальшого розвитку правової системи. Лише за умов прогнозування можна говорити про ефективність правового інструментарію.

Принцип системності правової політики передбачає необхідність дотримання узгодженості форм реалізації правової політики (правотворчої, правозастосовної, доктринальної тощо).

Звісно, правова політика має відповідати міжнародним стандартам і принципам, зокрема задля врахування ефективного зарубіжного досвіду правового регулювання. В Україні цей принцип реалізується зокрема шляхом визначення необхідності реалізації завдання із адаптації українського законодавства до норм законодавства ЄС (приведення нормативно-правових актів України у відповідність до *acquis communautaire*).

На динамічному характері принципів правової політики наголошує В. Тернавська, зазначаючи, що вони відображають реальний стан розвитку політико-правової системи суспільства і разом з тим визначають тенденції її розвитку в майбутньому. Поява нових принципів правової політики, які сформувалися як наслідок еволюційного розвитку правової системи, зумовлює зникнення вже неактуальних принципів [127, с. 100].

Гуманістичний принцип правової політики зумовлює необхідність орієнтації під час використання засобів правової політики на людину, її потреби та інтереси [97, с. 144].

Принципи правової держави сформульовані зокрема Європейською Комісією «Демократія через право» (Венеціанською Комісією). Так, до них віднесені: законність, правова визначеність, заборона свавілля (утримання від прийняття несправедливих, нерозумних рішень, дотримання принципу верховенства права), доступ до правосуддя, дотримання прав людини [192].

Можна сказати, що в цілому правова політика України розвивається в напрямку формування правової системи, яка б відповідала визначеним принципам. Разом з тим, досі існують значні негативні аспекти реалізації правової політики в Україні, серед яких неефективність діяльності органів влади, залежність судової системи, корупція тощо. Про це свідчать і результати міжнародних досліджень.

Оцінити відносний рівень розвитку правової політики України можна зокрема звернувшись до аналізу результатів міжнародного дослідження Індексу верховенства права (*Rule of Law Index*). Це глобальне дослідження та рейтинг, який вимірює досягнення держав з точки зору забезпечення ними правового середовища, що базується на універсальних принципах верховенства права. Індекс розраховується за методикою міжнародної неурядової організації *World Justice Project*, яка базується на комбінації статистичних даних та результатів глобального опитування юристів-експертів, опитувань громадської думки в державах, охоплених дослідженням. Індекс складається з 47 змінних, які детально характеризують рівень розвитку правового середовища та законодавчої практики. Усі змінні об'єднані у вісім контрольних показників: обмеження повноважень інститутів влади; відсутність корупції; порядок та безпека; захист основних прав; прозорість інститутів влади; дотримання законів; цивільне правосуддя; кримінальне правосуддя.

У 2021 році Україна посіла в рейтингу за Індексом верховенства права 74-те місце (серед 139-ти країн, в яких проводяться дослідження), покращивши свій результат у попередньому році на 5 пунктів [194].

Більшість науковців наголошують на наявності низки проблем розвитку правової політики України на сучасному етапі. Раніше нами вже виокремлювалися недоліки, які властиві правовій системі України. До них можна віднести відсутність стратегії розвитку правової політики, наявність значної кількості нормативних актів, які дублюють один одного, неврахування наукових висновків, низьку якість законопроектів тощо.

Однією з головних проблем, яку підкреслюють більшість дослідників, є відсутність планування правової політики, стратегічного бачення її подальшого розвитку. Загалом визначальною рисою правової політики України є відсутність концептуального підходу до її формування і власне недостатнє розуміння її принципів політичними силами та окремими посадовими особами.

С. Науменко наголошує на тому, що більшість проблем правової політики України зумовлені відсутністю загальнодержавної програми прогнозування та планування законотворчої діяльності. Дослідниця зазначає, що плануватися мають як законопроектні, так і законодавчі роботи [82].

Розвиток правової політики має бути консолідуючою силою для всіх політичних сил, і має відбуватися у визначеному в довгостроковій стратегії напрямку незалежно від зміни політичного курсу або тимчасових політичних пріоритетів. Отже, права політика України має визначати і легалізувати засади внутрішньої і зовнішньої політики. Відсутність чіткої системи довгострокових ідеологічних пріоритетів у правовій діяльності призводить до відсутності стратегічних напрямів розвитку правової політики.

Низька якість законопроектів пояснюється в тому числі відсутністю спеціалізованої юридичної освіти у їх розробників, при державних органах немає структурних підрозділів, які б займалися виключно законопроектною роботою. Відсутні конкретно визначені вимоги до підготовки, оформлення

проектів закону. Планування законопроектних робіт не є довгостроковим, а має радше формальний характер.

Слід зазначити, що рівень наукової обґрунтованості правового регулювання залишається низьким, а при прийнятті нормативно-правових актів не завжди здійснюється необхідний глибокий аналіз правової практики, міжнародного досвіду, не розробляються прогностичні варіанти реалізації правового рішення та його наслідків, не враховується громадська думка.

Кількість нормативно-правових актів і внесення змін до них, частота внесення таких змін свідчить про те, що у правовому регулюванні державної політики України застосовуються швидше емпіричний підхід. Розвиток правової системи здійснюється не в рамках довгострокової стратегії, а сьогочасних потреб, без належного прогнозування наслідків тих чи інших політико-правових рішень.

Часто проблеми правового регулювання в тій чи іншій сфері мають вирішуватися не прийняттям нових нормативно-правових актів, а лише забезпеченням контролю за виконанням вже існуючих правових норм та внесенням змін і доповнень до вже існуючих законів. Негативний вплив на якість законодавства має подекуди недотримання необхідних законодавчих процедур на користь миттєвих інтересів та доцільності швидкого ухвалення необхідного тій чи іншій політичній силі закону.

Ще однією її проблемою є низький рівень правосвідомості та правової культури громадян, правовий нігілізм як з боку громадянського суспільства, так і посадових осіб органів державної влади.

Не можна відкидати важливість виконання законів, акцентуючи увагу лише на необхідності ефективного законодавчого регулювання. Адже недотримання, ігнорування законодавства з боку державних органів у тому числі, знецінює та девальвує законодавчу діяльність та правову політику держави загалом. На жаль, саме такі тенденції в дечому властиві для української правової системи.

Проблемою правової політики України є невідповідність положень, закріплених в Основному Законі, реаліям державного та суспільного життя. Так само існують проблеми безумовного виконання законів та інших нормативно-правових актів України, що призводить до девальвації законодавчої діяльності та правової системи в цілому, результатом чого є подальше зниження рівня правосвідомості та правової культури суспільства.

Цікаву думку щодо ролі права в сучасній Україні висловлює О. Руднева: з її точки зору, в українській державі панує застаріле ставлення до права лише як до системи правил, що розробляються та приймаються виключно державними органами [111 с.7-8]. Дійсно, у разі якщо різниця між законодавством і правом сприймається лише номінально, це є перешкодою до побудови правової держави. О. Маркевич відзначає низький рівень правової культури політиків та зловживання ними владою [72, с. 201].

Слід констатувати, що в Україні, на жаль, поки що відсутня ефективна державна політика в сфері законотворчості та правової політики загалом, а інтереси суспільства не завжди превалюють над інтересами окремих політичних сил.

Характеризуючи сучасну правову політику України, варто відзначити, що не завжди вона формується із врахуванням закономірностей політико-правового розвитку українського суспільства, адже часто в пріоритеті опиняються не інтереси громадянського суспільства, а інтереси бізнесу, що чинить негативний вплив на демократичний правовий розвиток держави.

Впровадження ефективної правової політики в Україні є визначальною засадою демократичного розвитку держави та суспільства, зміцнення інститутів правової держави, формування конкурентоспроможної економіки, забезпечення належної реалізації прав і свобод людини і громадянина [72, с. 201].

М. Недюха виокремлює три основні напрямки розвитку правової політики України: формування вітчизняного правового поля; реалізація національних інтересів на засадах дотримання вимог чинного законодавства; формування правової культури та правової свідомості громадян [84, с. 105].

Аналізуючи правову політику сучасної України, дослідник виокремлює такі основні її завдання: вдосконалення політичної системи, налагодження співробітництва й утвердження легітимної основи діяльності гілок державної влади, подолання недовіри до влади з боку суспільства, правове забезпечення боротьби зі злочинністю та корупцією, захист прав та свобод людини і громадянина, розробка стратегії законотворчості, вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, подолання правового нігілізму тощо [84, с. 122].

С. Станік виокремлює такі основні напрямки правової політики України: розробка законів, тобто прийняття нових законодавчих актів, спрямованих на врегулювання відносин у різних сферах; внесення змін до чинних законів, їх узгодження між собою; адаптація законодавства України до норм міжнародного права, зокрема, права ЄС [119, с. 3].

На нашу думку, сучасна правова політика України має розвиватися за такими основними напрямками:

- розвиток законодавчої системи у відповідних сферах;
- забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина;
- контроль правозастосування, виконання нормативно-правових актів;
- концептуалізація правової політики, перегляд змісту правової системи, аналіз її відповідності принципам правової політики;
- адаптація норм законодавства України до вимог законодавства ЄС;
- розвиток правової культури та правової свідомості громадян, подолання проявів правового нігілізму.

Безсумнівно, правова політика загалом, зокрема правотворчий процес, має формуватися і вдосконалюватися з урахуванням передових досягнень юриспруденції. Проте, юридична наука іноді відстає від потреб сучасного правового життя суспільства. Вона не може вирішити своє основне завдання, яке виражається у створенні науково обґрунтованої правової доктрини, яка має стати основою правотворчої та правозастосовної діяльності [184].

Правова політика спрямована на вирішення як тактичних, так і стратегічних завдань. До комплексу стратегічних завдань, який розрахований на довготривалу перспективу, можна віднести такі завдання правової політики, як демократизація життя суспільства, наукове обґрунтування вдосконалення законодавства, правове забезпечення реформ. Комплекс тактичних завдань включає поточні завдання, наприклад, удосконалення системи надання державних послуг, системи соціального забезпечення, соціально-економічний розвиток, боротьбу зі злочинністю та корупцією, зміцнення правопорядку та дисципліни, формування правової культури тощо.

Ефективність правової політики залежить від дотримання низки умов. По-перше, мають бути чітко визначені пріоритети правової діяльності, які повинні впливати з цілей та завдань розвитку української держави. По-друге, має здійснюватися прогнозування подальших напрямків розвитку правової політики, орієнтація на конкретні цілі, які мають бути досягнуті шляхом впровадження тих чи інших правових засобів. По-третє, ефективність правової політики досягається шляхом комплексного використання всіх її форм (правотворчої, правозастосовчої, правоінтерпретаційної, доктринальної, правовиховної). Важливим фактором сталого розвитку правової політики є формування в суспільстві впевненості громадян в узгодженості та передбачуваності дій влади та стабільності державного розвитку.

Висновки до розділу 1

Дослідження правової політики в Україні та світі включає аналіз і вивчення законодавчих та політичних процесів, які впливають на створення та реалізацію правової системи. Основні напрями досліджень в цій галузі полягають у вивченні правової системи, аналізі законодавчої діяльності, оцінці діяльності виконавчої влади та правоохоронних органів, а також ролі громадськості у формуванні та реалізації правової політики. Дослідники

аналізують процес створення та прийняття законів, роль громадськості у правовому процесі, а також вплив правової політики на суспільство та правопорядок. Дослідження правової політики в Україні та світі також орієнтовані на вивчення взаємозв'язку між правовими нормами і соціальними явищами. Дослідники аналізують вплив правової політики на економічний розвиток, захист прав людини, рівень корупції, забезпечення правопорядку та додержання закону. Методологічні засади дослідження правової політики передбачають застосування різних підходів, включаючи правовий, політичний, економічний та соціологічний.

Нормативно-правові засади формування, розвитку та реалізації правової політики в Україні ґрунтуються на різних правових актах. Конституція України є основним документом, що визначає основні принципи державного устрою, права та свободи громадян. Закони, прийняті Верховною Радою України, регулюють різні аспекти правової політики, включаючи процес законодавства, органи державної влади, правоохоронні органи та права громадян.

Правова політика в Україні є складною та багатогранною галуззю діяльності, яка охоплює формування, розвиток та реалізацію правової системи в країні. Правова політика передбачає прийняття та впровадження законів, нормативних актів, регулювання взаємовідносин між державними органами, громадянами та іншими суб'єктами правових відносин. Однією з основних ознак правової політики є її спрямованість на досягнення певних цілей. Ці цілі включають забезпечення рівності, справедливості, правопорядку, захист прав і свобод громадян, економічний розвиток, боротьбу з корупцією та злочинністю, підвищення довіри до правової системи тощо. Правова політика також орієнтована на досягнення соціальних, економічних та політичних перетворень у суспільстві через впровадження та зміни правових норм.

РОЗДІЛ 2

ЦІННІСНІ (АКСІОЛОГІЧНІ) ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1 Загальноправові аксіологічні засади правової політики в Україні

Сучасний соціальний світ мінливий і динамічний. Соціальне життя, як і життя окремої людини, є процесом безперервних змін, які є результатом самої діяльності людини. Жодна діяльність неможлива без оцінок. Це неможливо без суб'єктивізації світу, пов'язаної з оцінками, і перетворення суцього в той «простий об'єкт», який людина може трансформувати [113, с. 176].

У зв'язку зі стрімким розвитком продуктивних сил у вигляді інформаційних систем, засобів зв'язку, ускладненням техніки ми маємо справу з новим видом реальності, що органічно поєднує елементи усталеного соціального світу та елементи віртуальної реальності.

Динамізм і складність сучасного соціального світу, наповненого віртуальними елементами, надає безпрецедентні можливості для конструювання соціальної реальності, управління соціальними процесами світу, відкриття нових горизонтів для соціальних можливостей і соціального прогресу, вимагає глибокого знання соціальної реальності, яка постає перед людьми як результат і мета їх соціальних дій [193].

І сьогодні в світі існує така особливість, як багатогранна невизначеність:

- по-перше, стрімкість суспільного розвитку не гарантує правильності прогнозів;
- по-друге, суб'єкт пізнання втрачає методологічне вирівнювання, що призводить до визнання певної кількості істин;
- по-третє, невизначеність є не стільки ознакою відсутності смислів, скільки ознакою добробуту, різноманітності підходів, установок свідомості, стилів і способів життя, що сприймаються «горизонтально», як відмінності, які мають право на існування та участь у процесах спілкування»;

- по-четверте, нова реальність, віртуальна - вносить свої корективи у звичну картину соціального світу.

Вітчизняна правова думка XXI століття також характеризується ознаками кризи та невизначеності, пошуком нових філософських засад праворозуміння та розробкою ефективної методології дослідження правових явищ. Ці процеси є невід'ємними складовими трансформаційних процесів, що відбуваються в сучасній Україні – становлення громадянського суспільства, формування правової держави, а також у зв'язку з необхідністю розробки ефективних механізмів захисту прав людини, формування правової держави.

Утвердження гуманістичних ідеалів, цінностей тощо, рівнів глобальних трансформацій всього світового співтовариства все більше сприймається як процес становлення нової цивілізації, породжуючи низку проблем, які сьогодні не мають задовільного вирішення, теоретико-методичного рішення [79, с. 90-97].

Соціальні цінності, норми та ідеали взаємопов'язані та взаємозалежні: якщо норми змінюються, то вони відображають зміну напряму розвитку суспільства та напряму діяльності людини, підтверджують зміни в картині способу життя суспільства. Оскільки ціннісна орієнтація людини не встановлена жорстко раз і назавжди, різні групи цінностей можуть домінувати в різні моменти часу, і, таким чином, кожна людина потенційно може бути представником різних способів і соціальних груп. Зміна домінанти може відбуватися як під впливом випадкових обставин, випадкової зміни зовнішнього середовища, так і в результаті цілеспрямованої зовнішньої дії. Загалом, спосіб життя суспільства залежить від норм цінностей і моралі. Але в той же час незмінною є лише наявність цінностей у суспільстві, а їх набір та ієрархія визначаються конкретним соціокультурним контекстом.

Як зазначав Т. Парсонс, соціальна система залежить від загальноновизнаних і визнаних у суспільстві цінностей, визнаних легітимними та обов'язковими, що означає, що вона є еталоном для вибору цілей дій [196].

Позиції Т. Парсонса співзвучні з точкою зору А. Гуревича щодо ролі цінностей у суспільстві: цінності в історії людських спільнот мають форму духовних опор, які допомагають людині витримати життєві випробування. Цінності допомагають впорядкувати реальність, порівняти свою поведінку з нормою, ідеалом, метою, яка виступає взірцем, стандартом. Такими цінностями можуть бути поняття добра і зла, а пов'язані з ними погляди і переконання людей - ціннісні уявлення [20, с. 235].

Поняття «цінність» є багатогранним і багатовимірним, оскільки позначає явище, яке ще не вивчене:

- перший полягає у розгляді та інтерпретації цінності як цінності певного явища чи предмета для людини. У цьому сенсі ціна є ознакою певного об'єкта;
- другий - передбачає розуміння цінності самого явища, важливого для людини [174].

У зв'язку зі стрімким розвитком наукових уявлень про аксіосферу, сьогодні ми маємо справу з її трактуванням як обов'язковою соціальною аксіоструктурою, що є контекстом трансформацій і сприйняття суб'єктами різних типів ціннісних ієрархій і домінант, формування ціннісних орієнтирів. Орієнтації, змісту принципів права, легітимації та культурно-морального обґрунтування права. Сьогодні дедалі наполегливішими стають твердження, що правові цінності не існують у трансцендентальному вимірі, вони не є ізольованими, ідеальними, абсолютними субстанціями, які б визначали правильне існування. Правові цінності характеризуються реальним існуванням їх специфічної системи - аксіосфери права.

На думку Е. Булгіна, особливістю сучасної правової аксіології є інтерсуб'єктивність у сприйнятті цінностей правової сфери. Інтер суб'єктивне поняття походить не від суб'єктивної природи правових цінностей, а від їх суб'єктивної природи, що означає, що суб'єкт як носій правових цінностей і правових анти цінностей входить до структури правових комунікацій. Таким носієм може бути спільнота, соціальна група, суспільство, цивілізація та людство в цілому. Інтер суб'єктивне сприйняття правових цінностей дає змогу

відійти від антропологізму та монологізму при виявленні співвідношення ціннісних мотивацій, ціннісних установок та ціннісних орієнтацій, а також дозволяє використовувати концепцію актуалізації цінностей у конкретних життєвих ситуаціях [156].

Аксіосфера права притаманна кожній правовій системі і виражає саме ті правові цінності, які притаманні кожному суспільству чи людству в цілому [4, с. 45-56].

Аксіосфера права – частина правової реальності, що характеризується відносною автономією щодо нормативності та соціальності права (у цьому сенсі аксіологія права є особливою структурою). За своєю функціональністю аксіосфера права має доступ до аксіосфери держави, яка є результатом діалогу між суспільством і державою, а також між особистістю і державою [177].

При цьому динаміка стану аксіосфери виражається не лише у формуванні, а й у фіксації та засвоєнні смислів стану.

Класифікація аксіологічних теорій та напрямків, відомих філософській, філософсько-правовій думці:

1) об'єктивістська традиція розуміння цінностей, в якій чітко виділяються теорії: а) об'єктивно-ідеалістичний світогляд, представлений платонівським ейдосом або гегелівською абсолютною ідеєю; б) розгляд цінностей у соціокультурному контексті як певних «згустків» культури;

2) суб'єктивістські теорії цінностей;

3) феноменологічна теорія цінностей, прихильником якої є автор даної роботи [195].

Право і держава є контекстом формування власних цінностей, які згодом знаходять застосування в різних сферах суспільного життя, зокрема, «справедливість є категорією і характеристикою правового, а не позаправового (морального, релігійного тощо), до того ж тільки закон є справедливий»).

По-перше, що мається на увазі під законом у цьому контексті. Йдеться про певний вид права або про ідею права; по-друге, автор, визнаючи автономію правових цінностей, відокремлює право від соціальних явищ того ж порядку та

інших регулятивних механізмів суспільства; по-третє, з цієї точки зору право не є частиною культури. Пояснення цій позиції можна знайти, чітко зосередившись на сучасному стані суспільствознавства, яке переживає серйозну кризу з другої половини XIX століття, оскільки декларативно всі суспільствознавчі дисципліни (до яких належить і юриспруденція) вивчають суспільство, але насправді кожен з них зайнятий лише своїм предметом, тобто виокремлюють лише один із аспектів суспільного буття людини, і дуже часто не зачіпають проблем суспільства та людини.

Ми не згодні з позицією В. Нерсисянца щодо визнання автономії правових цінностей та Л. Сумарокова, на думку якого, основним запереченням є теза В. Нерсисянца про виявлений абсолютний характер правових цінностей не лише в їх загальнозначущості та значущості, а й у автономії від інших сфер духовного життя суспільства. Автор виділяє п'ять точок вразливості в логіко-філософському вимірах ціннісно-правової теорії В. Нерсисянца:

1. За своїм логічним статусом вартість є диспозитивною властивістю певного відношення, що означає, що вартість завжди є властивістю відношення, а не речі; ставлення завжди ситуативно - воно включається в конкретну ситуацію, яка є мінливою, а тому залежить від неї.

2. Сучасна філософія визнає взаємодію і взаємозалежність явищ одного порядку. Право є однією зі складових публічної системи. Неврахування діалектичних взаємозв'язків права та інших явищ соціального і духовного життя суспільства призводить до збіднення правової аксіології як розділу філософсько-правового знання. Сьогодні можна говорити про автономні правові цінності як про притаманні людству лише за умови, що людство пододало локальні культурні відмінності та прийняло універсальну систему правових цінностей.

3. Правові цінності – це розвиток і конкретизація принципу справедливості, що має статус соціокультурного початку. У рамках правової аксіології це означає, що принцип справедливості набуває власної специфічної форми і регулює баланс прав та обов'язків суб'єктів права. Визнання особливої

ролі формальної рівності в законі також викликає сумніви. Те чи інше співвідношення рівності і нерівності, свободи та її обмеженості (несвободи) завжди підпорядковується не тільки раціонально набутій мірі, але й почуттю справедливості як невід'ємної частини духовного буття як особистості, так і суспільства. Саме з усвідомлення цього почуття виросло право як таке [121, с. 30].

Слід зазначити, що вітчизняна юриспруденція на сучасному етапі розвитку характеризується поживанням інтересу до питань правових цінностей на рівні дисертаційного дослідження. Актуальні питання правових цінностей та їх аспектів існування, реалізації, підтримки та становлення в галузі філософії права та теорії права.

Серед дисертаційних досліджень примітна робота К. Жебрівської «Правові цінності у взаємодії правових систем» (2017). Основним завданням, яке ставить перед собою автор, є вивчення правових цінностей у контексті взаємодії правових систем, але в той же час впливає на природу, зміст і специфіку правових цінностей. На нашу думку, автору вдалося уникнути позитивістського тлумачення природи правових цінностей, у тексті чітко простежується цілісний підхід до вирішення проблеми, тобто ми маємо справу з виходом за межі суто теоретико-правового підходу. Привертає увагу перший розділ, де представлено філософське та філософсько-правове бачення проблеми. Йдеться про правові цінності як про різноманітність соціальних явищ і показано, що по-перше, правові цінності є явищем, що постійно розвивається.

Також К. Жебрівська відстоює ідею соціокультурної детермінації правових цінностей, що є показником подолання їх капсулярності теоретико-правовими дослідженнями, на її думку кожен історичний період характеризується наявністю певної системи правових цінностей. Ця система фіксує поняття та категорії, визначені та визнані конкретним суспільством на певному історичному етапі розвитку [29, с. 12].

Незважаючи на те, що ми продовжуємо жити в картезіанських координатах культури, сучасність переглянула класичне (декартівське) розуміння вчення про методи і методології, які протягом кількох століть були орієнтирами в наукових дослідженнях. Для сучасної науки характерне нове трактування сучасності як явища. Сучасність сьогодні трактується не стільки як історична епоха, скільки як досягнення найпередовішої частини людства, яка може претендувати на загальнолюдську значущість на основі досягнень сучасності, що утворює абсолютну цінність автономного творчого суб'єкта. Цими координатами XXI століття є: раціональність, спрямована на технічний і науковий прогрес; свобода використання власного розуму; незалежність від релігійної віри та влади, а також від думки більшості. Такий підхід до інтерпретації сучасності порушує межі локалізації культур, оскільки насправді сучасність існує насамперед у свідомості людей, у їхньому способі життя та думках, у ціннісних установках (у постматеріальних цінностях, нова ера), а не в географічному середовищі. Сучасність має форму пунктирної лінії, окремих явищ прориву до принципово нового сприйняття себе і світу, а не форму континууму, загальних умов людської діяльності. Сучасність – це те, що перебуває в зародковому стані і принципово не визначено, а пошук вектора і форм цього руху разом із імперативом бути сучасним стає викликом для суб'єкта, його соціальної та пізнавальної компетентності, а також його педагогічні здібності, вміння орієнтуватися в складному світі, відмінності та нелінійні залежності. Бути сучасним у цьому сенсі означає не тільки бачити сучасність, але й жити в сучасності та приймати її виклики.

Сьогодні ми все більше керуємося новими ідеалами науковості, які вимагають відмови від безпристрасності в науковому пізнанні, пропонування ціннісного підходу замість стандартів об'єктивності, допускаючи існування плюралізму істин, що виявляється в різних теоріях, концепціях тощо. Крім того, наукове знання, його організація та результати відчутно визначаються картиною світу, у нашому випадку картина світу конкретизується правовою картиною світу. Останні є своєрідними гуманітарними картинами світу, що

відображають реальний процес і результат відтворення, усвідомлення та розуміння людиною свого життя та діяльності як космічної, фізико-хімічної, біологічної та соціальної істоти [86, с. 41-43].

Д. Хижняк виділяє два типи правових картин світу:

1) загальну правову картину світу (утворену з існуючих національних правових систем);

2) національно правову картину - конкретно національну систему права конкретної держави [141, с. 382].

Ми переконані, що такої класифікації правових картин недостатньо. Якщо продовжити думку Д. Хижняка, то з позитивістських позицій правильно говорити про історичну картину світу. У філософсько-правових координатах домінуюче ідеологічне лідерство можна визначити як критерій розрізнення типів правових картин світу. Відповідно, міфологічна картина права; релігійна картина права; наукова картина права та ін. Сучасна зміна методологічних засад наукового дослідження пов'язана зі зміною наукового ідеалу, під яким розуміють сукупність цінностей і норм, відповідно до яких організуються наукові дослідження та наукове знання. Звичайно, науковий ідеал визначається конкретним соціокультурним контекстом, а також умовно усталеним розумінням природи науки. Систему ідеалів і норм дослідження можна розглядати як своєрідну «методичну сітку», яку наука «викине у світ», щоб «витягнути» з нього певні типи об'єктів. Ця «сітка» визначається двояко: з одного боку, соціокультурними факторами, світоглядними установками, які домінують у культурі певної історичної епохи, а з іншого боку, характером досліджуваних об'єктів. Тому зі зміною ідеалів і норм відкривається можливість пізнання нових типів об'єктів.

Незважаючи на те, що правові явища вивчаються багатьма науками, і сьогодні залишаються незрозумілими моменти, які роблять їх невичерпними для пізнання. Для сучасної вітчизняної юриспруденції специфічні відмінності між теорією держави і права та філософією права залишаються

проблематичними і донині. Хоча є ряд авторів, які досить тонко відзначили і вловили специфіку кожної з наук.

Критерієм розмежування філософії права та правового знання є не об'єкт, а рівень пізнання державно-правових явищ [182]. Схожої думки дотримуються Ж.-Л. Бергеля, для якого лінія розмежування між загальнотеоретичним і філософським пізнанням права проходить через різницю між тим, що є і тим, що повинно бути, тобто теорія права має справу з тим, що є, а філософія права – з тим, що є і що має бути [40, с. 57-64].

Щодо сучасного філософсько-правового знання, то воно є міждисциплінарним, що зумовлює його специфіку. Міждисциплінарні взаємодії на сучасному етапі стають все більш значущим чинником зростання наукового знання. Нові результати генеруються шляхом передачі концептуальних засобів і методів з однієї дисципліни в іншу. Ряд перспективних напрямків у науці виник саме завдяки такому різновиду міждисциплінарного перекладу (біохімія, біофізика, кібернетика, синергетика). «Парадигматичні щеплення» можуть відкрити нове поле наукових проблем, а потім виявити нові явища та закони, які ще не зустрічалися у сфері наукових досліджень. Прикладами тут є становлення біохімії та біофізики, використання кібернетичних методів у біології, використання понять і методів синергетики в природничих та суспільних та гуманітарних науках [162].

Слід також мати на увазі, що ця робота є філософсько-правовою, тобто здійснювалася в межах гуманітарного знання. На відміну від природничого знання, яке аналізує об'єкт дослідження з точки зору його завдань (у процесі об'єктивізації знання), гуманітарне знання за своєю суттю не може позбутися людської сутності (і, отже, правові цінності антропологічно забарвлені). Отже, філософія права як вид гуманітарного знання має такі характеристики:

- орієнтована на людину;
- формою реалізації філософсько-правового знання є діалог, оскільки гуманітарне знання – це в своїй основі діалогічне знання. Оскільки діалог ведеться між людьми, між свідомістю, то на перший план виходить ступінь

розуміння іншого, готовність до такого розуміння і готовність відкритися для розуміння іншими;

- філософсько-правове знання спрямоване на осягнення смислів, закладених у самому об'єкті дослідження, через мову певної культури [6, с. 26-33].

Крім того, філософія права є наукою, яка відтворює «домінантні цінності культури», тому є одним із інструментів збереження культурних традицій. Основні функції філософії права можуть бути доповнені функцією забезпечення культурної стійкості.

Сьогодні в українському філософсько-правовому просторі з'явилися праці, які використовують досягнення природничих і точних наук, а також їх методи. При цьому слід усвідомлювати, що головна відмінність між ними (гуманітарним і природничим) полягає в тому, що у фізичному та біологічному світі регуляторами є постійні стабільні величини (постійні) – швидкість світла, коефіцієнт тяжіння та ін., завдяки чому цей світ відтворюється таким, яким він є. У соціальному світі цю роль відіграє культура як комунікативна система соціальної пам'яті. Тут теж є розмноження, але немає таких констант, як фізична і біологічна. У соціогуманітарній науці відсутні заборони, характерні для природознавства (наприклад, розробки, несумісні із законом збереження енергії), але вони мають свої «вічні двигуни» («зрівнююча справедливість», «демократія як диктатура більшості» тощо) [142, с. 90].

Філософсько-правова методологія сьогодні, як сукупність пізнавальних засобів правової реальності, за вибором дослідника може бути або ієрархічно вертикальною (передбачаючи диференціацію методів за їх універсальністю у вигляді піраміди, на вершині якої філософські методи стоять і відповідають усталеним поглядам у вітчизняній юриспруденції) або горизонтальні (усі методи рівноправні) і рівного порядку (розташовані в одній площині).

Прикладом другої наукової позиції є думка академіка Н. Костицького, суть якої полягає в тому, що коли йдеться про методологію в юридичній науці, необхідно відмовитися від ієрархії методологій, яка визначається як

філософська, загальнонаукова. Методології мають бути «розкладені» по горизонталі і можуть бути використані вченим за його вибором. Це може бути натуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. З методологією морочитися не варто, можна використовувати методи з різних методологій (в розумних межах, звісно), тобто методологія того чи іншого наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів. Методологія як доктрина необхідна, перш за все, для того, щоб науковець виробив науковий світогляд, який не обов'язково має бути «православним» діалектиком, ненатуралістом, позитивістом, синергістом тощо [50, с. 6]. Але незалежно від обраного типу методології сукупність і типи методів є відносно скінченною системою елементів, які умовно можна представити наступними групами.

Перша група – це філософські методи та підходи. У суспільно-гуманітарних науках ці методи та підходи мають статус дослідницьких засобів, що задають стратегії розвитку наук, актуальні напрями досліджень, фокуси категоріальних систем, ціннісні основи, а також формують основні ідеї, що розкривають сутність наук, певних явищ. У нашому випадку вони фіксують ідеологію науки як систему ідеалів і принципів наукового пізнання права і формулюють кінцеві методологічні норми науки, виражені у світоглядних постулатах, світоглядах та загальнолюдських категоріях. Найбільш поширеними в сучасних філософсько-правових дослідженнях є такі підходи, як соціокультурний, культурологічний, системний, антропологічний, аксіологічний та інші; методи - діалектичні, метафізичні, феноменологічні, герменевтичні, екстраполяційні та ін. Друга група - загальнонаукові методи - це методи, які отримали своє чітке визнання в ХХ столітті у зв'язку з появою так званих метанаукових напрямків дослідження (зокрема, загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо). Завдяки цим дослідницьким інструментам юриспруденція та правознавство порівнюють себе з сучасним станом наукового мислення (чому сприяють методи формалізації, моделювання тощо). Таким чином, цей рівень методів і відповідних їм операцій

і процедур, властивих науковому мисленню в цілому, виражає його загальну природу і специфіку. При цьому методами, що розглядаються, можуть бути не лише загальні принципи та правила наукової діяльності, а й звичайні експериментальні форми, що наповнюються в процесі пізнання конкретним правовим змістом [160, р. 81-92].

Цю групу складають методи, що представляють принципи, форми та процедури дослідження, які використовуються переважною більшістю наук (також філософією права). До цієї групи слід віднести методи теоретичного аналізу (аналіз, синтез, порівняння, абстракція, аналогія, моделювання, індукція, дедукція, опис тощо). На відміну від філософських методів, що використовуються на всіх етапах дослідження та визначають його «ідеологію», загальнонаукові методи мають локальне призначення (в межах окремої архітектурної складової конкретного дослідження, оскільки їх обсяг визначається вирішенням певних пізнавальних завдань). Використання цієї групи методів у філософії права та юриспруденції сприяє їх інтеграції в сучасне наукове середовище, оскільки методи цієї групи характерні для наукового мислення та продемонстрував його загальну специфіку та характер.

Третя група – спеціальні методи. До цієї групи методів ми відносимо тих, хто працює в галузі юриспруденції для вивчення правових та політико-правових явищ. Більш відомими методами цієї групи є методологія вироблення правових рішень, методологія тлумачення правових норм, формально-правовий метод, порівняльно-правовий метод. Для поставлених наукових завдань у цьому дослідженні використано історико-правовий та порівняльно-правовий методи. Особливістю ряду юридичних текстів є те, що в них використовується поняття «юридичний метод», що пояснюється авторитетом австрійського правознавця Г. Кельзена. Саме через його спадок чистої юриспруденції юристи керуються чистим юридичним методом. В основному таке переконання в галузі юридичної методології є не зовсім вірною ідеєю, яка є результатом того, що догматико-нормативний метод є надбанням суто юридичної науки, а згодом поширився на інші науки.

Щодо конкретних наукових методів, то філософія права не має власних приватно наукових методів, на відміну від інших наук.

З методологічної точки зору перед вітчизняною юриспруденцією стоїть ще одна серйозна проблема: у наукових публікаціях часто плутають поняття «методологія» і «метод», що некоректно, оскільки ці поняття мають різний зміст. Наприклад, «таким чином, метод теорії держави і права — це система прийомів і методів, що використовуються для розуміння предмета науки, для розкриття закономірностей функціонування та розвитку держави і права [198]. Іноді метод юриспруденції в цілому визначають як історично сформовану систему філософських, загальнонаукових і правових засобів правового знання, що є основою методу будь-якого правового дослідження [178]. Таке змішання понять можна пояснити існуванням методологічної монополії протягом тривалого часу, яка абсолютизувала діалектичний метод як «абсолютно універсальний принцип пізнання», і, відповідно, прагненням «зберегти знайоме і багато чого пояснити», марксистська парадигма тлумачення правової дійсності [71, с. 118-123].

Описана ситуація є серйозною проблемою вітчизняної гуманітарної науки. Як зазначає В. Волк, строгість використання понять і термінів у рамках конкретного наукового дослідження є підтвердженням наукової етики та рівня наукової культури автора [18, с. 158]. Повага до строгості у вживанні понять має особливе значення в контексті філософії права, оскільки «коли увага філософа зосереджена на, здавалося б, звичайному слові, вона починає рухатися, аж поки не переливається в думку, що вимагає від читача. повторити розумову роботу, проведenu автором. Не вся лексика проходить через переосмислення, але без особливої уваги підходити до свого лексичного арсеналу не варто. Філософ стежить за найменшим відхиленням від правильного розуміння «своїх» слів, відкидає всі зусилля тлумача на помилку в інтерпретації навіть відтінку, як математик відкидає весь ланцюжок формул через одну помилку, як би не це може бути незначним [45].

Звернемося до конкретних методичних підходів і наукових методів, які дозволяють досягти мети в цій роботі. До методологічних підходів, які знайшли застосування в рамках даної роботи, віднесемо системний, аксіологічний, феноменологічний, антропологічний та соціокультурний. Поняття «підхід» також потребує уточнення. Надалі будемо спиратися на розуміння методологічного підходу, розробленого А. Фальковським: підхід у методології юриспруденції слід вважати загальним напрямом дослідження, зумовленим певною фундаментальною ідеєю, через яку процес осмислення сприймає закон. Вибір підходу визначає вибір методів дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної ціннісної ідеї [129, с. 83].

Застосування системного підходу сьогодні в галузі гуманітарних наук, у тому числі й у філософії права, на перший погляд, є доведеним фактом. Але є ряд моментів, які потребують уточнення. Особливості системного підходу в галузі вітчизняної гуманітарної науки обговорюються з 70-х років минулого століття. У цей період гостро постала проблема вивчення складних соціально-гуманітарних об'єктів і, як наслідок, роботи Є. Юдіна [16], Л.І. Заморська [38, с. 38-44.], С.П. Гвозд'їй [22, с. 37-43]. На нашу думку, найбільш прийнятною інтерпретацією сутності системного підходу в контексті гуманітарних наук є позиція С.П. Гвозд'їй, який пропонує визнати складну структуру (багатомірність) об'єкта дослідження: природний матеріал є мега-об'єкт, єдине - це міні-об'єкт і ряд перехідних форм, фрагментів різного масштабу предметних середовищ - медіа-об'єктів. У реальному житті людина має справу з усіма видами медіа-об'єктів, які існують у *medias res* (фактично, речами), але теоретичний розгляд доцільно починати з полярних станів, узятих в «аналітично чистому вигляді [22, с. 37-43].

Наведена вище точка зору на сутність системного підходу є подальшим розвитком ідей С. Бесон, який переконаний, що «головна заслуга системного підходу полягає в тому, що він дає можливість зберегти і розвивати принцип цілісності, при вивченні конкретного предмета дослідження охопити не тільки основні, а й усі супутні явища і, таким чином, встановити і проаналізувати в

сукупності цілісний процес виникнення і розвитку відповідного предмета, встановити його основні зв'язки, зони впливу. Саме такий підхід відповідає завданням осмислення в житті сутності діалектичного закону про взаємозв'язок явищ і предметів у природі та суспільстві, їх взаємозалежності. Принцип цілісного підходу в науці набув популярності на рубежі ХІХ–ХХ ст., коли виникло наукове спрямування – організм [154].

У структурі системного підходу можна виділити два аспекти – когнітивний і конструктивний. Когнітивний аспект передбачає опис, а конструктивний має місце при створенні та проектуванні систем. У процесі реалізації когнітивний аспект системного підходу тягне за собою виявлення та опис проявів елементів системи, а також їх внутрішньої структури та взаємозв'язків. У процесі проектування системи послідовно виконується алгоритм дій – від проблемної ситуації до мети, потім до функцій, структури та зовнішніх умов [38, с. 44].

Таким чином, системний підхід — це такий аспект дослідження, який передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного та багатоякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру та забезпечують цілісність [187]. При цьому слід мати на увазі, що системний підхід є нейтральним, що робить його універсальним пізнавальним інструментом у всіх галузях наукового знання (від атомної фізики до культурології). Його нейтральність дає змогу знайти й взяти за основу ті елементи, взаємозв'язок яких дозволяє існувати об'єкту дослідження (живий організм – це система взаємопов'язаних елементів, суспільство – система інших взаємопов'язаних елементів тощо).

Системний підхід до правових цінностей дозволив виявити зв'язки цих цінностей з цінностями інших сфер людського буття, знайти їх місце в ідейно-світоглядній системі як суспільства, так і особистості, а також провести комплексний аналіз об'єкта наукового інтересу, архітектурні елементи якого представляють єдність і взаємозв'язок. Системний підхід до вивчення складної динамічної цілісності дає змогу розкрити внутрішній механізм не лише дії

окремих компонентів, а й взаємодій на різних рівнях. Це відкриває можливість розкриття змістовної та організаційної «шаровості» систем, глибокого діалектичного зв'язку та взаємозалежності змістовних частин, структур і функціонування явищ буття складних цілісних організмів [42, с. 170]. Як приклади ефективного застосування системного підходу в сучасних вітчизняних філософсько-правових дослідженнях слід розглядати наукові розробки А. Манохи, А. Троцької, А. Кошової.

Феноменологічний підхід у юриспруденції також визначає ряд методичних прийомів, які використовує автор для досягнення поставлених наукових цілей – це редукція, опис (для фіксації фундаментальних якостей і ознак правових цінностей, які не лежать на поверхні), а також у процесі звернення до конкретних явищ правового життя та тлумачення.

Антропологічний підхід нині поширений у всіх гуманітарних науках, про що свідчить активізація правових досліджень в антропологічному руслі. Такий підхід набуває особливого значення та специфічного тлумачення у філософсько-правових дослідженнях, оскільки людина є причиною і умовою самого права та правових цінностей, зокрема: у широкому розумінні антропологічного аналізу ми маємо на увазі всі методи вивчення права, юридичної науки та юридичних текстів, пов'язаних з використанням критерію інтересів, цінностей і прав особистості та її істоти [32]. Людський вимір права виражається у реальних правовідносинах, уявленнях про належне та доступне у праві, відображення чинного законодавства в ідеальних образах і т. д.

Основним суб'єктом правовідносин у всіх правових системах є особа, тобто те, що її соціальне та правове існування має враховуватися в процесі дослідження як правового саму реальність та її окремі явища В. Ляшенко пов'язує застосування та поширення антропологічного підходу в юриспруденції з кризою європейського права ХХ ст., вираженою в абстрактності й формальності правових норм, в «інституції» суб'єкта права, подальшого регулювання та конкретизації правових вимог, які в кінцевому підсумку не

охоплюють усієї різноманітності людського життя і породжують необхідність введення в них життєво важливих компонентів [66, с. 108].

Також, на нашу думку, антропологічний підхід у сучасній правовій розвідці можливий у рамках «людоцентричного» виміру права, що породжує нову форму правової реальності. Л. Честнов пропонує таку архітектуру правової реальності:

1. Кожне правове явище існує в трьох основних формах – масова поведінка, символічна форма та ментальний образ.

2. Правове явище є результатом усієї попередньої практики – масово повторюваної поведінки, закріпленої ознаки, загальноприйнятого ментального образу.

3. Правове явище не може бути даністю, об'єктивною сутністю; це явище є соціальним конструктом, детермінованим і обмеженим звиканням до попередніх практик.

4. Правове явище ніколи не буває завершеним (воно постійно перебуває в процесі трансформації).

5. Правове явище завжди ситуаційне, відносне та контекстуальне (воно залежить від соціокультурного та історичного контексту, тобто його зміст визначається його зв'язками з іншими соціальними явищами та суспільством) [143, с. 88].

Ціннісний підхід у рамках даного дослідження дозволяє виділити позитивні «даності» в правовій культурі, які сприяють духовному розвитку та вдосконаленню особистості та суспільства. Він зосереджується на ідентифікації цінностей не тільки як абстракцій, закріплених культурою, а як результату і процесу індивідуального особистісного відображення та оцінки буття, а також як артефактів.

Аксіологічний підхід у праві виступає орієнтиром для розгляду права з позиції визнання його соціальної та особистісної цінності як робочої гіпотези про існування цінностей права та правових цінностей. Антропологічний підхід у праві в цьому плані є особливим різновидом аксіологічного підходу, оскільки

вимагає розглядати правові явища з позицій визнання фундаментальної цінності особистості [32].

Особливу увагу до аксіологічного підходу в юриспруденції Кучук пов'язує з розривом марксистської парадигми. У системі координат радянської юриспруденції право було «сукупністю приписуваних текстів», а також одним із засобів безкарного виправдання застосування державного примусу через інститути юридичного насильства. Тому в зазначений період розвитку вітчизняної юриспруденції аксіологічний підхід був неможливим, адже право не було цінністю, права не розглядалися як іманентна складова особи, йшлося насамперед про їх негативність і перешкоду для формування соціальної спільноти і, відповідно, комунізму [59].

Значну увагу принципу плюралізму в юриспруденції, зокрема, у вивченні правових цінностей, приділяє вітчизняний учений К. Жебрівська, яка вважає, що більш повне вивчення правових цінностей має базуватися на фундаментальному плюралізмі. Це дозволить провести повноцінний аналіз правових цінностей, а також вивести закономірності, які присутні в сучасних правових системах. Плюралізм підходів до розуміння правових цінностей збережеться і в майбутньому, що диктується різними правовими традиціями, і лише постійне вдосконалення теоретико-методологічних основ правових цінностей буде сприяти найбільш якісному та ефективному діалог правових систем [29, с. 20]. Проблема її деідеологізації тісно пов'язана з принципом методологічного плюралізму в юриспруденції: однією з найважливіших проблем методології теорії права є деідеологізація. Сучасність – це епоха ідеологічної кризи. Кризовий стан юридичної науки в цілому відображає втрату методичних орієнтирів і певною мірою зумовлений цим фактором. Однією із істотних особливостей сучасного етапу розвитку української юриспруденції є рух від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму, який в рамках юридичної науки трактується не лише як множинність засобів пізнання, а й як актуалізація різноманітних гносеологічних установок.

2.2 Особливості втілення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад у правову політику України

Ціннісні засади правової політики є одним з основних і поряд з правовими нормами часто вживаних понять загальної теорії права, галузевих і міжгалузевих правових наук. Без згадки про них не обходиться майже жодне монографічне правове дослідження; як правило, їм приділяється особлива увага в численних підручниках і посібниках з галузей правового знання.

Незважаючи на це, проблему втілення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики України можна віднести до найбільш складної, суперечливої та філософсько-методологічно незрозумілої у вітчизняній, а також у пострадянській юриспруденції. За попередньою радянсько-позитивістською традицією міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики часто продовжують визначати як вихідні, керівні, фундаментальні ідеї (початки) права, які закріплені в законах та інших нормативних актах або безпосередньо (текстове закріплення), або впливають з їх змісту (змістовне закріплення) і є похідними від системи законодавства логіко-індуктивним методом. На думку А.М. Колодій, Л.А. Луць, Т.І. Фулей та Р. Норбер, залежно від формального закріплення або закріплення в міжгалузевих та галузевих нормативних актах розрізняють ціннісні засади і принципи правосвідомості і правові принципи, принципи публічно-правового права [47, с. 177], норми принципів [64, с. 288], що стосуються спеціалізованих установчих норм [135, с. 20], принципи права [186, р. 1-2] та інші. Дж. Пастема вважає, що співвідношення принципів права і цінностей і правових цінностей зокрема, науки та інших форм оволодіння дійсністю – моралі, релігії, мистецтва, трактуються далеко не так однозначно [189]. А.М. Колодій також пише, що міжгалузеві та галузеві ціннісні засади, навіть загальні, часто «прив'язані» виключно до особливостей національної правової системи України, а їх класифікація охоплює ідеї, досить неоднорідні за характером та

призначенням – від політичних, ідеологічних, релігійних, естетичних до конкретних правових [47, с. 155].

Відсутність належного ідейно-методологічного осмислення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики України негативно впливає на правову, зокрема судову, практику. Незважаючи на те, що практикуючи юристи досить часто оперують поняттям ціннісної складової права для їх практичного застосування, особливо щодо міжгалузевих та галузевих джерел права, правоохоронці, у тому числі судді, вдаються вкрай рідко, віддаючи перевагу конкретно сформульованим нормам, законам чи іншим нормативно-правовим актам, навіть якщо такі норми суперечать принципам міжгалузевого та галузевого права.

Міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики не можуть бути зведені до зовнішньо виражених символічних форм, які існують незалежно від суб'єкта людини, як і саме право не може бути зведено до замкнутої, логічно несуперечливої системи норм, сформульованих у законах та інших державних нормативних актах. Онтологічна природа ціннісних засад значно складніша. Як слушно зазначається у «Висновках та рекомендаціях з національно-правової дискусії» щодо принципів права, це неможливо правильно пояснити правопозитивістськими теоретичними положеннями [92, с. 91].

Генезис міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики не пов'язаний з нормативною державною волею, як це прийнято вважати відповідно до цих положень. Вони, як і право, є продуктом діяльності людини, їх формування відбувалося в процесі взаємодії, спілкування людей, взаємної координації їхньої поведінки та взаємної відповідальності за це разом із формуванням самого права, тобто знизу, в рамках єдиного цілісного процесу, а також не через узагальнення державою раніше існуючих звичаєвих міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики. Як показують історико-антропологічні дослідження, формування самих звичаїв відбувалося під значним, а часто й вирішальним впливом трансцендентних джерел, що

виходили за межі «світу явищ» і були недоступні для перевірки досвідом — міфів, релігійних уявлень тощо.

Отже, коріння ціннісних засад правової політики в цілому слід шукати в міфології, під вирішальним впливом якої були сформульовані численні табу на кровозмішення, подружню (насамперед жіночу) невірність, крадіжку тощо [190, р. 16]; у релігії, зокрема в таких божественних заповідях, властивих усім релігіям, як «не вбивай», «не кради», «не чини перелюбу» тощо, які стали основою майже всіх правових систем, незважаючи на суттєві відмінності між ними; у суспільній моралі, зокрема в таких ціннісних засадах, як «кожному за його заслугами», «дбай про своє добро, не зашкодь іншому», «не будь суддею у своїй справі» тощо, які не втратили своїх цінностей сьогодні.

При цьому формування міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики підпорядковувалося розв'язанню практичних завдань — ухваленню рішень у конкретних життєвих ситуаціях, тобто принципи права зобов'язані своїм формуванням, насамперед, практиці стародавніх арбітрів.

Ті ж історико-антропологічні дослідження показують, що звичай як джерело права часто виник пізніше за принципи та засновані на них рішення стародавніх суддів. Їхнє сприйняття визначалося пануючими в суспільстві уявленнями про справедливість, правильність, правдивість, чесноти та інші моральні цінності.

Отже, міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики, як і право, мають недержавне походження. Держава приєдналася до їх формування лише на певних історичних етапах правового розвитку, коли суто емпіричний процес правотворчості та усна форма передачі правової інформації не в змозі забезпечити надійне правове регулювання в умовах дедалі більшого ускладнення суспільних відносин, їх розвиток, зростаючий динамізм. У зв'язку з цим виникла потреба в письмовому вираженні міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики у формі державних нормативних актів, які не обмежуються закріпленням існуючих модельних відносин (правовідносин) і судовими рішеннями, а намагаються, з одного боку, регулювати їх завчасно,

випереджаючи динамізм суспільного життя, що призвело до підвищення рівня абстрактності, універсальності нормативних формулювань, а з іншого боку, до надання ціннісним засадам більшої визначеності, що дозволило б усунути елементи суб'єктивності в їх застосуванні.

Ця суперечність, властива державному нормативному регулюванню, досі не подолана. Воно має як позитивні, так і негативні сторони. Інституціоналізація міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики в державних нормативно-правових актах – конституціях, законах тощо, а також перетворення їх у конкретні норми, безумовно, відіграли позитивну роль у забезпеченні єдності, цілісності та визначеності правової системи, дали змогу певною мірою нівелювати невизначеність окремих положень законодавства, обмежити предмет ефективного впливу на процес їх застосування відповідними органами та посадовими особами.

При цьому закріплення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики в нормативних актах, їх «правове існування» не має самостійного значення. Така консолідація не позбавляє ціннісні засади правової політики притаманної їм еластичності. У відповідних державних нормативних актах, по суті, форма відповідної ціннісної засади правової політики фіксується, наповнюється реальним змістом у процесі застосування принципу до конкретної правової ситуації. Як зазначав Платон, влада не в законі, а в руках «царського чоловіка», одягненого в розум.

Право універсальне, воно прагне до уніфікації, результатом якої є схематизація реального життя. Право завжди екзистенційне, воно прив'язане до конкретного людського існування. У зв'язку з цим поширені думки, що міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики можна вивести із системи законодавства шляхом логіко-формального аналізу її норм. Це не що інше, як ілюзія, породжена надмірним раціоналізмом, заснованим на правовому позитивізмі в підходах до розуміння природи ціннісних засад правової політики, як і права в цілому. Фактично жоден логічний зміст міжгалузевого та галузевого законодавства не може дати більше, ніж те, що він містить. Навіть у

тих випадках, коли ціннісні засади чітко сформульовані в конституції та законах, виведення з них правових рішень неминує передбачає активну, творчу участь суб'єкта застосування ціннісної засади. Саме завдяки творчій діяльності ціннісній засаді надається необхідна визначеність, наповнюється його форма стосовно конкретної міжгалузевої та галузевої правової ситуації. Причому важливості правосвідомості суб'єкта (з його не лише раціональними, а й ірраціональними елементами), коли ціннісні засади правової політики не мають «відкритого» формулювання в нормативних текстах. Вони розкриваються в цих випадках на основі як тлумачення положень, що містяться у відповідних міжгалузевих та галузевих нормативних текстах, так і залучення матеріалів юридичної практики та інших факторів, що знаходяться за межами таких текстів. Зміст ціннісних засад правової політики значною мірою визначається світоглядом, мораллю, релігією.

Цінності засади правової політики є предметом розуміння особливого структурного підрозділу філософії - аксіології (від грец. *axios* - цінність і *logos* - вчення). У літературі, присвяченій аксіологічній проблематиці, поняття цінностей визначається по-різному. А. Альтман розуміє цінності як здатність речей і явищ впливати на розум і почуття людей таким чином, що вони сприймають їх як особливо значущі для підтримки життя, як благо, до якого треба прагнути і прагнути оволодіти ним [151]. П. Фауербх асоціює цінності з будь-якою практично значущою для людини діяльністю, незалежно від їх характеру - позитивного чи негативного [170, р. 199], Х. Бехруз, вважає, що цінності можуть бути тільки позитивними [8, с. 278] і т. д. Існує досить різноманітна класифікація цінностей. Вони поділяються на матеріальні та духовні (серед них, зі свого боку, виділяють моральні, естетичні, релігійні, наукові тощо); відносні та абсолютні; особисті та колективні; цінності, характерні для певного суспільства та загальнолюдські (універсальні) цінності.

Не вдаючись до детального аналізу цих питань (це завдання універсальної філософії), коротко зупинимося на найважливіших з них, безпосередньо

пов'язаних з характеристикою аксіологічної природи права та їх ціннісних засад.

По-перше, право як цілісне явище, незалежно від тлумачення цінностей, асоціюється виключно з позитивними цінностями. І не тільки тому, що це один із найдавніших регуляторів суспільних відносин, інструмент забезпечення їх упорядкованості, що є необхідною умовою нормального функціонування суспільства та суспільного життя, оскільки, за попередньою позитивістською традицією, ціннісний закон (так зване інструментальне значення) ще іноді продовжує стояти, місія права набагато глибша. З його допомогою здійснюється спілкування між людьми, між ними і державою, її органами та посадовими особами. Право є засобом цивілізованого вирішення конфліктів у суспільстві на основі справедливого балансу між свободою одних і свободою інших (нормована свобода), поєднання приватних і публічних інтересів. У цій ролі право виступає як сила, яка протистоїть свавіллю та беззаконню, як дієвий гарант прав, особистої безпеки та соціальної безпеки людини, засіб зняття соціальної напруги, досягнення злагоди та соціального миру.

Іншими словами, право є суспільним благом, без якого неможливе функціонування та поступальний розвиток суспільства. Така місія права дала підстави І. Канту назвати її найсвятішим, що є у Бога на землі.

По-друге, цінності – це, перш за все, сфера світогляду, а не наука. Світогляд не пов'язаний безпосередньо з описом і поясненням фактів, чим займається наука. Це спосіб духовного осмислення відповідних явищ і процесів, у тому числі правових, та їх осмислення. Останнє, хоча і знаходиться на одному рівні зі знанням, не тотожне йому. Розуміння передбачає врахування в розвитку соціальної дійсності не тільки суб'єкт-об'єктних відносин, характерних для пізнання, а й суб'єкт-суб'єктних відносин, тобто ролі суб'єкта в практичному об'єктивному перетворенні [108, с. 20-21]. Ідеологічні позиції суб'єкта, його морально-політичні погляди, ментальні та цивілізаційні особливості, стиль правового мислення мають особливе значення у правотворчій, правозастосовчій та іншій практичній юридичній діяльності.

Звідси випливає, що право – це явище, що поєднує в собі елементи як науки, так і мистецтва, на що, на відміну від пострадянського простору, вже давно наголошують правознавці Заходу. Мистецтво, навпаки, є формою духовно-практичного пізнання світу, в якій органічно поєднуються знання і творчість, засновані не тільки на знаннях, а й на високому рівні майстерності, майстерності в певній сфері діяльності. Тобто, якщо розгляд права як форми існування наукового знання передбачає досягнення систематизації, упорядкованості, визначеності його норм, то підхід до права як до художнього твору орієнтується на міжгалузеві та галузеві форми права, що передбачають активний творчий вплив суб'єктів – нормотворців, правоохоронців, тлумачів тощо схожий на його функціонування та розвиток. Істотну роль тут відіграють не тільки, а іноді й не настільки раціональні, як ірраціональні моменти, властиві індивідуальній творчості суб'єктів.

По-третє, слід розрізнити поняття міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики у праві, цінностей самого права та юридичних цінностей. Ціннісні засади в міжгалузевому та галузевому законодавстві, зі свого боку, можна розділити (досить довільно) на два основних типи. До перших з них належать ціннісні засади, що становлять духовну основу права, що визначають його сутність, без втілення яких право як явище нереальне. До цих ціннісних засад відноситься, насамперед, ідея справедливості, яка, згідно з традицією, започаткована Аристотелем і Аквінським і продовжена багатьма поколіннями філософів і правознавців, вважається головною метою права, що відрізняє його з науки, головною метою якої є пошук істини.

Сама етимологія справедливості вказує на те, що ця категорія не лише моральна, як прийнято вважати, а й правова, що втілює нерозривний онтологічний зв'язок права і моралі.

Інакше кажучи, справедливість – це не зовнішній щодо права фактор, яким вона повинна керуватися, а його атрибут, без якого право втрачає якість права, перетворюючись на його протилежність – антиправо (навіть у формі

права). Звідси випливає, що аморальний закон як цілісне явище не може існувати за визначенням.

Уособленням спорідненості права і моралі є категорія рівності, свободи, гуманізму. Вони являють собою своєрідне відображення ідей справедливості і, як і справедливість, виражають дух права, є його невід'ємними внутрішніми властивостями. В основі цих глибоких духовних цінностей права, за їхніми сучасними уявленнями, лежить ідея людської гідності, яка визначає реалізацію, забезпечення та захист якої права людини є невідчужуваними, вони є джерелом права. Суттєві цінності (атрибути), іманентно притаманні праву, визначають, перш за все, його цінність як соціального явища.

Сказане зовсім не означає ототожнення права і моралі, що часто траплялося в історії (особливо при формуванні природно-правових понять), а іноді має місце і сьогодні. При всій нерозривності онтологічних зв'язків цих явищ вони мають суттєві відмінності, які здійснюються не тільки, навіть не таким чином, за формальними критеріями (нормативність, універсальність, послідовність, державна безпека тощо) чи ознаками зовнішнього вигляду - інтернальність (закон – зовнішній регулятор, мораль внутрішня), до якої досі продовжують схилитися представники правопозитивістських течій, оскільки за іншими критеріями - характер повноважень, обов'язків, відповідальності тощо, що проявляється, у зокрема, в міжгалузевих та галузевих ціннісних засадах правової політики та інших правових цінностях.

Другий тип цінностей у праві – це цінності, які не пов'язані з внутрішніми істотними властивостями права, а виражають інтереси та потреби людей, які можуть бути реалізовані лише за допомогою права. Ці цінності охоплюють такі цінності: політичні (створення правових механізмів поділу влади та забезпечення їх функціонування, закріплення та гарантування відповідних демократичних інститутів і процедур); економічні (забезпечення та охорона інститутів товарного ринку, форм та інститутів власності, господарювання тощо); культурні (збереження та розвиток національних традицій і культури, культурної самобутності національних меншин,

збереження пам'яток історії та інших об'єктів культурної цінності тощо), моральних, інформаційних та інших цінностей.

Правові цінності становлять надзвичайну категорію соціокультурних цінностей. У вітчизняній, як і в пострадянській юриспруденції в цілому, під правовими цінностями, як правило, розуміють цінності, що визначають цінність самого права – встановлення і захист певного правового порядку в суспільстві; справедливо впорядкована свобода, тобто свобода особистості самостійно обирати той чи інший варіант поведінки в межах закону і тим самим визначати поведінку інших; рівність, нормована на тих самих принципах справедливості, тобто визнання людей рівними в правах і свободах незалежно від місця народження та проживання, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майновий стан та інші характеристики; вимога діяти однаково в тих самих ситуаціях і т.д. А. Альтман вважає, що основною юридичною цінністю називають суб'єктивні права [151].

Крім того, є підстави вважати, що цінність права і власне правові цінності є відносно самостійними поняттями, хоча і тісно пов'язані, але відрізняються як за генезою (історією становлення), так і за своїм змістом.

Міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики - це особливі соціальні та правові явища, засоби та механізми, вироблені протягом багатовікової історії існування права, завдяки яким здійснюється правове регулювання. Перелік таких значень досить широкий. Це, зокрема, правові норми та інститути (галузеві та міжгалузеві); правові структури - типові моделі для побудови одних і тих самих норм, інститутів, процедур та інших явищ; юридичні презумпції; юридичні аксіоми тощо.

Найважливішим виразником правових цінностей є принципи права, які можна розглядати як концентрований і певною мірою раціоналізований (шляхом конкретизації) вияв головної мети і властивості права - справедливості. Серед них характеризують формальне правосуддя (наприклад: «одні й ті самі правові ситуації повинні розглядатися однаково», «аналогічний

випадок – подібне рішення» тощо); матеріальної справедливості (наприклад: принцип пропорційності, що передбачає досить широкий спектр дій - від встановлення балансу між суперечливими інтересами, збалансування повноважень органів державної влади до адекватності міри оплати праці ступеню праці, покарання, тощо); процесуальна справедливість (наприклад: «кожна сторона має бути вислухана», «суддя має бути неупередженим» тощо).

Разом з іншими правовими ціннісними засадами правової політики (іноді вони набувають форми презумпцій чи аксіом) утворюють систему власне правових «інструментів» світосприйняття, відмінних від наукових.

Отже, ціннісні засади правової політики в Україні не слід зводити до форми «наукової раціональності» - вираження відомих об'єктивних законів суспільного розвитку, як це намагалися зробити представники правового позитивізму, а за ними і багато вітчизняних правознавців. Наукова раціональність продуктивна там, де аналізуються факти, вивчаються близькі їм матеріальні чи нематеріальні об'єкти дійсності. Проте він практично безсилий у розумінні ціннісних засад, принципів і норм. Тут юристи повинні звертатися як до ненаукової раціональності, так і до нераціональних форм правосвідомості.

Тільки такий методологічний підхід (О.І. Лятіна [65, с. 403-407.]) може дати повне уявлення про комплексну природу права та його ціннісних засад, створити неспотворену картину правового регулювання. В умовах сучасних глобалізаційних трансформацій, коли майбутні (і навіть нинішні) юристи не лише озброюються теоретичними знаннями, а й розвивають навички самостійного мислення, вміння творчо застосовувати набуті знання у типовому проектуванні, застосуванні стандартів та іншій практичній діяльності є актуальним стає все більше важливим. Все більшої актуальності набувають методологічні підходи до з'ясування онтологічної, гносеологічної та аксіологічної природи права, його особливостей як способу духовно практичного засвоєння дійсності, зв'язків з наукою та іншими формами (методами) світосприйняття.

Як і в багатьох інших питаннях, пов'язаних з міжгалузевими та галузевими ціннісними засадами правової політики, немає єдності поглядів у підходах до їх класифікації. Найпоширенішим є їх поділ за сферою дії на загальні, міжгалузеві, галузеві ціннісні засади правових інститутів. Водночас, на відміну від західної теорії права, де під ціннісними засадами правової політики розуміються засади, що діють у всіх правових системах [40], у вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції міжгалузеві та галузеві ціннісні засади права, як правило, називаються ті, які стосуються всієї правової системи країни, діють у всіх галузях та установах, тобто зводяться, як зазначалося, виключно до характеристик національної правової системи.

Обмеження сфери застосування міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики України, національною правовою системою, очевидно, пояснюється інертністю радянських методологічних підходів, згідно з якими будь-яка універсальність ціннісних засад правової політики України заперечувалась через несумісність сутності закону. Однак, справедливості заради, слід зазначити, що на Заході офіційне визнання існування спільних правових систем (і то переважно в рамках міжнародно-правових систем) ціннісних засад правової політики відбулося порівняно недавно лише після Другої світової війни.

У вітчизняній і пострадянській загальнотеоретичній літературі часто пропонуються інші більш детальні класифікації міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики. П. Рабінович, наприклад, крім галузевих і міжгалузевих ціннісних засад правової політики, виділяє універсальні, типологічні та конкретно-історичні ціннісні засади. Загальнолюдські ціннісні засади правової політики, він визначає як концептуальні правові основи, зумовлені певним рівнем розвитку людської цивілізації, що втілюють найкращі прогресивні досягнення світової правової історії та широко визнані в міжнародних нормативних документах [106, с. 109]. Серед них, зокрема, автор виділяє:

- фіксовані та захищені, закон про основні права людини, свободу людей та їх об'єднань;
- юридична (формально визначена та обов'язкова) рівність однойменних суб'єктів перед державою та законом;
- визнання початковим, першорядним офіційним джерелом суб'єктивних прав та обов'язків особи закону як акт нормативної волі вищого представницького органу державної влади чи прямої волі народу (референдум);
- єдність юридичних прав та обов'язків;
- регулювання поведінки людей та їх об'єднань за загальнодозволенним типом «дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом»;
- регулювання діяльності державних органів і посадових осіб за спеціально дозволенним типом: «ви можете робити лише те, що прямо дозволено законом» тощо [106, с. 88].

Типологічні ціннісні засади правової політики, за П. Рабіновичем, — це керівні ціннісні засади (ідеї), які притаманні всім правовим системам певного історичного типу, відображають соціальну та змістову сутність. Конкретно-історичні ціннісні засади правової політики — це засади, що відображають специфіку права конкретної країни в сучасних соціальних умовах [106, с. 88].

Віддаючи належне спробі П. Рабіновича, по-перше, вийти за межі традиційної для радянської юриспруденції прив'язки ціннісних засад правової політики до конкретної правової системи, по-друге, зосередитися на правових (а не політичних, ідеологічних тощо) засадах, визначаючи зміст і спрямованість правового регулювання, в той же час не можна не помітити в запропонованій ним класифікації ціннісних засад вразливостей.

Він відносить до міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики, багато з тих, які більше характерні для права певної цивілізації (у даному випадку європейської) або навіть окремої правової сім'ї (зокрема, континентальної) і навряд чи можуть бути поширені на всі цивілізації та правові сім'ї, тобто претендувати на назву загальноцивілізаційного чи загальнолюдського.

Виявлення типологічних міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики, очевидно, було б виправданим при збереженні формаційного підходу до типології права, який сьогодні далеко не безперечний, а конкретно-історичні ціннісні засади правової політики скоріше характеризують не закон, як явище, але зростають особливості його взаємовідносин з державою.

У ширшому контексті, залежно від рівня врегульованих правом суспільних відносин, А. Скакун розглядає і ціннісні засади правової політики. У їх системі вона виділяє такі види: універсальні (міжнародні, загальноцивілізаційні), регіонально-континентальні та національні (внутрішньодержавні). Останні зі свого боку поділяються на загальноправові (загальні, основні), міжгалузеві, галузеві, підгалузеві, інституційні [117, с. 700].

До універсальних (загальноцивілізаційних) ціннісних засад правової політики А. Скакун відносить принципи, які діють в рамках міжнародного правопорядку і визначаються досягнутим рівнем розвитку людства. Це, на її думку, ціннісні засади гуманізму, правової рівності, свободи, демократії, справедливості, законності.

Регіонально-континентальні ціннісні засади діють в рамках національних правових систем, створених міждержавними об'єднаннями на континентах світу (наприклад, принципи, закладені в Договорі про створення Європейського економічного співтовариства). Ці ціннісні засади, за О. Скакун, як правило, збігаються з загальнолюдськими принципами [117, с. 700].

Вони схильні визнавати універсальність окремих міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики, їх цивілізаційно-правові ознаки. С. Погребняк, зокрема, у системі міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики виділяє групу фундаментальних ціннісних засад, які лежать в основі права, складаючи його основу [93, с. 204]. Вони являють собою концентроване вираження не тільки найважливіших істотних рис і цінностей, притаманних певному суспільству, але й часто закріплюють найвищі принципи та цінності, що утворюють його універсальний вимір. Автор вважає, що

більшість із цих основ базується на «природній справедливості, спільній для всіх правових систем». С. Погребняк, крім справедливості, також відносить рівність, свободу та гуманізм до основоположних засад права [93, с. 204]. С.В. Шевчук пише про фундаментальні міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики, спільні для всіх правових систем [144, с. 588]. Про загальноцивілізаційні ціннісні засади та їх особливості в порівнянні із загальними основами міждержавних правових систем та міжнародного права, пише Л.А. Луць [64, с. 277]. На існування цивілізаційних і право-сімейних ціннісних засад права звертають увагу Х. Бехруз [9, с. 128], Д. Лук'янов [63, с. 299], А.Д. Тихомиров [128, с. 203] та інші автори.

Узагальнюючи ці різноманітні, а часом і суперечливі позиції, можна запропонувати класифікацію міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики за сферою їх дії на такі основні типи: правові системи; цивілізаційні ціннісні засади правової політики, характерні для певних правових культур і традицій, що втілюють відповідні їм цивілізації; право-сімейні ціннісні засади правової політики, тобто засади, притаманні окремим правовим сім'ям (навіть у межах однієї цивілізації); національні ціннісні засади правової політики, тобто засади, сформульовані та діючі в межах певної національної правової системи, що відображають її особливості.

З цих типів міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики загальних для всіх правових систем чи їх груп чи окремих національних правових систем, необхідно виділити міжгалузеві, галузеві ціннісні засади правової політики та ціннісні засади інститутів права. Водночас відмінність між ними від загальних ціннісних засад правової політики полягає не в тому, що вони притаманні виключно кільком суміжним галузям права (міжгалузевим ціннісним засадам), одній галузі (галузевим ціннісним засадам) чи конкретному інституту права (інституційним ціннісним засадам) права, закону, національної системи України. Дія більшості цих типів ціннісних засад права не обмежується певною національною правовою системою, а поширюється на відповідні відносини багатьох національних правових систем, навіть тих країн, для яких

поділ права на галузі та інститути в цілому є не типовим (наприклад, ціннісні засади свободи договору, конкурентоспроможності судочинства, рівності сторін у відносинах власності, універсальності та рівності виборів шляхом таємного голосування тощо).

Відносно автономну систему міжгалузевих та галузевих ціннісних засад правової політики становлять засади міжнародного права, серед яких також загальні ціннісні засади міжнародного права (загальні ціннісні засади права, визнані цивілізованими націями), міжгалузеві та галузеві ціннісні засади та ціннісні засади інститутів міжнародного права. Хоча серед цих ціннісних засад є багато таких, які поширюють свою дію на національні правові системи, некоректно повністю ототожнювати міжгалузеві та галузеві ціннісні засади правової політики із загальновизнаними ціннісними засадами міжнародного права, як це іноді буває в літературі.

2.3 Інституційні та спеціальні ціннісно-орієнтаційні засади у правовій політиці України

Сучасний етап трансформації українського суспільства потребує системи послідовних дій, спрямованих на розвиток державно-правової системи в контексті визначення та закріплення основних принципів правової політики України.

Юридична енциклопедія визначає правову політику як особливу форму державної політики, суть якої полягає в правовому закріпленні політичного курсу країни та здійсненні реформ практично в усіх сферах суспільного життя. Така політика завжди має державно-владний характер, спрямована на створення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, максимальну реалізацію прав і свобод людини і громадянина, зміцнення засад законності, верховенства права, сприяння формування у громадян високого рівня правової свідомості та правової культури [145, с. 38].

Як бачимо, важливою умовою розвитку правової держави в Україні та розвитку правової системи є формування концепції правової політики.

Тому в основі такої концепції правової політики сучасної української держави має бути науково розроблений і перевірений практикою цілий комплекс загальнотеоретичних положень, метою яких є розкриття сутності правової політики України, його стан, ознаки, об'єкти та суб'єкти, цілі, принципи, завдання, функції, пріоритети, етапи та критерії ефективності практичної реалізації.

Система засад правової політики включає ті положення, які розкривають її основний зміст, а саме визначення стратегічних і тактичних напрямів і перспектив розвитку законодавства, форм і методів правового впливу, зокрема:

- 1) принцип пріоритету прав і свобод людини;
- 2) принцип законності;
- 3) принцип суспільної необхідності та наукової обґрунтованості;
- 4) принцип забезпечення пропорційного співвідношення інтересів особи, суспільства і держави;
- 5) гуманістична спрямованість і демократичність засобів [90, с. 8].

Якщо говорити про основні форми правової політики в Україні, то слід зазначити, що вона є практично в усіх галузях права і реалізується в різноманітних проявах і формах. У зв'язку з цим правову політику сучасної української держави можна класифікувати на правотворчу, правозастосовчу, правоосвітню, доктринальну та інтерпретаційну. У цьому контексті правова політика визначає не лише зміст правових норм, а й практику їх реалізації в діяльності судів, правоохоронних органів, юридичних і фізичних осіб, діяльність яких пов'язана із правоохоронною системою [97, с. 25].

З огляду на державно-владний характер правової політики виокремлюють такі її специфічні ознаки: право і правова система є об'єктом правової політики і водночас засобом її реалізації; правова політика побудована на праві і пов'язана з правом, має численні суб'єкти свого формування; здійснюється законними методами; спирається на примус; є публічним, офіційним;

відрізняється нормативно-організаційними засадами, регулює складні відносини між особою, суспільством і державою; має різні рівні (міжнародний, національний, регіональний, муніципальний, місцевий) [111, с. 22].

Таким чином, концепція сучасної правової політики – це система теоретичних положень, які фіксують досягнутий рівень правового розвитку та визначають цілі, принципи, перспективи та напрями вдосконалення основних механізмів правового регулювання та правозастосовчої практики, що найбільш ефективно функціонують у форма доктринального документа. Водночас слід зазначити, що відсутність формалізованої концепції правової політики створює значні труднощі у визначенні пріоритетних напрямів правової політики української держави [90, с. 28].

Правова політика повинна формуватися за активної участі науковців, представників різних сфер правової діяльності – правотворчої, правоохоронної, насамперед – судової, правоохоронної, правозахисної. Правова політика передбачає певну ідеологію, яка сприймається і впроваджується владою в практику суспільних відносин, контрольованих громадянським суспільством. Основою правової політики має стати відповідь на болюче і вразливе питання – що таке українське право, що таке правова система України, в чому її особливість. Українці, всі громадяни України повинні самі реалізувати своє право, свою правову систему, відповідно до своєї культури, своїх традицій, вони повинні зробити вибір, усвідомлюючи, що немає альтернативи правовій державі, немає альтернативи чесноті. так само як немає для нас іншої віри, крім віри, що від Бога [148].

Сьогодні суспільство вимагає від усіх суб'єктів владних повноважень конкретних дій, але є питання, з якими до нього звертається держава, здобуваючи авторитет і підтримку, це зрозуміло громадянам правової політики [114].

Відповідно до інституційних ціннісно-орієнтаційних засад правова політика визнається цілком наукоцентричним, раціональним, «очищеним» від

моральних, релігійних, побутових знань, ірраціональних, ціннісних, чуттєвих моментів тощо.

Така домінуюча інституційна ціннісно-орієнтаційна засада виховання в юриспруденції заперечувала зв'язок права з культурними цінностями, з мораллю, релігією, психологічною сферою тощо.

Однак сьогодні в нашому українському суспільстві відбувається переосмислення цих інституційних ціннісно-орієнтаційних засад. З'являється все більше наукових праць, де дослідження правової політики відбувається з позицій ціннісно-орієнтаційного підходу. Зокрема, Х.Б. Соломчак зазначає, що «якщо безцінні знання немислимі у вивченні природних явищ, то ще більше вони неможливі в суспільних (гуманітарних) науках» [118, с. 27-34].

Сучасна правова інституційна ціннісно-орієнтаційна методологія розглядає юриспруденцію як знання людини. Відповідно, завдання сучасного правознавця – осмислити право як сферу людської творчості, духовно-культурний феномен, частину культури, яка є полем людських смислів і значень, має ціннісний зріз.

Звичайно, інституційний ціннісно-орієнтаційний підхід не заперечує об'єктивності пізнання правових явищ. Навпаки, він розглядає їх з різних позицій, дає більш повний, більш адекватний їх аналіз.

Сучасні українські юристи і філософи права Ю.П. Лобода [61, с. 57], О.М. Лисенко [60, с. 190], П. Кравченко [52, с. 150], А.Г. Карась [41, с. 83] акцентують увагу на ефективності реалізації ціннісного підходу до права.

Так, Є.В. Івашев відзначає важливість інституційного ціннісно-орієнтаційного підходу до процесуального права, який відрізняє правове пізнання в процесі від наукового. «Ціннісний підхід до дійсності, – пише автор, – виражається тут у таких оціночних поняттях, як правильно – неправильно, слідування закону є злочином, законне – незаконне, законослухняне – свавілля [39, с. 98].

А.І. Гусейнов пише, що не ясна роль логіки в процесі реалізації права [25, с.75-81]. Він звертає увагу на значущість проблеми співвідношення оцінок і

норм для теорії права та етики. Прихильники вільного права звертають увагу на роль суб'єктивно зрозумілих оцінок, інтуїції справедливості, добра і т. д. Суттєвою в процесуальному праві є роль переконань, оцінок, ціннісного бачення судді та інших учасників процесу. Закон використовує власну змістовну логіку, вона старша за логіку Аристотеля. Ця логіка є логікою дійсності, логікою життя – людини в суспільстві, в культурі, спілкуванні, діяльності, у всій повноті її буття.

Болгарський правознавець А.І. Гелеш стверджує, що при пізнанні правової дійсності неможливо обійтися без ціннісного підходу. Постмодерністське мислення взагалі розглядає життя як купу ціннісно-правових втілень, а світ зважений цінностями. Останні дослідження дають чітке уявлення про постмодерністський стиль мислення, який поступово формується у всіх сферах духовної діяльності, долаючи їх колишню розмежованість і самоізоляцію [23, с. 14].

Українські філософи права усвідомлюють зміни ментальної культури ХХ ст., поступово опановуючи інституційний ціннісно-орієнтаційний підхід до правової політики України. До таких вчених належать: О.О. Бандура [5, с. 300], Л.В. Авраменко [1, с. 11], Х. Бехруз [9, с. 133], І.С. Кривцова [55, с. 17], С. Максимов [69] та ін.

Західноєвропейські юристи ХХ століття стали шляхом подолання «навченості», оголеного раціоналізму, вільного від інституційного ціннісного виміру в правовій політиці.

Французькі юристи одними з перших довели позитивізм до статусу панівної теорії і першими спробували звільнитися від заповідей цього вчення.

Постмодерністське мислення внесло в право пізнання дух гуманізму, повернуло йому правильну цілісність, духовну сутність. Вона почала орієнтувати сучасного юриста у правотворчій, правозастосовчій діяльності на справжні, загальнолюдські цінності, без яких людське життя часткове, мізерне, духовно мізерне.

Юристи цінують у праві, яке вони ототожнюють з нормою, правильний для них закон, примус, порядок, силу. Норма як наказ настільки значуща для них, що вони ставлять її над людиною, її життям, усіма іншими її цінностями. Юристи називають норму «серцевиною» права, а нормативність — основною ознакою законності.

Зрозуміло, що такий погляд на інституційні ціннісно-орієнтаційні засади правової політики страждає від відсутності гуманістичного виміру. Норма не може бути ціннішою за людину, вона не повинна підніматися над нею. Там, де це спостерігається, права людини знаходяться під загрозою. Серед сучасних західних юристів правознавці все більше усвідомлюють крихкість, складність становища людини у світі. Вони слушно підкреслюють, що далеко не завжди людські проблеми можна вирішувати тільки примусово (через статті законів, писані норми (позитивне право), логіку сили). У зв'язку з цим порушується й осмислюється проблема співвідношення права і моралі, її цінностей і принципів.

У сучасній західній філософії права дуже актуальною є проблема співвідношення права і цінностей, права і моралі, загальнолюдських цінностей і принципів, що складають її ядро. Це зумовлено поточним становищем людини у світі, змінами в соціокультурній сфері особистісного «Я», до якого закон не може і не повинен бути байдужим. Перш за все, сама особистість на сучасному рівні розвитку потребує поваги до її моральної автономії.

Можна зазначити, що звернення сучасного права до моральних та інших цінностей є не примхою, а вимогою дня, необхідністю. Прихильність сучасних правознавців до ціннісного підходу є свідченням усвідомлення ними невідчужуваності права від людини, антропологічного повороту в сучасній юриспруденції.

У вітчизняній правовій науці також існує досить усталений погляд на право лише як на соціальне явище, тобто створене в результаті соціальної взаємодії в суспільстві з метою підтримання правопорядку. Однак такого погляду на право недостатньо для його адекватного вивчення. Він якийсь

нерівний. Дійсно, право регулює суспільні відносини, «цивілізує» їх, відповідає інтересам суспільства, консолідує його, і в цьому полягає його інструментальна цінність. Але якщо подивитися на правову дійсність з позиції «філософії культури», то пізнати її можна значно глибше, повніше, адекватніше [57].

Українські філософи права пропонують інституційні ціннісно-орієнтаційні засад правової політики розглядати як невід'ємний елемент культури як духовний феномен, сферу людської творчості та її результат. Виходячи з такого погляду на право, можна констатувати, що воно таке ж складне, багатогранне, різноманітне, як і людина, яка творить у певній культурі та часі.

Культура – це світ людських смислів і значень, зразків і кодів мислення, поведінки, норм, цінностей, ідеалів і т. д. Культура зберігає, передає і породжує надбіологічні програми як результати людської творчості. Саме в культурі містяться передумови і необхідні засоби справді людського існування.

Культура передбачає своєрідну програму творчості, викликає проблемну ситуацію, яка стимулює творчість, породжує запит на вирішення конкретної проблеми, необхідні умови і засоби для цього. Саме в точці перетину світу та особистого світу виникають усі типи і стилі мислення, ціннісні орієнтації творчої діяльності, засоби та критерії творчості. Продукти творчості спочатку створюються як культурні цінності, співмірні з існуючими в культурному середовищі зразками і нормами.

Ми повністю поділяємо позицію професора А. Селіванова про те, що основою для розробки правової політики є законодавча концепція (пріоритети, напрями, інструменти, форми контролю, засоби реалізації тощо), сформованою Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики. Для розвитку цієї основи необхідно:

1. Створити робочу групу з провідних вчених-юристів (НАН України, Інституту законодавства Верховної Ради України, інших наукових установ), юрисконсультів, спеціалістів та взяти участь у створенні новітньої концепції правової політики.

2. На основі чинного законодавства першого покоління провести інвентаризацію законодавства та створити галузеву матрицю (кількісну та якісну) законодавства у сфері суспільних відносин.

3. Підготовка експертних звітів щодо повноти (достатності) законодавчого регулювання найважливіших сфер життя держави і суспільства на розгляд народних депутатів України.

4. Підготовка загальної доповіді на розгляд Профільного комітету Верховної Ради України про стан законодавства України як основи регулювання суспільних відносин та виконання міжнародних зобов'язань України.

5. Проведення круглих столів, практичних конференцій народних депутатів України та юристів для обговорення актуальних питань правової політики в державі (кримінального, цивільного, бюджетного, основного та земельного права).

6. Через Комітет Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України забезпечити належне фінансове забезпечення цих напрямків діяльності за рахунок коштів України, передбачених у бюджеті Верховної Ради України [116, с. 13].

Сьогодні суспільство вимагає конкретних дій від усіх суб'єктів владних повноважень, але є питання, з якими держава звертається до нього, здобуваючи авторитет і підтримку, це зрозуміло громадянам щодо правової політики [56, с. 37].

Висловлені В. Ладіченком думки стосуються переважно діяльності суб'єктів правової політики, при цьому автор не приділяє уваги ідеям, методам, завданням, програмам. Крім того, викладене тлумачення позбавлене процесуальної спрямованості, не визначено кінцевих цілей його функціонування, не висловлено наукових гіпотез щодо ефективності майбутнього результату, який необхідно досягти, тощо.

С.В. Несинова трактує правову політику як сукупність правових дій, спрямованих на політичний ефект [85, с. 51]. Правова політика - це діяльність держави, спрямована на розвиток системи законодавства, застосування та охорони права [122]. І, Х. Каїрнс нарешті, дотримується точки зору, згідно з якою правова політика розуміється насамперед як стратегія правового розвитку народу відповідно до певної системи чи ієрархії цінностей, соціального ідеалу чи національної політико-правової культури [158].

Аналіз трактувань категорії «правова політика» дозволяє зробити висновок про те, що серед авторів немає однотайності в її розумінні, вони по-різному визначають її зміст, зміщуючи фокус з політики на право і навпаки. Крім того, висловлені думки науковців відрізняються різними підходами до трактування правової політики в цілому. Одні з них базуються на пріоритетних напрямках, інші характеризують правову політику крізь призму діяльності її суб'єктів, треті відзначають створення механізму правового регулювання, четверті не конкретизують, на що саме спрямований правовий вплив держави та які наслідки можуть виникнути у зв'язку з його виконанням.

Наш висновок підтверджується думкою Р. Алексі, яка слушно наголошує, що правова політика є складним і неоднозначним явищем і, у зв'язку з цим, будь-яке визначення правової політики буде неповним [149, р. 23].

Правову політику Н. Железняк розуміє як диференційовану та міжгалузеву категорію права, що ґрунтується на загальних та специфічних закономірностях розвитку національного правопорядку, принципах, стратегічних напрямках і шляхах створення та реалізації правових норм, зміцнення законності та безпеки, зміцнення законності та законодавчої спрямованості, а також формування правових норм. формування розвиненої правової культури громадян, уміння використовувати правові засоби для реалізації та захисту власних інтересів, прав і свобод.

Спроба Н. Железняк з'ясувати зміст правової політики охоплює всі аспекти, пов'язані з процесами її формування та реалізації. Автором враховано як теоретичні, так і практичні особливості функціонування правової політики.

Проте висловлена думка потребує власного логічного порядку викладення структури та змісту правової політики, етапів та критеріїв ефективності її практичної реалізації, визначення цілей та пріоритетів. Аналіз правової політики за запропонованими нами критеріями допоможе населенню краще зрозуміти зміст правової політики держави та визначити шляхи її практичної реалізації.

Правова політика – це особлива форма вираження державної політики, засіб правової легітимації, закріплення та реалізації політичного курсу країни, реформування різних сфер суспільного життя. Ця політика має суверенний характер і спрямована на створення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, якомога повніше гарантування прав і свобод людини і громадянина, зміцнення дисципліни, правопорядку, формування правосвідомості та врядування. Справедливість формує культуру населення.

Висловлена думка ще раз підтверджує наше припущення про відсутність наукового трактування категорії «правова політика», яке б враховувало всі аспекти її формування та практичної реалізації. Ці положення характеризуються однобічним аналізом правової політики, зокрема через призму її пріоритетів. Поза увагою наукового аналізу залишаються зміст, структура, етапи, критерії ефективності впровадження, мета функціонування.

Селіванов вважає, що головною метою правової політики демократичної соціальної та правової держави з багатопартійною системою має бути сприяння здійсненню громадянського союзу в суспільстві на основі визнання та гарантування законних прав людини. Права і свободи, які не порушують переважно прав і свобод інших людей і моральних засад суспільства. Зміст правової політики пов'язується з цілеспрямованістю, встановленням пріоритетів, формуванням моделей розвитку правового порядку, правового розвитку держави і суспільства в цілому відповідно до об'єктивних вимог суспільного прогресу та суб'єктивних потреб, інтересів громадян. Однією з важливих об'єктивних суспільних потреб, яка потребує розробки та реалізації

правової політики, є обмеження свавілля державної влади шляхом її рішень та практичних заходів щодо їх реалізації.

Залежно від предмета регулювання суспільних відносин правова політика набуває відповідного забарвлення. Це ще раз підкреслює універсальність і плюралізм правової політики, яка прагне досягти своєї мети своїми правовими інструментами, незважаючи на звуження простору відносин.

А. Митрофанов зазначає, що кримінально-правову політику слід вважати складовою частиною державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, що здійснюється нормами матеріального кримінального права. У більш широкому розумінні цей термін включає всю реалізацію боротьби зі злочинністю засобами кримінально-правової репресії. Кримінально-правова політика у вужчому розумінні — це саме політика боротьби зі злочинністю за допомогою матеріального кримінального права.

Відповідно до Конституції України адміністративна політика в сучасних умовах має визнавати та активно реалізовувати позитивні тенденції розвитку суспільства до демократизації, гуманізму, соціальної справедливості, посилення ролі та цінності особистості, посилення захисту прав людини та її прав. через суспільство. законні інтереси народу. Це, у свою чергу, дозволяє сформулювати основні напрями адміністративної політики у боротьбі з деліктними діями.

Усі розглянуті підходи до визначення категорії «правова політика» об'єднують одне – воля держави.

Слід зазначити, що до ознак правової політики належать: основа права; здійснення правовими засобами; охоплюють переважно юридичну сферу діяльності; підкріплення, при необхідності, силою, примусом; гласність, офіційність; воно має зовнішнє вираження через правові та організаційні форми його реалізації.

Проблема правової політики відноситься до кола інтересів і представників правової науки. Відзначимо важливість і актуальність дослідження поняття «правова політика». Це поняття є дуже популярним у

сучасній юридичній науці завдяки своєму евристичному потенціалу міждисциплінарного характеру. Цей термін вдало передає соціально-політичний та ціннісно-ідеологічний «ґрунт» реформ правової системи будь-якої держави, незалежно від її національної приналежності. Цей термін активно використовувався для позначення цілого дисциплінарного напрямку в правовій науці, пов'язаного з інтегральним виміром правової стратегії, і розумівся однозначно з «політикою права». Протягом ХХ-го століття правова політика розглядалася як форма державної політики разом із державною житловою, демографічною та національною політикою. Сучасні юристи приділяють велику увагу поняттю правової політики та виділяють такі моменти, які раніше не враховувалися в ході її теоретичного аналізу. У 90-х роках минулого століття до поширеного тлумачення правової політики додалося тлумачення, здійснюване за допомогою права і правових засобів».

Обґрунтуємо багатозначність терміну «правова політика». На нашу думку, за лексичним наповненням це поняття може мати такі формулювання:

- політика у сфері права, тобто для права і заради права;
- синонім легітимної, законної політики;
- законність і легітимність засобів і методів, які використовуються правовою політикою;
- прикладна наука, покликана оцінити чинне законодавство та сприяти розробці більш досконалого права;
- політика, що реалізується через закон;
- стратегічна діяльність держави у сфері правового регулювання [197].

Таким чином, аналіз та узагальнення наукових трактувань правової політики держави дав змогу визначити це поняття в теоретичному та практичному аспектах. Таким чином, правова політика держави в теоретичному аспекті — це правова ідеологія держави, що включає ідеї, теорії, концепції, доктрини, стратегії, програми тощо, закріплені переважно у формі правових актів. У практичному аспекті під правовою політикою держави пропонується

розуміти діяльність держави щодо здійснення ефективного правового впливу на всі сфери суспільного життя.

Висновки до розділу 2

Загально правові аксіологічні засади правової політики в Україні відображають систему цінностей та принципів, на основі яких формується та реалізується правова політика в країні. Ці засади визначають основні цілі та ідеали, які спрямовують правовий процес та визначають його мету та орієнтацію. Однією з аксіологічних засад є принцип верховенства права. Цей принцип передбачає, що право є найвищою нормою в країні і всі дії та рішення органів влади повинні підпорядковуватись закону. Верховенство права гарантує рівність перед законом, захист прав і свобод громадян, стабільність та прозорість правової системи. Іншою аксіологічною засадою є принцип справедливості. Цей принцип передбачає, що правова політика має сприяти створенню справедливих умов для всіх громадян, забезпечувати рівність перед законом та уникати дискримінації. Справедливість вимагає розглядати інтереси різних соціальних груп та забезпечувати їх захист у рамках правової системи. Третьою аксіологічною засадою є принцип правопорядку. Цей принцип передбачає, що правова політика спрямована на забезпечення громадської безпеки, запобігання злочинності, забезпечення додержання закону та належного функціонування правової системи. Правопорядок забезпечує стабільність, довіру до правової системи та забезпечує ефективну захист прав громадян.

Втілення міжгалузевих та галузевих ціннісних засад у правову політику України має свої особливості, оскільки вони впливають на формування та реалізацію правової системи в країні на різних рівнях. Міжгалузеві ціннісні засади визначають загальні принципи, які повинні дотримуватись у всіх галузях права. Наприклад, принципи верховенства права, справедливості, рівності

перед законом, законності, демократії та інші. Ці засади мають універсальний характер і орієнтовані на захист прав та свобод громадян, забезпечення правопорядку та стабільності в суспільстві. Втілення міжгалузевих ціннісних засад у правову політику відбувається через прийняття та розробку загальних нормативних актів, які мають застосовуватись у всіх галузях права. Галузеві ціннісні засади враховують особливості конкретних галузей права та специфіку їхніх цілей та завдань. Наприклад, у кримінальному праві можуть бути акценти на принципи відповідальності, пропорційності покарання та реабілітації засуджених, в цивільному праві - на принципи захисту майнових прав та укладення договорів, в адміністративному праві - на принципи контролю та регулювання діяльності публічних органів тощо. Галузеві ціннісні засади втілюються у спеціальних нормативних актах, які встановлюють специфічні правила та процедури для конкретних галузей права.

У правовій політиці України існують як інституційні, так і спеціальні ціннісно-орієнтаційні засади. Ці засади визначають основні цілі, пріоритети та принципи діяльності відповідних інституцій та спеціалізованих органів у сфері правової політики. Інституційні ціннісно-орієнтаційні засади спрямовані на розвиток та забезпечення ефективності правової політики в рамках існуючої інституційної системи.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНИХ ЦІННІСНИХ (АКСІОЛОГІЧНИХ) ЗАСАД ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1 Вплив державно-правових реформ на динаміку ціннісних засад сучасної правової політики України

Ефективність правового регулювання різних сфер суспільного життя, досягнення цілей у процесі державотворення передаються не стільки наявністю стратегії правового розвитку суспільства і держави, скільки безпосередньо ціннісними орієнтаціями - правовими основами, на яких формується сутність державної правової політики. На жаль, сучасна правова політика України, здебільшого, формується без урахування закономірностей розвитку правового життя українського суспільства, де пріоритетом часто є не публічні, а приватні інтереси великого бізнесу, які перешкоджають демократичному процесу. Відповідно, розробка правих та політичних питань має не лише важливе теоретичне, а й практичне значення, що набуває особливої актуальності сьогодні в загальному контексті процесів правової глобалізації.

Як самостійний правовий напрям досліджень у юриспруденції правова політика виникла в другій половині XIX ст. («Правова політика»), завданням якого було критично дослідити чинне законодавство та розробити ідеї щодо вдосконалення існуючого механізму правового регулювання.

На нашу думку, правова політика – це сукупність ідей стратегічного характеру, що виробляються органами державної влади та місцевого самоврядування в процесі їх професійної діяльності за участю інститутів громадянського суспільства та втілюються в конкретних програмах розвитку правового життя громадян, суспільства і держави.

Правова політика повинна містити принципи, основні ідеї, а також слугувати своєрідною ідеологією у створенні правових норм і контролі за їх реалізацією, застосуванням і виконанням [152].

Як і будь-яка державна політика, правова політика також має свої завдання і цілі, успішність реалізації яких визначається її правовими основами, тобто принципами.

Останніми роками в юридичній літературі часто присвячується питанням, пов'язаним з поняттям правових цінностей та їх класифікацією, проте українські правознавці обминають питання, пов'язані з цінностями правової політики.

Загалом категорія «цінність» трактується в юридичній літературі як соціальне явище, що відображає закономірності розвитку суспільного життя. Йінність, якою б вона не була, є не що інше, як явище; цінності є продуктом людської діяльності.

Цінності виконують функцію універсального зміцнення суспільних відносин, що дозволяє розглядати їх під кутом зору певних ідей, керівних принципів [48].

Цінності правової політики – це первинні ідеї, настанови, які становлять моральну та організаційну основу виникнення, розвитку та функціонування правової політики [89, с. 9-10].

Цінності правової політики також характеризують як систему керівних принципів, що визначають загальний підхід громадянського суспільства та влади до стратегічно орієнтованої діяльності у сфері правового регулювання суспільних відносин [164].

Основними джерелами цінностей правової політики є політика і право. Формування цінностей правової політики також відбувається під впливом панівних законів економіки, ідеології та моралі. Отже, зміст правових і політичних основ відображає потреби та інтереси суспільства, опосередковано відображає конкретно-історичний розвиток суспільства і держави. Передбачається, що суспільні інтереси та потреби, на яких ґрунтується цінність, формуються та змінюються незалежно від волі законодавчої влади [34].

Перефразовуючи вислів М. Козюбра, зазначимо, що зміст ціннісних засад правової політики невіддільний від конкретного практичного життя людей; цінності реалізуються в реальних діях суб'єктів правової політики, які є як проектувальниками, реформаторами, так і виконавцями правової політики [46, с. 160].

Цінності правової політики впливають з об'єктивних закономірностей правового розвитку і покликані уніфікувати характер цілеспрямованого впливу правовими засобами на соціальні умови, а також служать орієнтиром для оцінки правильності прийнятих законів і нормативних актів, заходи щодо реалізації рішень.

Правознавець В. Лазарєв вважає, що правова політика має ґрунтуватися на ціннісних засадах, що базуються на загальних та специфічних закономірностях розвитку національної правової системи, які визначають стратегічні напрями та практичні шляхи створення та реалізації норм, інститутів і галузей права. Тому правова політика базується як на загальних цінностях, що відповідають принципам права, так і на специфічних цінностях, властивих лише правовій політиці.

Правові цінності мають бути орієнтиром подальшого стратегічного розвитку правової політики та орієнтиром реалізації правових реформ. У юридичній літературі висвітлюються такі загальні цінності правової політики, як соціальна обумовленість, гуманізм, моральність, справедливість, демократизм, законність, відкритість, поєднання інтересів особи та держави, щодо прав людини [17, с. 264]. Загальні цінності правової політики притаманні всім різновидам правової політики і сприяють їх єдності. На нашу думку, загальні цінності правової політики не повинні визначатися політичними пріоритетами та революційними доцільностями.

Водночас, на думку дослідників, єдність правових цінностей і загальних засад правової політики не означає їх повного дотримання. Зокрема, цінності правової політики закріплені не лише у верховенстві права, а й у директивних документах; визначають не тільки характер законодавства, а й практику його

застосування; відносяться до основних цінностей права і являють собою їх конкретизацію в певній сфері чи галузі діяльності [59, с. 116-120].

Серед специфічних цінностей правової політики, характерних виключно для цього типу публічного порядку, можна виділити реалістичність, наукову обґрунтованість, передбачуваність, послідовність, відповідність міжнародним стандартам.

Цінності реформування реалізму в правовій політиці вимагає від суб'єктів права співмірності цілей, які ставляться при формуванні правової політики, і засобів їх реалізації умовам існуючого соціально-економічного суспільного ладу, його національним, релігійним і культурним традиціям, моральним цінностям, тощо.

Однією із основних цінностей є наукова обґрунтованість правової політики. Суть цієї цінності полягає в тому, що при формуванні основ правової політики суб'єкти правотворчості мають враховувати сучасні наукові досягнення з метою заповнення правових прогалів, визначення оптимальних шляхів вирішення проблемних питань та створення єдиного дієвого механізму про правове регулювання. Крім того, нормативно-правові акти підлягають науковій оцінці, яка має враховувати пропозиції та рекомендації науковців.

Цінність реформування прогнозування сприяє передбаченню можливих майбутніх варіантів розвитку правових ситуацій, оскільки будь-яка правова та політична концепція повинна враховувати як поточний стан соціальної дійсності, так і динаміку, тенденції та перспективи подальшого розвитку, щоб мати можливість реагувати на можливі зміни. Відсутність прогнозів суттєво знижує якість правової політики та робить неефективними правові інструменти. На основі науково обґрунтованої концепції слід здійснювати вибір оптимальних шляхів за допомогою законів, щоб змінити суспільні відносини в бажаному напрямку.

Цінність реформування наступності передбачає, що правова політика має здійснюватися на основі довгострокових програм розвитку держави і

суспільства, які систематично реалізуються спільно державними органами та інститутами громадянського суспільства.

Цінність реформування узгодженості означає, що різні форми реалізації правової політики – законодавство, правозастосування, правотлумачення, доктрина тощо мають бути в матриці єдиної політики та узгоджуватися між собою.

Цінність реформування відповідності правової політики міжнародним принципам і стандартам вимагає при розробці нормативно-правових актів враховувати позитивний досвід іноземного законодавства та рекомендації міжнародних співтовариств щодо дотримання прав людини в країні, а також забезпечувати гарантії їх дотримання.

Як уже зазначалося, правова політика будується за певними цінностями і має свої завдання, цілі та методи реалізації. У зв'язку з цим слід зазначити, що в юридичній літературі цінності правової політики часто ототожнюються з такими категоріями, як «ознаки правової політики», «цілі правової політики», що є неприпустимим. Дійсність часто використовується як ознака правової політики, що тлумачиться як цінність. Наукова обґрунтованість є саме цінність правової політики, оскільки на формування правової політики та можливість її функціонування впливають не лише наука, а й економіка, ідеологія та культура; більше того, це імперативна вимога правової політики, без якої це явище не може повноцінно функціонувати та досягати своїх цілей [51, с. 64-67]. Вважаємо думку правознавця правильною. Справа в тому, що ознаки правової політики належать до сфери буття, оскільки вони характеризують дійсність, а цінності правової політики – до сфери, оскільки вони опосередковано через правову ідеологію вказують, яким має бути правопорядок [70, с. 67].

Помилковим є також найменування цінностей і цілей (завдань) правової політики. Важливими завданнями правової політики є правове забезпечення демократичних реформ, що проводяться в Україні, зміцнення верховенства права, підвищення ефективності судової влади тощо. Тому відповідно до цінності відповідності правової політики міжнародним принципам і

стандартам, визначено важливі завдання правової політики в Україні – приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС, забезпечення відповідності законів та інших правових актів України з урахуванням запропонованих критеріїв Європейського Союзу державам, які мають намір приєднатися до нього. Цінності правової політики, отже, визначають важливі ціннісно-нормативні основи політико-правової дійсності, а завдання правової політики визначають напрями бажаного подальшого розвитку правового життя суспільства.

Зміст правової політики впливає з її цінностей, тобто основних ідей ціннісно-правового характеру. Правова політика ґрунтується як на загальних правових цінностях, так і на цінностях, властивих виключно правовій політиці, які в сукупності характеризують її справжню сутність і виступають орієнтирами для суб'єктів правотворчості з метою вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин. Цінності правової політики – це динамічні правові явища, які відображають загальний стан політико-правового ладу суспільства та визначають тенденції подальшого розвитку. З надр громадянського суспільства еволюційно через юридичну практику в рамках законодавства сприймаються нові цінності, які нівелюють дію застарілих, неактуальних принципів [47, с. 46].

Правова політика як частина загальнодержавної політики і як діяльність держави з реалізації цілей і завдань, що реалізуються за допомогою права, зі створення ефективного механізму правового регулювання та цивілізованого використання юридичних засобів вирізняється за суб'єктами, напрямками та формами. Одним із найголовніших суб'єктів правової політики є парламент, до компетенції якого належить визначення засад зовнішньої та внутрішньої політики і який реалізує державну правову політику у формі законодавчої, контрольної та установчої діяльності.

Слід зазначити, що виконання покладених на Верховну Раду України завдань у сфері законодавчої політики протягом багатьох років було хаотичним. Окремі питання внутрішньої політики визначалися чинним

законодавством, але вони не малювали повної картини ідеології, цінностей та спрямованості державних рішень. А це суперечило системній роботі парламенту щодо правового регулювання економіки та соціальної сфери та реформування правової системи.

Ефективність правової політики також залежить від того, наскільки в законодавчій діяльності враховуються основні цінності закону і правопорядку, а також цивілізаційні юридичні послуги, до яких належать, зокрема, вимоги верховенства права.

Оскільки сьогодні право пронизує всі сфери життя, консолідованими завданнями правової політики на найближчу перспективу буде реалізація основних цілей у політичній, економічній та соціальній сферах, серед яких можна виділити наступні.

1. Завершення фундаменту, оптимізація можливостей та взаємодії громадського сектору. Ефективне функціонування всього державного механізму є передумовою тих реформ, які мають відбутися в нашій державі. У рамках конституційної реформи визначено правову та соціальну природу нашої держави, її програмні основи, форму правління, систему та повноваження публічної влади, територіальну систему владних повноважень та механізми реалізації публічної влади, слід уточнити, права і свободи громадян мають бути вдосконалені.

2. Удосконалення правової бази та запровадження ефективних правових механізмів регулювання ринкової економіки, зміцнення правової основи соціальної держави є вимогою часу, без якої вже неможливо уявити успішні сучасні держави. Саме ці держави забезпечують ефективне функціонування економіки, рівні права учасників ринку, надійний судовий захист прав власності та бізнесу, підтримку конкуренції, сприяння диверсифікації, ефективні правові засоби боротьби з неформальною економікою та високий рівень безпеки може забезпечити конкурентоспроможність, що в свою чергу уможливорює високий рівень соціального захисту та реалізації соціально-економічних прав. Верховна Рада України має продовжити роботу над

удосконаленням ринкового та соціального законодавства з метою досягнення структурних змін в економіці та покращення життя людей.

3. Реалізація вимог законності. Запровадження правової держави спочатку означає визнання її панування в усіх сферах суспільного життя. Перш за все, особливого значення набуває домінування закону над політикою, тобто як універсальний регулятор він є основою і формою політичної дії та закликає самих політиків дотримуватись прийнятих ними правових норм. Без цього неможливо було б забезпечити, щоб одним із головних завдань політики було відкрите обговорення рішень, оцінка та захист інтересів. Основа права як фундаментального принципу верховенства права означає, що ті, хто бореться з надмірними політичними обмеженнями, повинні підкорятися собі і не порушувати закон.

Це передбачає невід'ємну приналежність права – його позапартійність, відносну незалежність від політичних сил, деідеологізацію.

Закон у плюралістичному суспільстві, багатопартійності, проголошеній Конституцією України, має бути повністю вільним від прямого домінуючого впливу політики однієї чи кількох партій. Право має набути природних онтологічних властивостей, відновити свою природу як явище, набагато ближче до моралі, економіки та соціальних відносин, ніж до політики, яка через свій вплив на право є сутністю, фундаментальною основою правового регулювання публічної сфери.

Усвідомлення важливості впливу політики на законодавчі рішення призводить до необхідності створення цивілізованого механізму реалізації державної політики. Йдеться про необхідність правового забезпечення процесу прийняття рішень на основі дотримання демократичних принципів та недопущення політизованих рішень, оптимізації процедури узгодження позицій політичних сил.

Право за своєю природою є деідеологізованим явищем, що означає перш за все відмову держави від визнання примусової ідеології, оскільки право є засобом реалізації цієї ідеології. Конституція України визнає, що суспільне

життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, що жодна ідеологія не може бути визнана державою обов'язковою.

Проте кожна держава потребує ідеологічного обґрунтування характеру влади, напрямів суспільного розвитку, вибору суспільних і особистісних цінностей, ідеологічної інтерпретації державної політики в різних сферах суспільного життя. Ідеологічна мотивація набуває особливого значення на етапі становлення та розвитку молодих країн. Прикладом може бути Україна, яка наполегливо шукає ідеологічні основи, здатні зміцнити націю та дати поштовх суспільному розвитку.

Політики та політологи вже давно розробляють модель ідеологічного спрямування України, яка могла б дати потужний ідеологічний поштовх розбудові української держави, подолати ідеї надмірного збагачення та зберегти суспільство як цілісний організм. На нашу думку, ідеї побудови соціально справедливого та соціально однорідного суспільства – суспільства заможних людей, утвердження правової держави, ідеї свободи, забезпечення прав і свобод людини, повного приєднання України до світу та європейського простору як його невід'ємної частини, рівноправного культурного та політичного спілкування з усіма народами. Вся ідеологія має базуватися на врахуванні національної самоідентифікації українського суспільства, умов його розвитку та національного самоусвідомлення. Формування такої ідеології стане чудовим посібником до законодавчої політики та активної, цілеспрямованої нормотворчості.

Відповідно до цінності універсальності закон обов'язково має мати ефективні механізми захисту прав меншин та представництва їхніх інтересів у процесі розробки правових рішень та їх введення в дію. Україна робить перші кроки в цьому напрямку. У зв'язку з радикальною соціальною трансформацією суспільства та пов'язаною з нею гострою політичною боротьбою не завжди адекватне представництво громадського представництва у владних структурах, відсутність чітких правових і соціальних орієнтирів та невизначеність

відповідної правової та соціальної політики є неадекватними, розроблені механізми впливу на парламент і уряд, пошук правових компромісів і вироблення правильних правових рішень дуже складні.

Стабілізація соціально-економічної структури, уточнення змісту права відповідно до вимог правового регулювання політичних, економічних і соціальних відносин неминуче призводять до запровадження цінності загальності права та його складових. А отже, зміцнення цінності рівності в правових операціях, більше справедливості, посилення соціального характеру держави та зменшення соціального розшарування.

Послаблення правового тиску на державні справи має супроводжуватися переоцінкою ролі держави в управлінні економікою та державними інституціями. Повне адміністрування та надмірний державний тягар – це не те саме, що ефективне адміністрування; навпаки, вони, як правило, знижують здатність контролювати процеси управління. Також держава має позбутися патерналістських поглядів на права громадян.

Також у законодавчій діяльності Парламенту має бути продовжено імплементацію всіх складових цінності верховенства права, сформульованого Європейською комісією «Демократія через право» (Венеціанська комісія) [192] та принципу верховенства права.

1. Верховенство права, включаючи прозорий, підзвітний і демократичний законотворчий процес. Законність означає, що державні органи та їх посадові особи повинні мати дозвіл на вчинення певних дій і діяти в межах наданих повноважень, що ніхто не може бути покараний інакше як за порушення раніше прийнятого або встановленого закону. Що стосується міжнародного права, цінність *pacta sunt servanda* (дотримання договорів) має бути дотримано.

2. Правова визначеність. Цінність правової визначеності означає, що держава забезпечує доступність прийнятих нею правових актів.

3. Довільна заборона. Незважаючи на те, що в сучасному складному суспільстві для виконання ряду державних обов'язків може знадобитися обачність, не слід використовувати ці повноваження необережно. Це

використання повноважень може призвести до несправедливих, необґрунтованих, ірраціональних або обмежувальних конституційних рішень.

4. Доступ до правосуддя, гарантований незалежними та неупередженими судами, включаючи розгляд адміністративних справ. У правовій державі роль судової влади є надзвичайно важливою. Зокрема, це гарантія справедливості – головної цінності правової держави. Судова влада має бути незалежною (вільною від зовнішнього тиску та неконтрольованою іншими органами влади, особливо виконавчою) та неупередженою.

6. Недискримінація та рівність перед законом [131]. За своєю природою право має поширюватися на всі однорідні суспільні відносини; ніхто не може бути усунений від застосування закону через його службове чи майнове становище. Він не повинен надавати нікому з них неправомірних переваг; за ним має слідувати меншість і більшість тих, хто приймає урядові рішення, і тих, хто ці рішення виконує.

Аналіз чинного законодавства України показує, що за роки незалежності відбулися значні зміни, спрямовані на нормативне відображення цих вимог, відповідно до яких продовжувалося вдосконалення правозастосовчої практики. Є багато недоліків в обох напрямках.

Реалізація ефективної правової політики на сучасному етапі суспільного розвитку є однією з важливих передумов подальших демократичних реформ, зміцнення інститутів верховенства права, конкурентоспроможної ринкової економіки та забезпечення реалізації прав людини і громадянина.

Роль правової політики в пострадянських країнах, які переживають складний перехідний період, неухильно зростає під впливом низки факторів [78, с. 58-65]. По-перше, ця політика спрямована на оптимізацію правового сектору, здатного використовувати свої правові інструменти для оптимізації економічних, політичних, соціальних, екологічних та інших відносин. Як показує практика, ефективність регулювання найбільш складних і важливих суспільних відносин значно підвищується, якщо воно здійснюється засобами

правової політики, оскільки це цілеспрямована діяльність, що ґрунтується на науково обґрунтованих механізмах, засобах і цінностях досягнення стратегічних і тактичних цілей базується на цілях, що базуються на завданнях держави і суспільства (і, навпаки, цей максимум виключає стихійність, непередбачуваність, відхилення від певних цілей. Сторона держави в таких умовах призводить до вкрай негативних наслідків, насамперед до зростання юридичної безграмотності громадян). По-третє, актуальність питань правової політики щодо посилення адміністрування, активізації функції праворозуміння та правосвідомості, розширення договірних засад верховенства права, нагальна потреба у гармонізації правових норм та контроль за розкриттям правоохоронними органами; інші процеси, що відбуваються у внутрішній юрисдикції.

Крім того, є забезпечення формування в державі демократичного правового порядку, який протидіє високому рівню криміналізації суспільства, подальшому зростанню організованої злочинності та корупції, а також послідовна правова програма дій, яка реалізується в системний правовий режим.

Зрештою, зростає актуальність наукової дискусії з правових і політичних проблем з подальшою практичною реалізацією в умовах глобалізаційних процесів. Правова політика держави має бути зорієнтована на загрози та наслідки глобалізації, насамперед шляхом визначення пріоритетних напрямів правового забезпечення національних інтересів країни [171].

З нових підходів, які останнім часом знайшли підтримку в юридичній літературі, слід назвати такі. Пропонується розглядати правову політику не лише як продукт діяльності держави, а й як результат формування структур громадянського суспільства. Мова йде про значне розширення меж і сфер впливу правової політики, оскільки в нових умовах вона здійснюється не лише у сфері права, а й шляхом використання правових засобів. При цьому можна говорити про правові та політичні різновиди правової політики.

Переконливо стверджується, що поняття правової політики як частини іншої політики (економічної, соціальної, технічної тощо) не відображає її сутності, відокремлюючи цю політику від загальнодержавної політики та роблячи її додатком, застосування до інших соціально-політичних заходів говорять на користь такого критерію відмежування правової політики від інших її різновидів (економічної, соціальної, національної тощо) не лише у зв'язку з правовою формою, а й безпосередньо з правовою сферою.

У новітній юридичній літературі правовий розвиток країни розглядається як «всебічна, якісна, необоротна і цілеспрямована зміна системи основних правових засобів і соціально-правових методів регулювання суспільних відносин» [171]. Це особливий стан правового життя суспільства, який характеризується зміною ознак правової системи в цілому або її окремих елементів.

Загалом стан правового розвитку в Україні, особливо правової політики, не можна оцінити як адекватний викликам модернізації суспільства і держави в сучасних умовах. Процес реформування вітчизняної правової системи просувається незаплановано. На державному рівні бракує науково обґрунтованих, виважених підходів до питань правової стратегії і тактики, обґрунтованих аналізів і прогнозів з урахуванням громадської думки, кваліфікованої оцінки можливих наслідків рішень. Замість термінології домінують емпіризм, методи проб і помилок, невизначеність змісту та спрямованості правових заходів. Незважаючи на проголошення верховенства права на конституційному рівні, слід зазначити, що більшість політиків, державних службовців та юристів мають лише застаріле позитивістське уявлення про право як систему норм, розроблених і прийнятих державою. Такий підхід, який визнає різницю між правом і справедливістю суто номінально, є суттєвою перешкодою для розвитку правової держави в Україні [101, с. 142].

3.2 Специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України

Специфіка цінностей права Європейського Союзу визначається характером і змістом правового порядку Європейського Союзу. Аналіз характеристик правових цінностей ЄС дає змогу визначити їх характерні ознаки за такими напрямками: за походженням (джерело власності), за джерелами їх закріплення (формальні джерела), за змістом та функціональним значенням.

Ми вважаємо, що матеріальні та формальні джерела, а також зміст цінностей права ЄС різноманітні. Основними джерелами цінностей права ЄС є міжнародне право, спільні для держав-членів конституційні традиції та конституційні, економічні та політичні основи самої європейської інтеграції, а формальними джерелами є прецедентне право, установчі договори та акти вторинного права.

На нашу думку, значне розмаїття цінностей у праві ЄС виникає внаслідок того, що одні з них визначають відношення правопорядку ЄС до національного правопорядку держав Європейського Союзу, тоді як інші визначають його відношення до решти світу, треті – основи структури та функціонування ЄС, четверті – основні цінності в кожній сфері правового регулювання ЄС тощо. Роль правових цінностей ЄС у правопорядку полягає в тому, що вони є самостійними правовими джерелами. Інтегративний характер правопорядку ЄС визначає особливу роль правових цінностей у конвергенції (гармонізації та стандартизації) законодавства країн-учасниць. Іншою особливістю цінності права ЄС щодо його функціональної важливості є його трансформаційний характер, який впливає із соціальної природи самого права ЄС. Загальновідомо, що норми права ЄС, на відміну від багатьох норм національного та міжнародного права, не стільки закріплюють уже сформовані суспільні відносини (шляхом встановлення влади – санкціонування чи гармонізації суверенних свобод), скільки змінюють і трансформують їх

(методами гармонізації та уніфікації) і часто передбачають їх розвиток у певному напрямку або навіть сприяють створенню нових суспільних відносин, яких раніше не існувало.

Аналіз сутності, характерних ознак і характеристик цінностей права Європейського Союзу дозволяє нам сформулювати наступне визначення поняття цінності права Союзу: Цінності права Європейського Союзу – це орієнтири, які мають значення, містять ознаки та цінності правопорядку Європейського Союзу, які визначають конкретний зміст концептуальної спрямованості правового регулювання суспільних відносин у межах інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, різноманітні за своїм походженням (джерела матеріалу), джерелами свого закріплення (формальні), планом змісту та функціональним значенням.

Як і в будь-якому правопорядку, на нашу думку, роль правових цінностей у правопорядку ЄС характеризується наступним чином: правові цінності є, по-перше, основою, структурою правового порядку; по-друге, правові цінності є орієнтиром правового становлення та правового розвитку; вони є орієнтирами законодавця, визначають шляхи вдосконалення правових норм; по-третє, суттєво впливають на формування правосвідомості людей, оскільки в повсякденному житті люди, як правило, керуються не конкретними правовими нормами, а правовими цінностями; по-четверте, в окремих випадках вони можуть бути безпосередньою основою індивідуальних правових рішень; по-п'яте, правові цінності у варіантах правової лазівки можуть бути використані як правова основа при оцінці судового процесу та виступати правовим джерелом; по-шосте, цінності права сприяють правильному тлумаченню правових норм.

Т. Хаммаберг вважає, що функціональне значення цінностей права ЄС також пов'язане з авторитетом, який вони визнають [136, с. 19]. На його думку, авторитет певних основоположних цінностей, встановлених і захищених міжнародними угодами, які є засновницькими договорами Європейського Союзу, надає їм характеру наднаціональних цінностей, які, хоч і з певними застереженнями, не можуть ігноруватися установчими органами країн-членів.

Особлива роль правових цінностей у правопорядку ЄС впливає з того, що позитивне право тут не є гнучким і гнучким для повного відображення існуючих інтеграційних процесів та їх подальшого розвитку, тому без правових цінностей не обійтися, вони є інструментом інтеграції.

Ми ж вважаємо, що цінності права, виконують деякі функції в правовій системі Європейського Союзу. Функції верховенства права ЄС – це основні правові сфери верховенства права ЄС, визначені природою та метою цього права. Серед основних функцій цінності права ЄС можна виділити регулятивну, стабілізуючу, перетворювальну, охоронну, інтегративну, комунікативну та інтерпретаційну функції.

Регулятивна функція, як найважливіша ключова функція цінностей права ЄС, полягає в їх ролі у формуванні та розвитку права, у правотворчості (відповідно до них здійснюється весь процес правового регулювання, формуються правові норми та удосконалення), у кримінальному переслідуванні (правові цінності можуть мати безпосередню основу для вирішення тих чи інших справ, і в цьому випадку служать правовим джерелом, що використовується при застосуванні правової аналогії для подолання правових прогалин і протиріч у кримінальному переслідуванні (юридична практика перевіряється відповідно до правових цінностей, наскільки та чи інша правова норма є правомірною). Стабілізуюча та перетворююча функція правових цінностей права ЄС, хоча і є частиною індикаторної функції права, має самостійне значення і, нарешті, верховенство права, форми (правові норми), тобто якщо під час політичних, економічних і соціальних потрясінь змінюватися глибше, права ЄС забезпечують певну безперервність правової системи. Вони (включаючи загальні цінності права) мають дуже тривалий термін служби. Тому правові цінності виступають чинником стабільності правової системи, що не виключає можливості її розвитку. Хоча деякі цінності права ЄС мають пряму стабілізуючу функцію (наприклад, цінність правової визначеності), інші виконують її опосередковано. Трансформаційна функція цінності права ЄС безпосередньо пов'язана з інклюзивним та соціальним

характером права ЄС; будучи невід'ємною частиною права Європейського Союзу, вони не стільки зміцнюють існуючі суспільні відносини, скільки змінюють їх, трансформують і часто забезпечують розвиток у певному напрямку або навіть сприяють створенню нових суспільних відносин, яких ще не існувало раніше. Охоронна функція виражається в тому, що цінності права ЄС створюють захист від свавілля суб'єктів права, забезпечують передбачуваність у регулюванні правовідносин, а також визначення заборон на вчинення протиправних дій. Двома іншими важливими взаємопов'язаними функціями цінності права ЄС, які безпосередньо пов'язані з природою цієї правової системи, є інтегративна та комунікативна функції, суть яких полягає в тому, що через ці цінності відбувається справжній діалог між національними правовими системами і наднаціонального правопорядку, вони є важливим, ефективним інструментом інтеграції, засобом забезпечення правової інтеграції та єдності європейського правового простору. Інтерпретаційна функція цінності права ЄС полягає в їх вирішальній ролі в тлумаченні права ЄС на вимогу національних судів Судом Європейських Співтовариств (у цьому випадку Суд видає акти тлумачення в основному через правові цінності, зокрема через загальні цінності), у процесі судового контролю (під час розгляду справ у контексті судового перегляду згідно з Договором ЄС може бути встановлено, що будь-який акт інституцій ЄС є несумісним із відповідною правовою нормою для застосування Договору ЄС, який містить загальні цінності права), якщо суди держав-членів тлумачать національне законодавство відповідно до права Європейського Союзу та, що більш важливо, до цінностей наднаціонального права (на основі цінності справедливого тлумачення або непрямого відшкодування), зміст незрозумілих або складних хороших текстів.

Дж. Вейлер вважає, що основні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, у тій мірі, в якій вони впливають із конституційних традицій, спільних для держав-членів, визнаються загальними цінностями права та як такі включені до змісту законів

ЄС. Європейський Союз приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод [201, р. 2403].

Вертикальна структура правових цінностей права ЄС представлена поділом загальних правових цінностей і специфічних правових цінностей. Вони відрізняються від правових цінностей залежно від сфери дії правового акту, його конституційного значення та походження. Якщо загальні правові цінності застосовуються до правового порядку в цілому та є характерними для правового порядку всіх держав-членів Європейського Союзу, незалежно від конкретного предмета регулювання, то спеціальні цінності застосовуються до правового порядку в окремих сферах суспільства. Живуть на окремих підрозділах правової системи (філії, установи тощо). Спільні цінності – на першому плані, оскільки вони є найважливішою основою європейської інтеграції. Спеціальні цінності права не повинні суперечити загальним цінностям права, а в разі суперечності між ними перевагу мають загальні цінності права. Якщо приватноправові цінності об'єктивно здебільшого однорідні - комунітарні, то загальноправові цінності мають неоднорідне походження. За цим критерієм вони можуть бути міжнародними, національними та громадськими. Ці елементи утворюють горизонтальну структуру загальних цінностей права ЄС.

Слід розрізняти загальні правові цінності у вузькому і широкому розумінні. Загальні цінності права по суті складають цінності значення Європейського Союзу. За змістом їх можна, на думку Д. Чартер, поділити на три групи:

- 1) найважливіші права людини;
- 2) демократичні цінності;
- 3) цінності верховенства права [159, р. 23].

Крім загальноправових цінностей у вузькому розумінні, до загальноправових цінностей у широкому розумінні П. Грайк відносить такі групи цінностей:

1) цінності взаємодії з іншими правовими системами (цінність первинності та безпосередності), як цінність відносин між ЄС і державами-членами. Лісабонський договір містить цінності рівності держав-членів, поваги до національної ідентичності держав-членів, поваги до основних функцій держав, щирої співпраці);

2) цінності відносин Європейського Союзу з рештою світу (мир, безпека, сталий розвиток планети, солідарність і взаємна повага між народами, вільна та справедлива торгівля, викорінення бідності та захист прав людини), у тому числі права дитини, цінності міжнародного права, зокрема принципи Статуту ООН – стаття 3(5) Договору про ЄС);

3) процесуальні цінності (право на справедливий суд, право на захист включає право на юридичне представництво, право не свідчити проти себе та право на обмін конфіденційною інформацією, на додаток до права на справедливий суд), між адвокатом і клієнтом (професійна таємниця);

4) загальні структурні цінності - організаційні цінності (наприклад, громадянство ЄС, цінність єдності мети, цінність співпраці між окремими установами та іншими установами Європейського Союзу) [163, р. 700].

Горизонтальною структурою конкретних правових цінностей права ЄС є їх поділ на матеріальні та інституційні, оскільки окремі правові цінності пов'язані між собою через окремі компоненти правопорядку ЄС, такі як матеріальне право та інституційне право. Основний компонент правового порядку ЄС включає галузеві, міжгалузеві та інституційні цінності, які утворюють вертикальну структуру конкретних матеріально-правових цінностей. Інституційно-правова складова правового порядку ЄС регулюється структурними цінностями (організаційні цінності) та функціональними цінностями (функціональні цінності – діяльність), які складають вертикальну структуру спеціальних цінностей інституційного права.

На думку Г. Бек, цінності права Європейського Союзу – це керівні принципи, які в концентрованому вигляді виражають істотні суттєві характеристики та цінності правового порядку Європейського Союзу,

визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання соціальної сфери. Відносини в рамках інтеграційної мережі – Європейського Союзу різноманітні (матеріальні джерела), джерела їх консолідації (формальні джерела), змістовне та функціональне значення [153, р. 45].

Ми вважаємо, що цінності Європейського Союзу – це загальні принципи законодавства ЄС на найвищому рівні, які відображають основні цінності, які формують правову спадщину сучасного світу.

На нашу думку, Суд Європейських ЄС відіграє ключову роль у формуванні та розвитку багатьох цінностей права ЄС. Джерелом найзагальніших цінностей права та інших цінностей є юридична наука. При формуванні загальних цінностей права Судом ЄС основними джерелами були положення самих установчих договорів і правопорядок Європейського Союзу (право ЄС), правопорядки держав-членів і міжнародне право. Однак право Європейського Союзу не розглядається як специфічний зміст цих цінностей, встановлених національним або міжнародним правом. Приймаючи цінності національного права, щоб визнати його загальною цінністю, Суд не вважав, що він не обов'язково повинен бути однаковим для правових систем усіх держав-членів, а також не повинен суперечити нормам інших держав, держав-членів. Виходячи з національного досвіду, Суд не обрав найменший спільний знаменник. Іншим критерієм для прийняття загальних цінностей, що впливають із національного законодавства, є найкраща відповідність інтересам інтеграції, тобто Суд ЄС може взяти за відправну точку національне законодавство окремої держави-члена, якщо воно найбільше відповідає цілям Європейського Союзу.

Г. Батлер, К. Віз та А. Рамзец у свої останній роботі пишуть, що спочатку засновницькі договори не передбачали жодних загальних правових цінностей, якими мали б керуватися європейські співтовариства при реалізації покладених на них цілей і завдань. Пізніше, однак, деякі загальні цінності були закріплені в установчих договорах ЄС. Більшість спеціальних цінностей права ЄС мають

договірне походження. Вони, по суті, викладені в установчих договорах Європейського Союзу. Лише іноді вони нормативно закріплені [157, р. 54].

Ми вважаємо, що характеристика цінностей права ЄС визначається характером і змістом правового порядку Європейського Союзу. Аналіз характеристик цінностей права ЄС дозволяє визначити їх відмінні риси за такими напрямками: за походженням (джерело власності), за джерелами їх закріплення (формальні джерела), за змістом та функціональним значенням. Це показує, що змістовні та формальні джерела, а також зміст цінностей права ЄС різноманітні. Основними джерелами цінностей права Європейського Союзу є міжнародне право, спільні для держав-членів конституційні традиції та конституційні, економічні та політичні основи самої європейської інтеграції, формальними джерелами є прецедентне право, установчі договори та акти вторинного права.

На нашу думку, змістовна різноманітність цінностей права ЄС зумовлена тим, що одні з них визначають співвідношення між правопорядком Європейського Союзу та національними правовими системами держав-членів ЄС, тоді як інші визначають їх співвідношення з іншими країнами світу, інші - основи будови та функціонування ЄС, четверті - основні основи в окремих сферах правового регулювання ЄС і т. д. Роль цінностей права ЄС у правовому регулюванні полягає в тому, що вони самостійні.

На думку німецького вченого Й. Кюхнерта, система правових цінностей Європейського Союзу – це сукупність тісно пов'язаних і ієрархічно структурованих нормативних актів, які визначають загальну концептуальну спрямованість і конкретний зміст правового регулювання суспільних відносин у рамках єдиного утворення – Європейського Союзу [181, р. 258].

Розробка академічно обґрунтованої системи цінностей права ЄС передбачає використання синтетичного підходу, у межах якого можна об'єднати результати класифікацій цінностей права ЄС за різними критеріями. Системний огляд вимагає також встановлення вертикального та горизонтального співвідношення між цінностями права ЄС, місця кожної

правової цінності в системі. При побудові системи цінностей права ЄС важливо також враховувати зміни та доповнення, внесені до системи та змісту цих цінностей згідно з Лісабонським договором.

Авторське бачення системи цінностей права ЄС полягає в наступному. Вертикальна структура правових цінностей права Європейського Союзу представлена виділенням загальних правових цінностей і спеціальних правових цінностей. Вони відрізняються від правових принципів залежно від сфери дії правового акту, їх правового значення для правопорядку та походження. Загальні цінності займають провідне місце, оскільки вони є найважливішою основою європейської інтеграції.

До загальних цінностей права ЄС, на нашу думку, належать такі групи цінностей:

1) принципи цінності Європейського Союзу (їх у свою чергу за змістом можна поділити на три групи: а) основні права людини; б) демократичні цінності; в) цінності верховенства права;

2) цінності взаємодії з іншими правовими системами та цінності відносин між ЄС і державами-членами;

3) цінності відносин між Європейським Союзом та рештою країн світу;

4) цінності процедури;

5) загальні цінності структури - цінності організації;

6) загальні цінності роботи.

Після ратифікації Україною Конвенції у 1997 році її норми стали частиною національного законодавства відповідно до положень статті 9 Конституції та статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України». Саме з цього моменту почалася найглибша трансформація правової системи країни. Але більш суттєвий вплив на цінності функціонування правової системи слід відзначити з моменту, коли після ратифікації Україною Конвенції у 1997 році її норми стали частиною національного законодавства відповідно до положень статті 9 Конституції України та ст.19 Закону України «Про міжнародні договори України». Саме з цього моменту почалася найглибша

трансформація правової системи країни. Але більш істотний вплив на цінності функціонування правової системи слід відзначити з цього моменту.

Наступним результатом ратифікації Україною Конвенції має стати встановлення стратегічного нормативного орієнтиру реформування судової системи. Цей орієнтир має певні особливості, закріплені в нормі статті 6 Конвенції «Право на справедливий суд», яка за своєю правовою природою є імперативною. Зі «складових справедливого суду» слід виділити наступні.

1. Незалежність суду як гілки державної влади. Під незалежністю слід розуміти відсутність і гарантію неможливості будь-якого впливу на суд з боку представників інших гілок влади, політичних і фінансових еліт суспільства. Але слід визнати, що в Україні навіть на конституційно-правовому рівні відсутні гарантії незалежності суду як інституту державної влади. Таким чином, на відміну від Основ європейських держав, де є спеціальні розділи, присвячені судовій владі (із закріпленням усіх її класичних функцій) як автономній від інших гілок влади, Конституція України такого розділу не має. Назва та зміст конституційних норм розділу VII Конституції України «Правосуддя» свідчить про те, що за судом визнається лише функція здійснення правосуддя. Не знайшла відображення в системі конституційно-правових норм ще одна важлива функція суду, яка забезпечує реальний поділ державної влади, - функція судового контролю. Така правова незавершеність конституційних приписів нівелює прогностичний характер норми статті 1 Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Фактично судова система в Україні залишається «вмонтованою» в політичну систему, що є ознакою авторитарної та неправової держави. Низка рішень Європейського суду з прав людини, зокрема у справі Волков проти України, вказує на системні порушення та недоліки в побудові судової влади, що ставить під сумнів її незалежність.

2. Неупередженість суду, що передбачає особисту незацікавленість судді в результатах розгляду справи. Цінність неупередженості суду забезпечується матеріальними та фінансовими гарантіями судової діяльності. Практика

організації судочинства в країнах Європи свідчить про законодавче забезпечення гідної оплати праці суддів.

3. Виконання судових рішень, які є критерієм ефективності функціонування судової влади.

На думку П. Рабіновича, особливістю міжнародних актів, що стосуються прав людини, є те, що вони дуже часто насичені поняттями сфери моралі. Проте міркування Суду щодо моралі досить своєрідні. Він ніколи не прагне легітимізувати, абсолютизувати моральну норму певного змісту – затвердити, так би мовити, «європейську норму моралі». Цей орган виходить із беззаперечного реального факту, що найбільш поширені моральні приписи, які панують у різних країнах, не завжди збігаються, а тому визнавати лише одну з них єдино прийнятною, обов'язковою для держав-членів Ради Європи було б не демократично [107, с. 218].

У рішеннях Суду зазначається, що органи державної влади, які безпосередньо та періодично стикаються з реаліями життя у своїх країнах, у принципі мають кращу можливість вирішити точний зміст моральних вимог, а також необхідність застосування обмежень. Розглядаючи скарги проти тієї чи іншої держави, Суд визнає незаперечним факт домінування на її території певних моральних ідей і поглядів і, як правило, не має на меті схвалення, стимулювання чи, навпаки, критики чи заперечення. Такий підхід також пояснюється тим фактом, що сама Конвенція дозволяє державам-членам запроваджувати через національне законодавство певні обмеження певних прав людини в інтересах захисту моралі. У таких випадках Суд бачить свою роль насамперед у визначенні того, чи посилення на моральні положення не призводять, на його думку, до невиправданого обмеження або порушення прав людини. Отже, мова йде про специфічне зіставлення інтересів особистості з інтересами суспільства (точніше, з інтересами його більшості, вираженими в національному праві), яке зацікавлене в посиленні моральних імперативів певного змісту [109].

На думку М. Буроменського, Конвенція є своєрідним європейським кодексом свободи та демократії, який виступає як новий людиноцентричний світогляд. Міжнародне, політичне, правове значення Конвенції полягає в наступному. По-перше, це створення сильної регіональної системи захисту прав людини, яка виявилася значно потужнішою за ООН.

По-друге, з Конвенцією пов'язане фактичне виведення питання прав людини зі сфери виключно внутрішньої компетенції держави у сферу загальноправового регулювання – міжнародного та внутрішньодержавного.

У свою чергу, європейський конвенційний режим регулювання прав людини має характер мінімального рівня, нижче якого держава у своєму законодавстві чи практиці не може опускатися. Це стосується як права Європейського суду з прав людини приймати рішення по суті скарги, так і контролю органів Ради Європи за її виконанням.

По-третє, з Конвенцією пов'язане створення такої правової моделі та інституційної системи захисту прав людини, яка б могла адекватно відображати суспільні уявлення про права людини, що динамічно розвиваються, у їх розумінні прав людини. Як відомо, право офіційного тлумачення Конвенції, надане Європейському суду з прав людини, перетворило Конвенцію на «живий інструмент». Але не менш важливою є ще одна складова формування європейської ідеології прав людини, яку Конвенція могла не вмістити. Сам Європейський суд з прав людини активно впливає на формування уявлень сучасної громадськості про права людини та їх зміст.

По-четверте, Конвенція забезпечує високий рівень уніфікації основ права європейських країн. Забезпечення прав людини є певним алгоритмом побудови цілих галузей права, починаючи з конституційного права, включаючи як матеріальне, так і процесуальне право. На основі Конвенції та практики Європейського суду з прав людини виникло європейське розуміння прав людини. І, нарешті, участь у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її дотримання є перепусткою держав до

європейської спільноти та свідченням належності до європейської правової культури [12, с. 89].

Права людини формують політичне суспільство таким чином, щоб люди могли реалізувати можливості людської природи, яка, в першу чергу, забезпечила основу цих прав. Права людини невіддільні від людської природи як за демократичного режиму, так і за тоталітарного. Вони належать до того, що відповідає людині, враховуючи її людяність.

Права людини є сучасним елементом справедливості. Але, як і всі поняття справедливості, вони не піддаються точному визначенню, не можуть бути зведені до певної (чіткої) категоризації та класифікації. Права людини – це публічне засудження (викриття) несправедливості ХХ століття.

3.3 Перспективи та напрями перетворення сучасної правової політики України під впливом національних та міжнародних правових цінностей

Діалог між правовими системами є природним процесом, який відбувається під процесами глобалізації внаслідок сучасної епохи суспільного розвитку. Між системою права України та іншими правовими системами на національному, регіональному та міжнародному рівнях відбувається постійна взаємодія та взаємопроникнення різноманітних правових норм. Усе це ставить на порядок денний вирішення питання про функціонування правових систем в умовах взаємодії в усіх сферах суспільного життя.

Видається, що проблему акультурації українських правових цінностей слід розглядати в контексті більш загальної проблеми – визначення місця правової системи України на правовій карті світу.

Визначаючи місце національної правової системи України серед правових систем ХХ ст., не слід відходити від геополітики в класичному розумінні (тобто часу із самопізнанням у межах окремої культури).

На цьому тлі важливо ототожнити Україну з часом і культурою, в яких зародилися витoki вітчизняної правової традиції, тобто з добою Київської Русі. Саме знання історії, інтелектуального життя, політико-правових реалій того часу допоможе знайти вихід із лабіринту протиріч у поглядах на сутність національного правопорядку та визначити вектори подальшого розвитку [33, с. 300].

Охарактеризуємо загальний процес конвергенції правових систем з метою правової гармонізації та стандартизації. Це питання є особливо актуальним для держав, що виникли на пострадянському (і постсоціалістичному) просторі, в тому числі й для України, які прагнуть приєднатися до міжнародних загальноєвропейських структур і процесів. Це безпосередньо впливає на правову систему України. Конкретним вираженням цього є переведення українського законодавства на загальновизнані міжнародні та європейські стандарти.

Слід зазначити, що Конституція України вже містить спільні з Європою правові цінності. Відповідно до статті 2 Договору про ЄС зі змінами, внесеними Лісабонським договором, основними цінностями ЄС є повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, яке характеризується плюралізмом, недискримінацією, толерантністю, справедливістю, солідарністю та рівністю між жінками та чоловіками [112].

У тексті Основного Закону нашої держави, особливо в преамбулі, зазначено, що Конституцію України прийнято як вираження суверенної волі народу і народ є єдиним джерелом влади і носієм суверенітету в Україні. Статус народу як суверенітет гарантується системою гарантій у визнанні і застосуванні верховенства права, демократичної організації публічної влади та визнання людини вищою соціальною цінністю (ст. 3) [1, с. 8]. Отже, сутність конституції можна простежити як вияв фундаментальної сили

українського народу в утвердженні верховенства ліберально-демократичних цінностей [2, с. 409].

Крім того, Конституція містить норми, які забезпечують дотримання прав людини (статті 21, 22), право на життя (статті 3, 27), заборону катувань (стаття 28), право на справедливий суд (стаття 55), застосування покарання лише у випадках, передбачених законом (статті 58, 61, 62), свобода зібрань та асоціацій (статті 36, 39), право на ефективний засіб правового захисту (стаття 59), право на вільні вибори (стаття 38), право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 33) тощо. Зі сказаного випливає, що зміст Конституції України пронизаний європейськими стандартами. Проблема низької фактичної європеїзації конституційного ладу в Україні полягає в неправильній практиці його застосування [49].

Правовою основою процесу інтеграції України до Європейського Союзу стали Декларація та Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, прийняті Європейською Радою на Копенгагенському саміті у 1994 р., та Указ Президента України «Про програму інтеграції України до Європейського Союзу» 1998 р. та Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» тощо.

Цей процес прискорив і визначив прийнятий у 1998 р. Указ Президента України про затвердження «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», який вперше передбачив правове приведення прийнятих нормативно-правових актів до відповідати вимогам ЄС, а гармонізація вийшла на перший план в основних напрямках інтеграційного процесу. Вступ України до Європейського економічного простору пов'язаний з правовими механізмами. Зокрема, зазначається, що розвиток процесу економічної інтеграції полягає у лібералізації та одночасному відкритті ринків ЄС та України, взаємному балансуванні торгівлі та забезпеченні системи підтримки інвестицій на основі взаємності з ЄС в Україні та для українських експортерів на ринках ЄС,

створення єдиної правової бази та стандартів конкуренції та підтримки виробників.

«Спільна стратегія для України», розроблена на саміті ЄС-Гельсінкі, стала основою для низки рішень українського уряду та комплексної програми інтеграції до Європейського Союзу. Програма, як основний політико-правовий документ, відображає перспективи розвитку України в європейському напрямку. Він став новою віхою на шляху європейської інтеграції, відображенням нового етапу, коли відбувся перехід від розробки концептуальних орієнтирів інтеграції до активної реалізації та щоденної роботи над реалізацією, зокрема, інтеграційної стратегії 1998 р. для отримання асоційованого статусу України, статусу кандидата, а потім членства. Документ прийнято в умовах, коли Україна діяла на позиціях багатовекторності в міжнародних відносинах. Досить складною була ситуація і всередині ЄС, де гостро постала проблема розширення на схід, що призвело до протиріч не лише в питаннях тимчасового виміру розширення, а й щодо розширення в цілому. По-перше, вони висловили занепокоєння щодо перспектив вступу до ЄС для країн Центральної та Східної Європи з відносно слабкою економікою та необхідністю «вирівнювання» за рахунок економічної допомоги, «багатошвидкісного» виміру у відносинах з новими членами ЄС. Нестабільність євро в цей період не можна було взяти до уваги. Ці обставини зумовили дуже обережне ставлення до інтеграції України, особливо в документах Паризької зустрічі Україна – ЄС у вересні 2000 року.

З іншого боку, були фактори, які гальмували процес євроінтеграції України. По-перше, існує загроза створення «нових ліній розмежування» в Європі, а значить, можлива перспектива протистояння між європейськими країнами. Завдяки відносній стабілізації на Балканах увага ЄС більше прикута до України, Молдови, Грузії та Азербайджану. Нарешті, історичною зміною стало переведення України Радою ЄС у жовтні 2000 р. із групи країн з неринковою економікою до проміжної групи країн.

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначає приведення законодавства України у відповідність із законодавством Європейського Союзу як поступове прийняття та реалізацію нормативно-правових актів України, які є законодавством Європейського Союзу, розробленим Союзом. Адаптація права ЄС є системним процесом, що складається з кількох етапів, на кожному з яких досягається певний рівень гармонізації права України з правом ЄС у конкретних сферах.

На першому етапі приведення законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу, розвиток правової системи України відповідно до стандартів ЄС.

На другому етапі процес адаптації зосереджувався на таких завданнях, як перегляд чинного законодавства України у сфері кримінально-процесуального права; правове забезпечення створення зон вільної торгівлі між Україною та ЄС та підготовки до асоціативного членства в ЄС.

Однією з найвищих демократичних цінностей, на яких ґрунтується суспільний устрій європейської цивілізації, є верховенство права. Як свідчить історичний досвід, найбільш послідовне і неухильне виконання вимог цього принципу стало запорукою успішного розвитку західних суспільств. Україна робить лише перші надто складні та суперечливі кроки в цьому напрямку.

В Україні прийнято низку законів, які запроваджують верховенство права, одну з найважливіших європейських цінностей: «Про прокуратуру», «Кримінально-процесуальний кодекс України», «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», «Про Національну поліцію» та деякі інші.

Отже, пріоритетом внутрішньої та зовнішньої політики Української держави протягом останніх років є інтеграція України до Європейського Союзу.

Отже, процес реформування правової системи України враховує як внутрішні, так і європейські та міжнародні фактори, оскільки Україна є повноправним суб'єктом міжнародного права та міжнародних відносин.

Результатом цього процесу є гармонізація законодавства та уніфікація правових норм відповідно до норм міжнародного та європейського права з урахуванням традицій розвитку права та сучасного стану правової системи України.

Діалог правопорядків є однією з найважливіших правових цінностей сучасного суспільно-політичного, економічного та правового розвитку та найважливішим засобом уникнення конфліктів і суперечок. На діалог правових систем впливають такі фактори – це процес глобалізації, який опосередковує розвиток усіх сфер людського буття. Ефективність діалогу правових систем передбачає сприйняття загальнолюдських правових цінностей, що базуються на особливостях соціокультурного розвитку і відображають розвиток різних цивілізацій. З одного боку, це сприяє взаємодії правових систем, а з іншого – дозволяє зберегти свою самобутність і неповторність.

У діалогах між правовими системами виникає конфлікт правових цінностей. Існує проблема подвійного конфлікту цінностей: всередині кожної культури і між цивілізаціями. Цінності західної цивілізації представлені як універсальні і мають місце для їх нав'язування. Часто не враховуються незахідні стандарти цивілізації. Фактичним розв'язанням протиріч між правовими цінностями є об'єднання зусиль і взаємодії у вирішенні глобальних проблем сучасності, що передбачає міжцивілізаційний діалог. Важливо сформулювати загальноправові цінності, що дозволяють по-новому поглянути на проблему консенсусу в сучасному міжкультурному діалозі. Специфіка західних і незахідних правових традицій передається приналежністю до певної цивілізації. Локальні цивілізації та пов'язані з ними правові традиції характеризуються існуванням різних правових цінностей, що визначило їх сутність і зміст. Без урахування цих правових цінностей ефективність взаємодії західних і незахідних правових систем ставиться під сумнів. Однак сучасна історія людського співіснування показує, що попри релятивістський характер західних і незахідних правових цінностей, людство здатне до ефективного діалогу правових систем і розвитку універсальних правових цінностей. Неоднозначний погляд на співіснування цивілізацій свідчить про глибокі

суперечності між цими традиціями. Проте всі правові традиції мають певні універсальні правові цінності, зокрема життя, продовження роду, безпечні умови життя тощо. Отже, цінності, що забезпечують існування людини як біологічного виду, повинні слугувати основою для діалогу між правопорядками.

Слід зазначити, що правові цінності розвиваються в межах різних правових культур, не в останню чергу під впливом релігійних цінностей.

Одним із основних принципів універсалізму та релятивізму правових цінностей є права людини. Розуміння поняття прав людини в контексті релятивізму та універсалізму правових цінностей є неоднозначним. Дискусійним є питання про відповідність універсальності прав людини вимогам культурних, релігійних та інших особливостей різних правових систем. Особливо гостро релятивізм правових цінностей відчувається при реалізації універсальних стандартів прав людини, які закріплюють найелементарніші права людини (право на життя, відтворення дітей, гідні умови життя тощо), відхилення від яких є неприпустимими. Необхідно враховувати фактор культурного розмаїття та прагнення національних правових систем зберегти культурну ідентичність і цінності та правові традиції, оскільки врахування культурного розмаїття дозволяє цивілізаціям зберегти свою унікальність, самобутність.

Процес інституалізації універсальних прав людини відбувався під час розробки Загальної декларації прав людини, яка містить спільне бачення прав людини, яке, на думку розробників цього документу, є універсальним і, відповідно, забезпечує співіснування людей у суспільстві. Незважаючи на наявні протиріччя та дискусії у розробці універсальних правових актів у сфері прав людини, серед основних держав-членів ООН було досягнуто консенсусу. Проте подальший розвиток прав людини на регіональному та національному рівнях свідчить про розбіжність між універсальністю та релятивізмом у закріпленні цих нормативних специфікацій на регіональному та національному рівнях. Про це свідчить імплементація цих норм у правопорядки незахідної

правової традиції (Арабська хартія прав людини, Загальна ісламська декларація прав людини).

Основними українськими правовими цінностями, споконвічно притаманними українському народові, є волелюбність, гідність, життєлюбство, патріотизм, сила волі та духу, притаманні українському народу протягом усього його історичного розвитку аж до сьогодні. Це знайшло своє відображення в правовому та державному періоді незалежності. Визнання людини найвищою соціальною цінністю в конституції є важливим кроком у громадянському суспільстві, адже людина є цінністю не лише для себе, а й для суспільства в цілому. Оскільки ця цінність є найвищою, жодне інше явище не може бути оцінене суспільством так високо, як людина. Проголошення примату загальнолюдських цінностей є важливим кроком до запровадження європейських правових цінностей у правову систему України.

Правова система України є продуктом тривалих внутрішніх і зовнішніх процесів. Останнім часом цей процес розвивався переважно завдяки зовнішнім факторам, а саме напрямку євроінтеграції. Незважаючи на закріплення значної кількості європейських правових цінностей на законодавчому рівні, їх реальна імплементація часто суперечить європейським стандартам.

Цінності є результатом узагальнення соціального досвіду і обов'язку, оскільки вони втілюють суспільні ідеали. Залежно від сфери наукових інтересів показано різні підходи до розуміння терміну «цінність». Особливістю соціологічного підходу до розуміння цінностей є те, що вони трактуються як узагальнене і стійке поняття бажаного, набутого, пристосованого; це тенденція і критерій визначення цілей дій. З психологічної точки зору, цінності - це переконання, погляди, традиції, життєвий і робочий досвід, позитивні моделі поведінки, історія організації або окремого суб'єкта, який спрямовує поведінку і професійну діяльність людини. З юридичної точки зору під цінністю розуміють певні цінності, які функціонують у правовому полі і виражаються в їх сутності. До правових цінностей зазвичай відносять такі правові поняття, як природне право, справедливість, нормативність, правопорядок і т.д.

Специфіка правових цінностей допомагає відрізнити їх від інших цінностей (загальнолюдських, соціальних, моральних, релігійних та інших видів цінностей) і дозволяє показати їх зміст, функціональну спрямованість, а також генезис їх формування та розвитку. Вони дозволяють виявити правові цінності в різних правових системах, ці явища правової дійсності.

Аналіз співвідношення загальнолюдських і відносних правових цінностей показує, що зміст як західних, так і незахідних цінностей містить досить багато універсальних елементів, що сприяє діалогу правових систем. При цьому загальнолюдські цінності набувають «національного забарвлення», що враховує традиції та звичаї незахідних правових традицій. У сучасних умовах на рівні міжнародно-правових норм (на рівні ООН) склалася універсальна система правових цінностей. Однак ці загальнолюдські правові цінності трансформуються в залежності від правових традицій, які відображають релятивістську концепцію правових цінностей. Основна колізія взаємодії цих понять проявляється в процесі правотворчості, особливо правозастосування в національних правових системах.

Взаємодія правових систем передбачає запозичення однією правовою системою певних правових норм (норм, правових інститутів, принципів тощо) з іншої правової системи, які забезпечують її розвиток, і цей процес називається правовою акультурацією. Він передає спадковість у нормативній сфері з відповідністю запозичених правових норм історичним, культурним і правовим традиціям, що супроводжують виникнення та розвиток правової держави. Правова акультурація сприймається неоднозначно. Правові інновації, викликані правовою культурою, можуть бути прийняті, проігноровані або прийняті відповідною правовою системою. У цьому контексті правові цінності як продукт культурно-історичного, політичного, правового розвитку суспільства можуть бути каталізатором правового розвитку або, навпаки, гальмувати цей процес.

Європейські правові цінності начебто мають контрастні характеристики, але це визначає їх унікальність. По-перше, європейські правові цінності заклали

основу для формування загальнолюдських правових цінностей, закріплених у нормативно-правових актах загального характеру, що відображає їх універсальний характер. По-друге, європейські правові цінності відображають особливості історичного, політичного, культурного та економічного розвитку європейської цивілізації, а також специфіку та зміст європейських правових традицій. Це свідчить про їх релятивістський характер. Таким чином, європейські правові цінності є поєднанням універсальності та відносності правових цінностей.

В умовах конфліктності сучасного світу необхідно сформулювати загальноправові цінності, що дозволяють по-новому поглянути на проблему консенсусу в сучасному міжкультурному діалозі. Західні та незахідні правові традиції є продуктом їхніх відповідних цивілізацій. Сучасна історія людського співіснування показує, що, незважаючи на релятивістський характер західних і незахідних правових цінностей, людство здатне виробити особливу систему правових цінностей для ефективного діалогу між правовими системами. Неоднозначний погляд на співіснування цивілізацій свідчить про глибокі суперечності між традиціями, на яких вони базуються. Проте всі правові традиції мають певні універсальні правові цінності, зокрема життя, продовження роду, безпечні умови життя тощо. Тому основою діалогу мають бути цінності, які забезпечують існування людини як біологічного виду.

З точки зору релятивізму та універсалізму правових цінностей розуміння поняття прав людини є неоднозначним. Спірним є питання про те, чи відповідають вимоги універсальності прав людини вимогам культурної, релігійної та іншої специфіки різних правових систем. Особливо яскраво релятивізм правових цінностей проявляється у реалізації універсальних стандартів прав людини, які кодифікують основні права людини, що забезпечують існування людини як виду (право на життя, відтворення, гідні умови життя, здоров'я), будь-які відхилення від яких неприпустимі. Необхідно враховувати фактор культурного розмаїття та прагнення національних правових систем зберегти культурну самобутність, зберегти правові традиції та

цінності, властиві цивілізації. Врахування культурного розмаїття дозволить цивілізаціям зберегти свою неповторність, самобутність.

Такі цінності, як волелюбність, гідність, життєлюбство, патріотизм, сила волі та духу притаманні українському народу протягом усього його історичного розвитку і донині. Це знайшло своє відображення в правовому та державному періоді незалежності. Проголошення примату загальнолюдських цінностей є важливим кроком до впровадження європейських правових цінностей.

Висновки до розділу 3

Впровадження державно-правових реформ в Україні має великий вплив на динаміку ціннісних засад сучасної правової політики. Реформи спрямовані на модернізацію та вдосконалення правової системи, забезпечення ефективності правосуддя, зміцнення демократичних принципів, розвиток громадянського суспільства та захист прав і свобод громадян. Одним з основних напрямів державно-правових реформ є створення незалежної та ефективною судовою системи. Це передбачає реформування процедури призначення та забезпечення незалежності суддів, удосконалення механізмів розгляду справ, забезпечення доступу до правосуддя та забезпечення виконання судових рішень. Ці реформи спрямовані на зміцнення принципу верховенства права та довіру до судової системи. Державно-правові реформи також сприяють розвитку демократичних цінностей у правовій політиці. Це означає забезпечення участі громадян у прийнятті рішень, прозорості та відкритості державних органів, розвиток громадського контролю та захисту прав людини. Реформи спрямовані на зміцнення демократичного ладу, створення умов для розвитку громадянського суспільства та активної участі громадян у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя та добробуту.

Одна з основних специфік втілення цінностей європейського права в правову політику України полягає в гармонізації національного законодавства з

юридичними нормами Європейського Союзу. Україна здійснює реформи та впроваджує необхідні зміни в своє законодавство з метою наближення до європейських стандартів та забезпечення виконання умов асоціації з Європейським Союзом. Це включає прийняття нових законів, встановлення стандартів та норм, реформування судової системи та інших інститутів правової системи. Окрім цього, втілення цінностей міжнародного права в правову політику України передбачає активну участь країни в розвитку та виконанні міжнародних зобов'язань. Україна ратифікує міжнародні угоди, приймає національне законодавство, відповідне міжнародним стандартам, та розробляє механізми для їхнього ефективного виконання. Втілення цих цінностей передбачає забезпечення прав людини, захисту міжнародного миру та безпеки, сприяння розвитку міжнародного співробітництва та дотримання міжнародних норм.

ВИСНОВКИ

Проаналізовано основні напрями та методологічні засади дослідження правової політики в Україні та світі.

1. В сучасній вітчизняній юридичній літературі досі немає єдиного сформованого підходу до розуміння поняття «правова політика», хоча цей термін уже достатньо досліджено. Розглядаючи сутність правової політики з точки зору державної політики, можна виділити її як засіб правової легітимації та реалізації політичного курсу країни, політичної волі її керівників та інститутів влади. Така політика втілюється в нормативно-правових актах, зокрема в конституції, законах, кодексах та інших актах, спрямованих на забезпечення охорони суспільного і конституційного ладу, розвиток відносин у суспільстві в правильному напрямку. Водночас методами реалізації правової політики є примус і переконання в їх різноманітних формах і проявах.

2. Тенденції розвитку правової політики України можуть визначатись рівнем вдосконалення системи законодавства, яке було б спрямоване на подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави. Реалізація правової політики зумовлена необхідністю організаційного забезпечення сфер життєдіяльності суспільства, визначенням напрямів державного і суспільного розвитку, формулюванням стратегічного напрямку розвитку держави, правової культури суспільства. Правову політику України можна визначити як діяльність державних і недержавних структур щодо створення механізму правового регулювання, використання правових засобів для досягнення таких цілей, як забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зміцнення правової держави, формування правової державності, правової культури населення тощо. Серед характерних ознак правової політики є те, що це певна діяльність, цілеспрямована практична діяльність певних суб'єктів. Будь-яка політика, в тому числі й правова, належить до практичної сфери суспільного життя, виступає його динамічним, функціональним елементом. Правова політика пов'язана з правом і опосередкована правовою

формою, її метою є управління процесами правового розвитку держави, підвищення рівня впорядкованості та організованості правової системи та вдосконалення системи правових засобів і механізмів. Правова політика формує орієнтири державної політики, які полягають у захисті прав і свобод людини і громадянина, вдосконаленні правової системи держави, розвитку правосвідомості тощо.

3. Інструментами правової є способи і засоби її реалізації, тобто механізми, за допомогою яких може бути забезпечена реалізація правових ідей держави і суспільства. Право на використання таких засобів належить державі, яка реалізує його шляхом застосування методів примусу та переконання. Використання тих чи інших інструментів правової політики залежить від ситуації, в якій вони використовуються, хто є суб'єктом правової політики, на які об'єкти спрямована дія таких інструментів. Засобами реалізації правової політики є методи примусу і переконання, які можуть здійснюватися в різних формах. Сутність правової політики дає змогу краще проаналізувати визначення кола її суб'єктів. Серед дослідників немає єдиної думки щодо конкретного переліку суб'єктів правової політики: включати лише суб'єктів законодавчої ініціативи чи розширювати його. Доцільно було б ширше розглядати коло суб'єктів правової політики, включаючи й суб'єктів, які мають спільний вплив на формування правової політики. А отже, до них мають входити не лише органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а й інститути громадянського суспільства.

4. Вітчизняна правова думка ХХІ століття характеризується ознаками кризи та невизначеності, пошуком нових засад праворозуміння та розробкою ефективної методології дослідження правових явищ. Ці процеси є невід'ємними складовими трансформаційних процесів, що відбуваються в сучасній Україні – становлення громадянського суспільства, становлення правової держави, а також через необхідність розробки ефективних механізмів захисту прав людини, формування верховенства права. Утвердження гуманістичних ідеалів, цінностей тощо, рівні глобальних трансформацій усього світового

співтовариства все більше сприймаються як процес становлення нової цивілізації, що породжує низку проблем, які сьогодні не мають задовільного вирішення. Соціальні цінності, норми та ідеали взаємопов'язані та взаємопов'язані: якщо норми змінюються, то вони відображають зміну напрямку розвитку суспільства та людської діяльності, підтверджують зміни в картині способу життя суспільства. Оскільки ціннісні орієнтації людини не є жорстко встановленими раз і назавжди, різні ціннісні групи можуть домінувати в різний час, а отже, кожна людина може бути представником різних шляхів і соціальних груп. Зміна домінанти може відбуватися як під впливом випадкових обставин, випадкової зміни зовнішнього середовища, так і в результаті цілеспрямованої зовнішньої дії. В цілому спосіб життя суспільства залежить від норм цінностей і звичаїв. Але при цьому незмінним є лише наявність цінностей у суспільстві, а їх набір та ієрархія визначаються конкретним соціокультурним контекстом.

5. Міжгалузеві та галузеві ціннісні основи правової політики не можна зводити до зовнішньо виражених символічних форм, що існують незалежно від людини-суб'єкта, як і саме право не можна зводити до замкнутої, логічно послідовної системи норм, сформульованих у законах та інших державних нормативних актах. Генезис міжгалузевих і галузевих ціннісних засад правової політики не пов'язаний з нормативною державною волею. Вони, як і право, є продуктом людської діяльності, їх формування відбувалося в процесі взаємодії, спілкування людей, взаємної координації їх поведінки та взаємної відповідальності за це, поряд із формуванням самого права, в рамках єдиного цілісного процесу, а також не шляхом узагальнення державою раніше існуючих загально визнаних міжгалузевих і галузевих ціннісних принципів правової політики.

6. Сучасна правова інституціональна ціннісно-орієнтаційна методологія розглядає юриспруденцію як знання про людину. Відповідно, завдання сучасного правознавця – осмислити право як сферу людської творчості, духовно-культурний феномен, частину культури, яка є полем людських смислів

і значень, має ціннісний зріз. У сучасній західній філософії права дуже актуальною є проблема співвідношення права і цінностей, права і моралі, загальнолюдських цінностей і принципів, що складають її ядро. Це зумовлено поточним становищем людини у світі, змінами в соціокультурній сфері особистісного «Я», до якого закон не може і не повинен бути байдужим. Перш за все, сама особистість на сучасному рівні розвитку потребує поваги до її моральної автономії. У вітчизняній правовій науці також існує досить усталений погляд на право лише як на соціальне явище, тобто створене в результаті соціальної взаємодії в суспільстві з метою підтримання правопорядку. Однак такого погляду на право недостатньо для його адекватного вивчення. Українські філософи права пропонують розглядати інституційні ціннісно-орієнтаційні засади правової політики як невід'ємний елемент культури духовного феномену, сферу людської творчості та її результат. Виходячи з такого погляду на право, можна констатувати, що воно таке ж складне, багатогранне, різноманітне, як і людина, яка творить у певній культурі та часі.

7. Основними джерелами цінностей правової політики є політика і право. Формування цінностей правової політики також відбувається під впливом панівних в економіці законів, ідеології та моралі. Отже, зміст правових і політичних основ відображає потреби та інтереси суспільства, опосередковано відображає конкретно-історичний розвиток суспільства і держави. Передбачається, що суспільні інтереси та потреби, на яких ґрунтується цінність, формуються та змінюються незалежно від волі законодавчої влади. Цінності правової політики випливають з об'єктивних закономірностей розвитку права і покликані уніфікувати характер цілеспрямованого впливу правових засобів на суспільні умови, а також служать орієнтиром для оцінки правильності прийнятих законів і нормативних актів.

8. Як і в будь-якому правопорядку, роль правових цінностей у правопорядку ЄС характеризується наступним чином: правові цінності – це, по-перше, основа, структура правопорядку; по-друге, правові цінності є

орієнтиром правового становлення та правового розвитку; вони є орієнтирами для законодавця, визначають шляхи вдосконалення правових норм; по-третє, суттєво впливають на формування правосвідомості людей, оскільки в повсякденному житті люди, як правило, керуються не конкретними правовими нормами, а правовими цінностями; по-четверте, у рідкісних випадках вони можуть бути безпосередньою основою індивідуальних правових рішень; по-п'яте, юридичні значення в варіантах правової лазівки можуть бути використані як правова основа при оцінці судового процесу та виступати правовим джерелом; по-шосте, цінності права сприяють правильному тлумаченню правових норм. Вважаємо, що цінності права виконують деякі функції в правовій системі Європейського Союзу. Функції верховенства права ЄС – це основні правові сфери верховенства права ЄС, визначені природою та метою цього права. Серед основних функцій цінності права ЄС можна виділити регулятивну, стабілізуючу, трансформаційну, охоронну, інтегративну, комунікативну та інтерпретаційну. Однією з найвищих демократичних цінностей, на яких ґрунтується соціальна структура європейської цивілізації, є верховенство права. Як свідчить історичний досвід, найбільш послідовне і неухильне виконання вимог цього принципу було запорукою успішного розвитку західних суспільств. Україна робить лише перші надто складні та суперечливі кроки в цьому напрямку. В Україні прийнято ряд законів, які запроваджують верховенство права – одну з найважливіших європейських цінностей.

9. Процес реформування правової системи та правової політики України враховує як внутрішні, так і європейські та міжнародні фактори, оскільки Україна є повноправним суб'єктом міжнародного права та міжнародних відносин. Результатом цього процесу є гармонізація законодавства та уніфікація правових норм відповідно до норм міжнародного та європейського права з урахуванням традицій розвитку права та сучасного стану правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Л. В. Розмежування наступності у праві з іншими суміжними поняттями. Проблеми законності : зб. наук. пр. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2013. Вип. 121. С. 3–13
2. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. 492 с.
3. Антонов М.В. Об основных элементах чистого учения Г. Кельзена о праве и государстве. URL: <http://www.igpran.ru/trudy/vypuski/2013/2013-4/169-196.pdf>
4. Бандура О. О. Аксиологія права як складова філософії права. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. №1-2. С. 45-56. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Fmpp_2015_1-2_6.pdf
5. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз) : дис. ... доктора філос. наук : 12.00.12. Київ, 2003. 403 с.
6. Бандура О. О. Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис). Форум права. 2011. №2. С. 26-33
7. Беседіна Н.І. Нормотворча функція держави як складова правової політики. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої. Київ : НІСД, 2013. 160 С 104-106.
8. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підруч. Одеса : Фенікс, 2009. 464 с.
9. Бехруз Х. Універсалізм і релятивізм цінностей у контексті діалогу правових культур. Філософія права і загальна теорія права. 2012. № 1. С. 128-138

10. Бідей О. М. Ефективність правової політики. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 123-125.
11. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Монографія: Наука, 1973. С. 66
12. Буроменський М. Європейський кодекс свободи та демократії. Право України. 2010. №10. С. 89-98
13. В «Чесно» підрахували кількість законів із позитивними юридичними висновками. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/17/novyna/polityka/chesno-pidrahuvaly-kilkist-zakoniv-pozytyvnymy-yurydychnymy-vysnovkamy>
14. Василенко М. Д. Державна інноваційна діяльність в розумінні аксіології права. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра. 2008. Вип 40. С. 215-220
15. Ващук Ю. О. Сутнісні аспекта правової політики. Форум права. 2014. № 1. С. 67-71
16. Віденська декларація та програма дій (Vienna Declaration and Programme of Actions, U.N. Doc. A / CONF. 157/24 at 20 (July 12, 1993)): прийнята на Всесвітній конф. з прав людини (м. Відень, 25 черв. 1993 р.) / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504
17. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права. Київ: Ін-т держави і права ім. ВМ Корецького НАН України. 2001. С. 264.
18. Вовк В. М. «Правова антропологія»: чіткість визначення і строгість наукового мислення. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної і прикладної науки. Івано-Франківськ. 2018. С. 158–162.
19. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с
20. Гаврилюк Ю. М. Філософія культури в геокультурному вимірі України. Навч. посіб.; Харків: ХНАУ, 2018. 325 с.
21. Гаряча Ю.П. Адаптація законодавства України до надбань спільноти (acquis communautaire) як складник правової політики. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів

- наук.-практ. конф. 5 груд. 2012 р. / за ред. О.М. Рудневої, д. ю. н., проф. Київ : НІСД, 2013. С. 100–103.
22. Гвоздій С.П. Культурологічний та системний підходи як методологічна основа дослідження феномена культура безпечної життєдіяльності Народна освіта. 2016. №2. С. 37-43
 23. Гелеш А. І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: філософсько-правовий вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Львів, 2012. 17 с.
 24. Горобець К. В. Аксиосфера права: філософський и юридический дискурс: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 220 с.
 25. Горобець К.В. Ієрархія цінностей права. Вісник Академії адвокатури України. 2012. №2 (24). С.75-81.
 26. Гусарєв С. Д. Про зміст категорії «правова політика держави». URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/12977/1/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%D0%A72_p044-045.pdf
 27. Гусаров С.М. Правозастосовна діяльність в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 416 с.
 28. Два роки роботи Верховної Ради України: скільки законодавчих ініціатив зареєстровані та ухвалені. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/14/infografika/polityka/dva-roky-roboty-vr-skilky-zakonodavchyx-inicziatyv-zareyestruvaly-ta-uxvalyly>
 29. Жебровська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2017. 20 с.
 30. Железняк Н. А. Правові та організаційні форми діяльності Міністерства юстиції України у здійсненні державної правової політики : (теоретичні та практичні питання). Київ: Видавничий дім "КМ Академія", 2001. Наукові записки НаУКМА, 2001. Спеціальний випуск, Ч. 1. с. 226-232

31. Железняк Н.А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2003. № 8. С. 9-14
32. Завальнюк В. В. Особиста цінність права як принцип антропологічної парадигми права. URL: <http://www.apdp.in.ua/v63/03.pdf>
33. Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
34. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63854/04-Zaychuk.pdf?sequence=1>
35. Закон України «Про Закони та законодавчу діяльність» (порівняльна таблиця) URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?Id=&pf3511=12103&pf35401=36710>
36. Законотворча діяльність: Словник термінів і понять / за ред. Акад. В. М. Литвина. Київ : Парламентське вид-во, 2004. 344 с.
37. Заморська Л. І. Нормативний зміст сучасного права. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 61. С. 27-32.
38. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №7. С. 38-44.
39. Івашев Є. В. Застосування потребового підходу до аналізу правових цінностей. Актуальні проблеми філософії права : правова аксіологія : матеріали Міжнар. «круглого столу». Одеса., 2011. С. 98–99
40. Івашев Є. В. Людські потреби, інтереси, цінності як підґрунтя аксіології права. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2012. №1 (3). С. 57-64. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aymvs_2012_1\(3\)_8.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aymvs_2012_1(3)_8.pdf)
41. Карась А. Г. Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура». Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. Київ, 2011 Вип. 52. С. 80–86

42. Кельман М. Загальнонаукова методологія і методологія права. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23-24 листопада 2007 року). Львів. 2008. С. 170.
43. Коваль Л. В. Адміністративне право. Київ : Вентурі, 1998. 208 с.
44. Козловський А. А. Філософія права як самосвідомість нації. Проблеми філософії права. 2003. №1. С. 12-16
45. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права. 2003. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8488>
46. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. Право України. 2017. № 11. С. 142-164
47. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998, 208 с.
48. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. С. 42-46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1>
49. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР
50. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 3–11
51. Кравцов І. В. Аксиологія в нормотворенні. Часопис Київського університету права. 2016. №3. С. 64-67
52. Кравченко П. Бівалентність світоглядної природи духовності та свідомості. Філософська думка. 2001. № 3. С. 143– 155
53. Кравчук М. Правова політика в сучасній Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2018. Випуск 1 (13). С. 29-35.
54. Кравчук М. Правова політика в сучасній Україні: сутність, особливості формування та реалізації. №2. С. 55-60

55. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльноправовому пізнанні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичний і правових учень»; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2008. 20 с.
56. Крижанівський А. Правова політика і правопорядок : сфери перетину і взаємопідсилення. Актуальні проблеми політики : Зб. наук.праць. 2017. Вип. 30. С. 36-39
57. Крусян А. Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права). 2012. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/986/Krusian%20politiko-prav.pdf?sequence=1>
58. Куціпак О. В. Правова політика як засіб організації правового життя. Держава і право. 2011. Вип. 51. С. 106-110
59. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. Підприємництво, господарство і право. 2016. №9. С. 116-120.
60. Лисенко О. М. До питання про природу порівняльного правознавства. Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2000. – Вип. 7. С. 18–23
61. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу як соціальна цінність: до питання про засади комплексного дослідження. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. МОН України, ОНЮА. Одеса, 2008. Вип. 40. С. 54–59
62. Лопушанський А. Правова політика і законотворчість: механізм взаємодії та тенденції розвитку. 310 с.
63. Лук'янов Д. Релігійні правові системи в сучасному світі. Харків : Право, 2015. 352 с.
64. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України. Київ, 2003. 304 с.
65. Лятіна О. І. Поняття правовідносин у контексті законницької та юридичної доктрин. Часопис Київського університету права. 2013. №14. С. 403-407.

66. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовнопрактичного освоєння дійсності: дис. ... канд. філос. наук: 12.00.12. Київ, 1999. 197 с.
67. Макеєва О. М. Доктринальна форма правової політики в умовах правової реформи. Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конференції (Київ, 26 лютого 2016 року). Тернопіль : Вектор. 384 с.
68. Максимов С. І. Універсальне і національне у ціннісному вимірі права. Актуальні проблеми держави і права. 2008. №40. С. 97-101
69. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Харків. 2002. Т. 15. URL: <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=17064663264037613175&btnI=1&hl=uk>
70. Малишев Б. В. Правові явища зі сфери належного та зі сфери суцього (теоретико-правовий аналіз). Право і громадянське суспільство. № 2. 2013. С. 62-73
71. Малишев Б. В. Принцип панування права (the rule of law) у праці Альберта Дайсі «Вступ до вивчення конституційного права». Проблеми філософії права. 2009. Т.7-8. С. 118-123.
72. Маркевич О. В. Правова політика України: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ. 2016. 245 с.
73. Маськовіта М. М. Присяга працівників ОВС України: історико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 224 с.
74. Минькович-Слободяник О. В. Види правової політики України. Київ. № 4. С. 10-13
75. Минькович-Слободяник О. В. Загальна концепція правової політики України. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 42. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2008. С. 90–97

76. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика як чинник правотворчості і правозастосування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2010. 231 с.
77. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення. Київ: Логос, 2012. 195 с.
78. Минькович-Слободяник О. В. Роль правової і політичної культури у формуванні правової політики держави. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. №64. С. 58-65.
79. Минькович-Слободяник О.В. Загальна концепція правової політики України Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 42. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2008. С. 90–97
80. Музика Л. А. До питання визначення сутності та ознак правової політики. Форум права. 2016. № 1. С. 202–206
81. Наум М. Ю. Правова політика в контексті верховенства права. Правова політика Української держави: матер. міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Т. 1. Івано-Франківськ, 2010. С. 77–80
82. Науменко С. Законотворча діяльність в Україні: поняття та принципи. URL: http://core.naumenko.com.ua/naumenko.com.ua/e-index.php?idPage_=3
83. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри. Вісник Академії управління МВС. 2010. №4 (16) С. 38-45.
84. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : монографія. Київ: «МП Леся», 2012. 400 с.
85. Несинова С. В. Сучасні аксіологічні проблеми трансформації права в умовах глобалізаційних процесів. Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Сер. Юридичні науки. 2015. Вип. 1. С. 49–55
86. Оборотов Ю.Н. Філософія права і методологія юриспруденції. Філософія права як наука. 2003. №1. С.41-43

87. Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2004. 23 с. URL: <https://mydisser.com/files/25108937.doc>
88. Панов М. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. Право України. 2001. № 8. С. 36–40
89. Певко С. Г. Аксіологія права у суспільстві. Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнар. наук. Інтернет-конф.: Вип. 47 (м. Тернопіль, Україна–м. Переворськ, Польща, 8-9 лют. 2023 р.). Тернопіль: ФОП Шпак ВБ. С. 9-10.
90. Петришин О. В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. Матер. Наук.-практ. Конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). С. 28-31
91. Петришин, О. Демократичні основи правової, соціальної державності. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. №1. С. 32-41.
92. Погребняк С. Висновки та рекомендації з національної правничої дискусії. Право України. 2017. № 7. С. 90-93
93. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.
94. Положення про Міністерство юстиції України. Постанова КМУ від 02.07.2014 № 228
95. Порядок моніторингу впровадження та аналізу ефективності прийнятих нормативно-правових актів у сферах регулювання банкрутства, виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), судово-експертної діяльності, судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, адвокатури та адвокатської діяльності, безоплатної правової допомоги. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145117-81.pdf>
96. Постанова ВРУ від 16.03.2006 № 3547-IV
97. Почтовий М. М. Теоретичні, правові та праксеологічні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі : монографія. Дніпропетр. держ. ун-т внутріш. справ. Дніпро, 2021. 399 с.

98. Почтовий М. М. Принципи правової політики України. Право і Безпека. 2009. № 5. С. 6–9
99. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. К.: НІСД, 2013. 160 с.
100. Правовая политика и правовая реформа (обзор материалов «круглого стола»). Государство и право. 2009. № 4. С. 100-107
101. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 р.: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2012. С. 142
102. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 395/2011
103. Про об'єднання громадян. Закон України від 16.06.1992 р. № 2460- XII
104. Про центральні органи виконавчої влади / Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI
105. Пропозиції Президента до Закону «Про нормативно-правові акти». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?%20pf3511=31416
106. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Харків : Консум, 2002, 160 с.
107. Рабінович П. М. Практика Європейського суду з прав людини у рішеннях проти України. Львів, 2012. 267 с.
108. Разметаєва Ю. С. Правові цінності: природа і особливості. Правова доктрина–основа формування правової системи держави. 2013. С. 20-21.
109. Рішення Суду у справах «Costello-Roberto v. United Kingdom», «Kulla v. Poland», «Nsona v. the Netherlands» URL: www.echr.coe.int
110. Розпорядження КМУ від 11.11.2016 № 905-р.
111. Руднева О. М. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ,

- 5 груд. 2012 р.). С. 6-26. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Pravova_pol_new-b7252.pdf
112. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право. Юрінком Інтер, 2019. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/29207>
 113. Свищ Л. О. Цінності в сучасному соціокультурному просторі. Applied and fundamental scientific research. 2021. №19. С. 176.
 114. Селіванов А., Рябченко О. Правова політика-важлива складова внутрішньої політики Української держави. Голос України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/210432>
 115. Селіванов В. Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології). Право України. 2001. № 12. С. 6 – 14
 116. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: монографія. Київ: Ін Юре, 2002. 724 с.
 117. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс. Харьков: Эспада, 2005. 839 с.
 118. Соломчак Х. Б. Соціальні та правові цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності. Наше право. 2014. №.1. С. 27-34
 119. Станік С. Р. Оптимізація нормотворчої діяльності як правового засобу утвердження прав і свобод людини. Право України. 1999. № 5. С. 3.\
 120. Стратегія реформування державного управління. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya>
 121. Сумарокова Л. Логико-философские основания правовой аксиологии. Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матеріали Міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 груд. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 29-32
 122. Сухонос В.В. Теорія держави і права. 2014. Суми: Університетська книга, 2014. 544 с.
 123. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права. 3-е изд. СПб., 2001. С. 112, 341
 124. Тарахонич Т. І. Правова політика як фактор впливу на процес правового регулювання. Альманах права. 2016. Вип. 7. С. 241–245

125. Теленик С. Щорічні звернення Президента України в системі стратегічних правових актів. №4. С. 55-61
126. Тернавська В. М. Принципи сучасної правової політики України. Правова держава. 2018. № 32. С. 51-56
127. Принципи сучасної правової політики України. Правова держава. 2018. № 32. С. 51-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2018_32_7
128. Тихомиров А. Д. Юридична компаративістика: філософські, теоретичні та методологічні проблеми. Київ: Знання, 2005. С. 203
129. Тищенко Ю. В. Роль мифа в формуванні аксіосфери права. Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матеріали Міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 груд. 2011 р.). Одеса, 2012. С. 83
130. Указ Президента України №121/2021 від 25.03.2021 «Про затвердження Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України»
131. Універсальні принципи верховенства права World Justice Project. URL: <http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/wjproli2012-web.pdf>
132. Федоров И.В. Концепция политики права в юридической мысли. Советское государство и право. 1985. № 7. С. 12.
133. Філософія права в системі юридичних наук / В.В. Шишко. Проблеми філософії права. 2003. Т. I. С. 44-47
134. Філософія права та соціологія права: проблема співвідношення / І. В. Музика. Проблеми філософії права. 2005. Т. III. С. 233-237
135. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2003. 20 с.
136. Хаммаберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна. Право України. 2010. №10. С. 19-24

137. Харченко Н. Стратегічні нормативні акти. Підприємництво, господарство і право. 2020. №10. С. 242-246. DOI. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.41>.
138. Харченко Н.П. Концептуальні засади правової політики сучасної української держави. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава: ПШП, 2022. С. 133-136.
139. Харченко Н. Динаміка правової політики України в контексті національних та міжнародних правових цінностей. KELM. 2022. № 3. С. 149-143 (Республіка Польща). DOI. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.3.62>.
140. Харченко Н.П. Ключові аспекти втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України: сучасний стан та перспективи розвитку. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки». 2023. Том 34 (73). № 6. С. 235-239.
141. Хижняк Д. С. Современная методология юриспруденции. Библиотека криминалиста: науч. журн. Одеса. 2012. № 3 (4). С. 382
142. Ходус О. В. Від суспільного до приватного: актуальні модальності соціокультурного буття. Київ. Нова парадигма. 2014. Вип. 121. С. 90
143. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44
144. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід та перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
145. Шемшученко Ю. С. Правова політика. Юридична енциклопедія: В 6 т. Київ: «Укр. енцикл», 1998. С. 38.
146. Шмоткін О. В. Сутнісні елементи правової політики. Монографія. Київ. 242 с.

147. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко та ін.; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 5: П-С. Київ: 2003. 736 с.
148. Ясен П. Правова політика України – проблема існування. Українське право. URL: https://ukrainepravo.com/editor_column/donum-auctoris/ pravova-polityka-ukrayiny-problema-isnuvannya/
149. Alexy R. My philosophy of Law: the institutionalisation of reason. The Law in Philosophical Perspectives: My Philosophy of Law 1999. P. 23
150. Alexy R. The nature of legal philosophy. Ratio juris. 2004. №17. С.156-167.
151. Altman A. Arguing about law: an introduction to legal philosophy. 2001. URL: <https://philpapers.org/rec/ALTAAL-2>
152. Armstrong D. What is a Law of Nature. Cambridge University Press, 2016. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=vVKJDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR11&dq=law+philosophy+&ots=1udH3U_tIX&sig=isEwnwhitp3RR_AacBjX10oPFi4
153. Beck G. Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU. 2013. pp. 45-51
154. Besson S. The philosophy of international law. Oxford University Press, 2010. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=TpASDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=law+philosophy+&ots=mD5GY-eCyH&sig=CT2NnA_aA3cwVepk5LI9RX-dhJg
155. Bodenheimer E. Jurisprudence: The philosophy and method of the law. Harvard University Press, 1974. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.4159/harvard.9780674733107/html>
156. Bulygin E. Essays in legal philosophy. Oxford University Press, USA, 2015. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=Tb8DCgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=law+philosophy+&ots=i5nCSkhFNY&sig=5mJ-JJN1krRLhnbqhbHSvTT3ncc>
157. Butler G; Wesse K, Ramses A. EU External Relations Law: The Cases in Context. 2022. №3. pp. 44-54

158. Cairns H. *Legal philosophy from Plato to Hegel*. JHU Press, 2019. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=sBK9DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT14&dq=law+philosophy+&ots=lrpCffd_10&sig=4N5YZncjh8G-iNDGsLaaObQpTXU
159. Charter D. *A new legal environment*. Sharp. People Power Process. 2007. pp. 23–25
160. Cloatre E., Martyn P. *Sociology of law and science*. Research Handbook on the Sociology of Law. Edward Elgar Publishing, 2020. P. 81-92
161. Coleman J. *The Oxford Handbook of jurisprudence & philosophy of law*. 2002. URL: <https://philpapers.org/rec/COLTOH-5>
162. Cornell D. *The philosophy of the limit*. Routledge, 2016. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=Y_dYCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=law+philosophy+&ots=YO16N-ezuq&sig=Uz2KarG8J7US5HSMudg6FXxZ44o
163. Craig, P; de Burca, G. *European Union Law*. 2003. 701 p.
164. Dimock W. *Residues of justice: Literature, law, philosophy*. Univ of California Press, 2023. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=nnG6EAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP11&dq=law+philosophy+&ots=ityDsKxXTu&sig=VG1qvPGnbFqCY3vcNENwvELGd_U
165. Dworkin R. M. *The philosophy of law*. 1977. URL: <https://philpapers.org/rec/DWOTPO>
166. *Encyclopedia of Legal Philosophy and Legal Theory*. 2015. URL: <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/books/190/>
167. Entreves A. P. *Natural law: An introduction to legal philosophy*. Routledge. 2017. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=MpguDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT9&dq=law+philosophy+&ots=epQ5wSXPFI&sig=-EhGmZZzBMtEp6T2_SbG9Z--070
168. Feinberg J. *Philosophy of law*. 1975. URL: <https://philpapers.org/rec/FEIPOL>
169. Feldman J. *Le constitutionnalisme selon Benjamin Constant*. Dans *Revue française de droit constitutionnel* 2008. P. 675-702

170. Feuerbach P. J. A. Bibliothek für die peinliche Rechts. Wissenschaft und Lesetzkunde. 1880, 250 p.
171. Finnis J. Philosophy of law: Collected essays volume IV. Vol. 4. Oxford University Press, 2011. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=uMaxmXp7xucC&oi=fnd&pg=PP1&dq=law+philosophy+&ots=1_pUelkYBT&sig=mzPgztj_9Cc0CTQiZ2B9oRyIKvc
172. Finnis J. What is the Philosophy of Law? 2014. URL: https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/1219/
173. Gluckman M. Politics, law and ritual in tribal society. Routledge, 2017. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=GtwzDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT14&dq=political+law&ots=bRa8ae-D4Z&sig=nyw0_0Ggk2Ecu_6S6_Fy5El4uzo
174. Golding M. The Blackwell guide to the philosophy of law and legal theory. John Wiley & Sons, 2008. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=_TZwijHiVNsC&oi=fnd&pg=PR5&dq=law+philosophy+&ots=RyIsfJYnPs&sig=x0lTVjb58X5_9ZQqM873-65vQ1g
175. Gray C. The philosophy of law: an encyclopedia. Vol. 1. Taylor & Francis, 1999. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=vD0gu7kksqgC&oi=fnd&pg=PP1&dq=law+philosophy+&ots=OhpEhGmO5I&sig=W9imWi2M69sl2bILR-uM5sivP7s>
176. Harris J. Legal philosophies. 1997. URL: <https://philpapers.org/rec/HARLP-2>
177. Hart H. Punishment and responsibility: Essays in the philosophy of law. Oxford University Press, 2008. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=IMTmCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR11&dq=law+philosophy+&ots=UTWequsUwy&sig=Raei3U12tLiNUazm0xUhrpRL36U>
178. Husak D. N. The philosophy of criminal law: selected essays. Oxford University Press, USA, 2010. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=Yn-ijQMbUjQC&oi=fnd&pg=PR9&dq=law+philosophy+&ots=c-4PukQs1c&sig=10aYw2S-7lPVK2j963-rSBXVy90>

179. Klatt M. Robert Alexy's philosophy of law as system. Matthias Klatt. 2012. P. 26.
180. Kubes V. Grundfragen der Philosophie des Rechts. Wien; New York: Springer, 1977
181. Kuhnert J. Neue Wohnungsgemeinnützigkeit. Springer Fachmedien Wiesbaden. 2017. pp. 213–258
182. Leiter B. Etchemendy. Naturalism in legal philosophy. 2002. URL: <http://seop.illc.uva.nl/entries/lawphil-naturalism>
183. Leszczyński L. Open Axiology in Judicial Interpretation of Law and Possible Misuse of Discretion. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2020. №29.3. P. 39-54.
184. Marmor A. Law and interpretation: essays in legal philosophy. 1995. URL: <https://philpapers.org/rec/MARLAI>
185. Murphy J. G. Philosophy of law: An introduction to jurisprudence. Routledge, 2018. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=C3YDwAAQB AJ&oi=fnd&pg=PT10&dq=law+philosophy+&ots=5AnPCg-d_&sig=srK2oI8 P490MMJlxee7b_rA7uJA
186. Norber R. The equality of men and women: ethics in the XXI century. *SENTENTIA. European Journal of Humanities and Social Sciences*. 2018. № 2. P. 1-2
187. Palazzani L. Gender in philosophy and law. Springer Science & Business Media, 2012. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=w8bbP6D7U2UC&oi=fnd&pg=PR3&dq=law+philosophy+&ots=mLa3vuFnXL &sig=sEDUEK6ysx3SJITyTILNpfs2Wxc>
188. Peczenik A. On law and reason. Vol. 379. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4020-8381-5>.
189. Postema J. Philosophy of the common law. 2004. URL: <https://academic.oup.com/edited-volume/34507/chapter/292818605>
190. Pound R. The Case for Law. *Valparaiso University Law Review*. Spring. 1967. № 2, p. 10-17.

191. Radbruch G.. Legal philosophy. 1932. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=j1MrEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA104&dq=law+philosophy+germany&ots=NSQn9zhotb&sig=5ZjLBJUYSC7NatTdR_3qpvg4wW0
192. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86 th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van DIJK (Member, Netherlands) Ms Gret HALLER (Member, Switzerland), Mr Jeffrey JOWELL (Member, United Kingdom), Mr Kaarlo TUORI (Member, Finland), European Commission for Democracy through law (Venice Commission). URL: [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)003rev-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)003rev-e.asp).
193. Rose G. Mourning becomes the law: Philosophy and representation. Cambridge University Press, 1996. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=tZgOY6L9gAIC&oi=fnd&pg=PA1&dq=law+philosophy+&ots=830k1qc1fn&sig=tsj00x4dBzNT7vBweiZim26yPSY>
194. Rule of Law Index 2021. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2021/Ukraine/>
195. Sagoff. M. The economy of the earth: philosophy, law, and the environment. Cambridge University Press, 2007. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=-vQHYxQz-dwC&oi=fnd&pg=PP1&dq=law+philosophy+&ots=vbwh366GCV&sig=Ch16ze_s4Gp_CF9PzOFyARn4jko
196. Scott J., Gordon M., eds. A dictionary of sociology. Oxford University Press, USA, 2009. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=pfeROnUcAPkC&oi=fnd&pg=PR1&dq=sociology+dictionary&ots=eKWMt17zE7&sig=x-725y8z82auCnl9ujRoSGq4d_4
197. Siltala R. A theory of precedent: from analytical positivism to a post-analytical philosophy of law. Hart Publishing, 2000. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=vwa3PSaaWu4C&oi=fnd&pg=PR1&dq=law+philosophy+&ots=3cwO-cODNm&sig=7F6NYNB3Jm0yuXb5t_4z2uRLCiM.

198. Strauss L. *Philosophy and Law: Contributions to the Understanding of Maimonides and his Predecessors*. State University of New York Press, 2012. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=kbzMcBpg648C&oi=fnd&pg=PP1&dq=law+philosophy+&ots=DC9DGF0d3l&sig=VJm3C1lYhNLXb8JMfmseS8lPEiA>
199. Tebbit M. *Philosophy of law: An introduction*. Taylor & Francis, 2017. URL: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=niElDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=law+philosophy+&ots=dwwhmmjL8i&sig=PggR9oQXb751II9RYgpzwsy2gY8>
200. Wacks R. *Philosophy of law: a very short introduction*. Vol. 147. Oxford University Press, 2014. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=ct9MAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=law+philosophy+&ots=ugS_mbQPy_&sig=hLTnXvpXGW_3NzHGNS2yjGeRnL8
201. Weiler J. The Transformation of Europe. *Yale Law Journal*. 1991. №100 (8), pp. 2403–2483
202. Wolfgang W. Prospects for law and economics in civil law countries: Austria. *International Review of Law and Economics*. 1991. №11.3. P. 325-329.
203. Zakhartsev S.I. *The philosophy of law and legal Science*. Cambridge Scholars, 2018. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32501432>
204. Zippelius R. *Gesellschaft i Recht: Grundbegriffe der Rechts und Staatssoziologie*. Munchen: Beck, 1980. P. 80.

ДОДАТОК А

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи
ЗВО «Університет Короля Данила»
д.ю.н., проф. Людмила АНДРУСІВ

_____ 2023 р.

АКТ

впровадження результатів дисертації зі спеціальності 081 «Право»
на здобуття ступеня доктора філософії
Харченко Наталії Петрівни
на тему: «Ціннісні засади сучасної правової політики України»
у навчальний процес Університету Короля Данила

Комісія у складі: голови – в.о. завідувачки кафедри права та публічного управління, кандидатка юридичних наук, Ходак С.М.; членів комісії: доктора юридичних наук, професора Луцького Р. П., доктора юридичних наук, професора Андрухів О.І., склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право Харченко Наталії Петрівни на тему: «Ціннісні засади сучасної правової політики України» використовуються у навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні курсів “Теорія держави і права”, “Актуальні проблеми теорії держави і права”, “Конституційне право”.

Теоретичні й практичні аспекти дослідження висвітлені у наукових фахових виданнях України, періодичних виданнях інших держав, та у доповідях, тезах на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема:

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Харченко Н.П. Правова політика держави: до визначення поняття і змісту. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права

імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. № 10 (22), 2020. С. 110-117.

2. Харченко Н. Динаміка правової політики України в контексті національних та міжнародних правових цінностей. KELM. 2022. № 3. С. 149-143 (Республіка Польща).

3. Харченко Н.П. Вплив змін у державній системі та правових принципах на розвиток цінностей у сучасній правовій політиці України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 585-587.

4. Харченко Н.П. Ключові аспекти втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України: сучасний стан та перспективи розвитку. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки». 2023. Том 34 (73). № 6. С. 235-239.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Харченко Н.П. Концептуальні засади правової політики сучасної української держави. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава: ШЕП, 2022. С. 133-136.

6. Харченко Н. Ціннісно-нормативні основи правової політики України. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. С. 435-439.

Голова комісії

 к.ю.н. Світлана ХОДАК

Члени комісії

д.ю.н., проф. Роман ЛУЦЬКИЙ

д.ю.н., проф. Олег АНДРУХІВ

УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
KING DANYLO UNIVERSITY

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35. тел. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
35 Konovaltsia St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine, tel. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
e-mail: university@ukd.edu.ua. Офіційна сторінка - ukd.edu.ua

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ
АКАДЕМІКА ІВАНА ЛУЦЬКОГО**

Довідка

**Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»
Харченко Наталії Петрівни**

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати дисертаційного дослідження Харченко Наталії Петрівни на тему: «Ціннісні засади сучасної правової політики України» спрямовані на вдосконалення теоретико-правової характеристики ціннісних засад, що лежать в основі сучасної правової політики України з метою визначення їхнього впливу на формування та розвиток правової системи України та використовуються Інститутом в науково-дослідній і експертно-аналітичній роботі при виконанні наукових програм розвитку Університету, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, а також підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів в зазначеній сфері.

08.09.2023 року.

**Директор науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького
доктор юридичних наук, професор**

РОМАН ЛУЦЬКИЙ

Список публікацій здобувача за темою дисертації

1. Харченко Н.П. Правова політика держави: до визначення поняття і змісту. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. № 10 (22), 2020. С. 110-117.
2. Харченко Н.П. Концептуальні засади правової політики сучасної української держави. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава: ПШП, 2022. С. 133-136.
3. Харченко Н. Ціннісно-нормативні основи правової політики України. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. С. 435-439.
4. Харченко Н. Динаміка правової політики України в контексті національних та міжнародних правових цінностей. KELM. 2022. № 3. С. 149-143.
5. Харченко Н.П. Вплив змін у державній системі та правових принципах на розвиток цінностей у сучасній правовій політиці України. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 585-587.
6. Харченко Н.П. Ключові аспекти втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України: сучасний стан та перспективи розвитку. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки». 2023. Том 34 (73). № 6. С. 235-239.